

LOOMING

8

AUGUST

1953

LOOMING

KIRJANDUSLIK-KUNSTILINE JA
ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI

EN
Kirjanike Lõidu
häälekandja

8

AUGUST

1953

TOOMING

THE UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

1908
J. J. ...
...

8

1888

1888

Suurim hetk

Kauguses kahureid kõmas.
Rindetee. Varjav org.
Rõhutas iga sõna
kõnelev polgu partorg.

Tema ees istun ma kivil,
rännakust puhkab rood.
Siia tulin otse rivist,
olen parteibürool.

Pilgud on suunatud mulle,
tõsiselt uurivad mind.
Homme me läheme tulle,
partei kas usaldab sind?

Edasi lahing meid kannab,
üttele nüüd „jaa“ või „ei“ —
võidu eest elu kas annad,
kui seda nõuab partei?

Kauguses kahureid kõmas.
Rindetee. Varjav org.
Tundub, kui eile see kõlas,
mida seal rääkis partorg.

Tõusen. Ta silmi vaatan:
pühamat iialgi teist
pole mu nooruseaastais
olnud me maast ja parteist!

Elu pole kätel mind kandnud,
head olen vähe tas näind.
Partei on minule andnud
elu, mis päikest on täis.

Kodumaa saatus on kaalul,
partei kutsub võitlusse.
Rahvas on sangariks saanud, —
ja see on minugi tee.

Hüüdeid ja käsklusi kõlab,
rännak meil algab taas.
Rivis ma astun ja õlal
kõliseb automaat...

*

Jäänud me südameisse
on nagu lahingutee
hetk, mil astud parteisse —
iial ei unune see!

Noorte südamed¹

Romaan

Kolmas jagu

1

«Nädalapäevad see valu-saatan näris puusaliikme kallal, aga eile õhtust nagu kiuste — korruga kadunud. Oleks ta siis mulle tänasegi öö veel selt-siks olnud!»

Nõnda kurtis Juljus Kulesaar selle maipäeva hommikul, mil ta poja kaebus mõisa vastu pidi vallakohtus arutusele tulema. Kui Juljus oma unetult veedetud ööd nõnda iseloomustama asus, oli Juuli Kritt, ta lähemaid naabreid, just tuppa astunud. See juba üle keskea jõudnud, kuid üsna noorusliku tegumoega lesk käis siin sageli, et meesperelt nõu ja abi saada, kuid vahel ka muidu, vahel aga mure sunnil, et peatäit maha nutta ja kergema südamega ära minna. Täna ei tulnud ta naabrite juurde nutma ega abi saama, vaid selleks, et sõita Villemiga seltsis kohtusse, kus ta pidi tunnistama, et Villem Kulesaar oma isast eri leivas elab. Selle imeliku kurtmise peale, millega naaber teda vastu võttis, puhkes ta täie häälega naerma. Nii Villem kui vana Mari olid praegu väljas; kui üks neist oleks toas olnud, poleks Juuli nii kõlavalt naernud.

«Valu puusaliikmes!» ütles ta ikka edasi naerdes. «Leidsid sina aga omale asja, mida taga kahetseda.»

Juljusele meeldis see, et Juuli naer teiste äraolekul kõlavamalt kajas.

«Mis siis arvad!» ohkas ta aknalaualt piipu võttes.

«Mõni küljelu, keda taga igatsetakse,» ei jätnud naine oma naeru.

«Küljelu,» muutus Juljuse ilme ootamatult hapuks. «Tema kas magab norinal või hakkab riidlema kohe, niipea kui silmad avab.»

«Jah, ega tema sul naljast palju aru ei saa,» oli Juuli kaasatundvalt nõus.

«Naljast ei ole siin juttugi,» jätkas Juljus. «Tema kohe ei taha, ei või sallida seda, et mina iseenese, oma häda või mure üle naeran. See on viimane patt, mis ma veel teha võin. Sa, Juuli, ei tea: olen selle eest talt juba võmmusid saanud ja, pane tähele, saan neid veel surmalaupäevalgi.»

«Pimevaim, mõtled sa siis veel selgi päeval naerda?» küsis Juuli. «Kas sa siis ükskord juba oma eide tahtmistega ära ei harju?»

«Näe, ei harju,» vastas Juljus õnnetult. «Ja kui paljukest siis seal tarvis on. Lipsab aga sõnake või teine suust, nagu siin täna hommikul, ja võmmud ongi kuklas.»

«Taevake, sul on tänane «õnnistus» siis juba käes!» hüüatas Juuli. Ta läks akna alla, heitis pilgu korraks õue ning jätkas: «Ma olen mitu korda mõtelnud

¹ Algus «Loomingus» nr. 6 ja 7.

ja imestanud, et kuidas sina, Juljus, selle Mari küll omale kaela võtsid. Kas polnud külas vähe toredaid tüdrukuid, kes sulle oleksid tulnud?»

«Arvad sa iseenast ka nende toredate tüdrukute kilda?» küsis Juljus, kiskudes piipu sellise ägedusega, et tubakas lõi põledes ragisema.

«Mis sa sellest räägid,» vastas Juuli pisut nukralt. «Sa tead ju küll, et ma pidasin sinust lugu kui ühest kõige etemast poisist meie suguseltsis.»

«Mine tea, kuidas selle Mariga on,» ütles Juljus, nagu poleks ta Juuli viimast lauset kuulnudki. «Kas ta oli kohe niisugune või on ta niisuguseks minu kõrval kasvanud.»

«Millega sa siis need tänased võmmud ära teenisid?» küsis Juuli. «Mis sa jälle rääkisid?»

«Ega ma jõudnud veel õieti midagi üteldagi,» vastas Juljus muiates. «Sain aga alles hakata siunama, et see puusavalu eile õhtul mul järele andis. Aga mõtle ikka ise: tee mis sa tahad, tervel õöl silma kinni ei saa, muudkui vahi oma murega tõtt. Ja kust see uni enam peabki tulema, kui su veri on rikutud. Öö on akna taga valge ja aina kisub silmad lahti, nagu oleks sind aidauks kusagil ootamas. Ütled enesele küll, et pole midagi, Juljus, pane aga silm ilusti kinni ja jää magama. Vahel hakkabki silm suurest väsimusest kinni vajuma, aga siis parajasti juhtub kas Mari vähe äkilisemalt norskama või lendab põrnikas vastu akent... Noh, kui suurt põrinat see ikka teeb, seesama väike krõpsuke, aga sinu silmad on jälle pärani lahti, nagu oleks sul kõrva ääres suurtükki lastud.»

«Ja kõik selle tänase kohtuasja pärast?» küsis Juuli.

«Eks sellepärast ikka ka,» vastas Juljus, «sest ega see pole veel kindel, et nad Villemi õigust sellele hobusele tunnistavad.»

«Kuhu nad ikka pääsevad,» lausus Juuli lohutavalt.

«Mine sa seda tea!» kahtles Juljus. «Eile öösel, kui põrnikas vastu akent lendas ja minu silmad nagu kaks uurikapslit lahti kargasid, ma küll enam ei uskunud, et sellest midagi välja tuleb. Jüriga vist ei ole ka head lugu, et ta täna tunnistajaks on. Sai kutsutud ja lubas, aga iseasi, kas talle mõisas seda kingitakse. Oh jumal, kes jõuab ära rääkida kõiki neid mõtteid, mis sa niimoodi ainsa ööga mõtled. Enne kui koitma hakkab, oled sina sada korda hukkas ja sada korda päästetud — puha hädahunnik, millega sa maadled. Ja pole seal siis naljanatukestki, kui sa viimaks hakkad taga igatsema kasvõi oma vana jooksvavalugi. Paneks keegi ka selle Taube ühekski ööks niimoodi asemele visklema, küljealuseks põhukott ja viimanegi loomaräbal oksjonikirja pandud, — katsugu siis, kas on rahu magada nagu praegu. Kuluks ära ka vanal Hoffmannil nädalapäevad tõrvakoormaga mööda maad rännata või kasevihtasid teha, kuigi tema-mehikese amet nüüdki suurem asi ei ole.»

«Kui see amet halb oleks, ega ta siis kõhtu ei saaks kasvada,» arvas Juuli.

«Ega see iga kord heast elust ei tule,» vastas Juljus. «See tuleb vanadusest, kui inimene hakkab vanaks jääma.»

«Jah, aga kus sinul see kõht on?» küsis Juuli pahaselt.

«Rumal, mõtle, kus teisel on ninaesine!» põlastas Juljus. «Ega ma selle vastu ei vaidlegi — ninaesise poolest tal võib küll hea elu olla, vaata, et mitte halvem kui Taubel, aga amet jääb tal ikka mustaks. Minu arvates on see tal kohe hoopis niru. Jah, vaata, kui ma eile öösel üksinda siin üleval olin ja mõtelda

katsusin, et kes peale minu ja minusuguste haamrialuste peaks oma asemel veel niimoodi vähkrema, siis jäi mu mõte peatuma kirikumõisas, just vanal Hoffmannil. Ära naera midagi! Kui temal oma ameti pärast mure oleks, siis tema ei saaks minu arvates ööl ega päeval silma kinni, sest mõtle ise: saks kütab põrgu siin maa peal juba kuumaks ja tema-mehike nagu ei näeks ega kuuleks midagi, aina noomib ja hirmutab rahvast põrgutulega — mis sa põrgusolijaid põrguga enam hirmutad.»

«Mis sa arvad,» küsis Juuli, «kas ta teeb oma tööd täie südamega, nagu meiesugused teevad seda põllul, või ainult lõuavärgiga?»

Juljus ei jõudnud Juulile midagi veel vastata, kui Villem tuppa tuli. Ta oli metsa äärest hobuse toonud ja selle juba ettegi rakendanud.

«Noh, Juuli,» küsis ta, «kas hakkame siis varsti minema või?»

«Minupärast kasvõi kohe nüüdsama,» vastas Juuli. «Minu süda ei löö tött rääkides värisema, aga näe, vana Juljus räägib siin, et tal polegi enam asja sisse usku.»

«Vana on siis halba und näinud,» arvas Villem.

Juuli puhkes naerma.

«Teine räägib siin, et pole tervel ööl silmagi kinni saanud.»

«Või tema sellest kuigi palju teab,» ütles isa. «Küsi, kuipalju ta öösel kodus oli?»

Poeg ei vastanud midagi, ta seisis pliidi ääres seljaga rääkijate poole ja kugistas kiiruga midagi alla. Talle oli täiesti ükskõik, mis nad siin praegu temaga seoses pruutidest ja ehalkäimisest rääkisid. Isa teadis väga hästi, et ta öö läks varajase öitsilolemise nahka, kuna nende laudipealne juba mõndagi aega kõlises nagu kell. Poeg teadis, et isal ei olnud kodus suurt sõnaõigust, eriti mis puutub naljatamisse, ja et ta sellepärast külaliste tulekut ära kasutades alati oma keelepaelad valla päästab. Rääkigu ja lobisegu siis niipalju kui tahab.

Aga Juljus ei jõudnud veel suud tühjaks ega südant kergeks rääkida, kui Villem Juuliga juba ära sõitis. Villem sellevastu oli hoopis sõnakehv ja vaikne inimene, kes oma hambad suus sagedamini risti pigistas kui naeruks paljastas. Juuli vaatas teda kõrvalt huviga, lootes leida ta näolt jooni, mis oleksid aidanud tal vana Juljuse noorusaastate ilmet elustada. Paraku leidus neid poja juures vähem, kui Juuli noore Juljuse näolt neid mäletas. Villemi ilmes oli midagi kokkusurutut, seal oli kõik mõtlik ja raske. Emasse! mõtles Juuli, leidmata isa ja poja juures nimetamisväärsset sarnasust. Vaata, kuidas ta rääkimagi hakkab! Ei, Villem pole hoopiski see, kes oli Juljus, kui ta neis aastais oma suu lahti tegi.

Nad olid juba suurel teel, kui Villem ohjad lõdvale laskis ja otsekui läbi hammaste surus:

«Ma ei tahtnud seda vana ees rääkida, kuid ega minagi enam ei usu, et sellest midagi välja tuleb. Olgu niisama jonniks.»

«No-noh!» kohkus Juuli, kellele see jutt ei meeldinud, kuna ta aina põles soovist Kulesaartele selles asjas abiks olla. «Mis siis sind, noort inimest, nii araks teeb?»

«Mispärast araks?» küsis Villem. «Karda ma keda tontigi, aga mis sa siin palja julgusega peale hakkad. Oleks minu rahakott Taube omast suurem, siis

ma läheksin kohtusse kohe rõõmsa meelega, sest mis see kohuski palju parem on kui laat, kust sa võid endale õiguse osta nagu lehma või hobuse. Ja üks see niimoodi ole mujalgi. Oli siin aprillikuus, kui Juhan Rakveresse kamiisi läks. Kas oli siis veel julgemat meest kui tema! Kus mehe käsi paistes ja sinine — sõrm puudub! Tõega vaatad, et mis see kroonu niisuguse sandiga peale hakkab, aga paika pandi. Teine mees sealsamas kõrval terve nagu härg ja saab vabaks. Noh, kus see õigus sul siis on? Ma olin ise sel päeval linnas... Oleme Juhaniga vanad sõbrad ja ütlesin talle juba ammu ette, et ärgu ta jalgsi hakaku minema — panen oma setuka hommikul aiste vahele ja viin su ise kamiisi. Viisin ja mõtlesin ise omas meeles, et toon ta õhtul ka tagasi, aga võta näpust — muudkui paika ja kohe nii hullusti, et koju ka ei lastud.»

«Ja läkski niimoodi?» küsis Juuli.

«Niimoodi,» vastas Villem. «Mina tõin veel õhtul Heina omadele sõna, et katsugu järele viia, mis tarvis on. Pole pärast seda nendest kedagi näinud ega tea, kuidas nende asi läks, kas saidki enam Juhanit näha.»

«Sa seda siis oma kohtuasjaga võrdled,» ütles Juuli. «Sul on ometi inimene, kes tunnistab, et just sina laadalt hobuse ostsid.»

«Noh, on küll,» väitis Villem.

«Mis sa siis kardad ja kahetsed!» lausus nüüd Juuli peaaegu pahaselt.

Möödus hulk aega, enne kui Villem vastas.

«Kahetseda ei ole siin midagi,» ütles ta viimaks, pikka toomevääti heinakoti alt välja tõmmates. Ta vihistas paar korda sellega läbi õhu ja jätkas: «Mine seda asja tea, võib-olla ongi parem, kui kohus pika ninaga tulema saadab.»

«Mis juttu sa nüüd ajad!» hüüatas Juuli. «Milleks sa siis mind tunnistajaks üles andsid? Mis kasu sul minu kaasatulekust on?»

«Kasu on sellest alati, kui sa õigust nõuad,» vastas Villem. «Mõistab kohus sulle õiguse — on hea, ei mõista — on teinekord veelgi parem. Noh, võtame kasvõi minu tänase asja: kui kohus tunnistab hobusesetuka minu omaks, siis pole selle kohta kellelgi midagi ütlemist, laseb ta aga hobuse isa rendivõla katteks ära müüa, siis on kõik kohad kära täis. Iga aus inimene, kui ta niisugust asja kuuleb, läheb vihaseks, vannub esimese hooga kohut ja kõige viimaks ka suure Vene riigi keisrit, kogu seda kupatust. Kas sa, Juuli, oma suu kinni pead, kui kohus mulle täna õigust ei mõista?»

«Ära sa seda karda,» vastas Juuli. «Ma neid siis alles põhjan, nii et vist saab.»

«Näed siis,» ütles Villem, keerutas toomevääti ja ajas hobuse jooksmas. «Sedasama teeb ka Jüri, minu teine tunnistaja.»

Rääkides oma oletatavast kaotusest kohtus, Villem naeris täna esimest korda ja tegi seda nii võidurõõmsalt, et Juuli vaatas teda võõrastamise tõttu veidi kõõrdi. Talle ei olnud päris selge, missugust otsust Villem kohtust otsima läks — kas õiglast või ebaõiglast.

2

Jüri teadis, et tunnistab kohtukulli ees sulaselget tõtt, ja seepärast ootas ta ainult niisugust otsust, mis Villemi hobuse sedamaid oksjonikirjast kustutab. Ta oli oma arvamises niivõrd kindel, et ei teinud selle kõrval enam ühtegi teist

oletust. Oli ta ju ise juures, kui hobusekaupa tehti, ja nägi oma silmaga pealt, kuidas Villem raha maksis — seitseteistkümmend rubla. Ta ütleb seda neile kindlal sõnal ja rahulikul meelel, ei lähe ägedaks, nagu olevat läinud Juhan Rakveres sõjaväe arstidekomisjoni ees.

Jüri tuli Taevasepa kaudu otseteed jalgsi ja jõudis vallamaja juurde enne teisi. Järgmisena saabus Villem Juuliga, kuid kohtuni oli veel nüüdki aega.

«Vallakohtu esimees vist alles magab,» arvas Villem, kui oli hobuse lasipuu külge sidunud.

«Paistab kõik maja ümber nii vaikne olevat,» tähendas ka Juuli.

Vallakohtu esimehe Jaan Koppeli uus talu suure raudkivist loomalaudaga ja ritta istutatud niinepuukestega ümber nelinurkse õue oli lasipuude juurest kiviga visata.

«Mis te ometi mõtlete,» ütles Jüri vallamaja eest Villemi ja Juuli juurde tulles. «Ega siis endine kõrtsmik vanas eas enam ei hakka tööd tegema.»

«No ei,» mõõnis Villem, kes Koppelit väga hästi tundis, kuna too enne talu ostmist nii Kehalas kui Kulinal oli kõrtsi pidanud, need aga olid ainsad kohad, kus Rikas Aabram Villemile sulasepalka armastas maksta. «Noh, aga kuidas Juhaniga läks?» küsis ta siis Jürile kätt ulatades.

«Eks ta nüüd juba peaks olema Baikali taga, kui raudruun enne ära ei väsinud,» vastas Jüri.

«Ei see väsi,» arvas Juuli.

«Ei jah,» kinnitas ka Villem, kohe edasi pärides: «Kas teist keegi linnas käis, sai Juhanit veel näha?»

Paistis, et need küsimused olid Villemil juba kaua südamel pakitsenud.

«Vana ise käis,» vastas Jüri. «Tuli tagasi ja pahandas, et olevat kõik Juhani oma süü, miks ta paika olevat pandud. Mina ei tea, ta olevat kamiisis arstidega püredaks läinud.»

«See tilk viina mehele siis nii kangesti mõjus!» imestas Villem.

«Jah, arst olevat Juhani kätt ikka siit ja sealt vaadanud,» jätkas Jüri. «Kui viimaks hakanud katsuma küünarnukist ja kõrgemaltki, siis Juhan olevat põrutanud, et mis sa sealt otsid, eks sa näe, kus häda seisab. Nii oli ta linnas vanale ise kurtnud.»

«Sa vaene mees!» haletses Juuli, kellel oli juba nutt varuks ja kes kõikidele hädalistele alati kaasa tundis. Kes teab, kas ta oleks suutnudki oma pisaraid tagasi hoida, kui Villem poleks hakanud teda hurjutama, öeldes naljatoonil, et Juhanil on nooremaidki, kes tema pärast oma silmi vesistavad.

Ja varsti pärast seda hakkaski kostma vankripõrinat linna poolt. Sõitjaks osutus Toomas Uula, kes oma hobust ei ajanud vallamaja otsa lasipuude juurde, vaid keeras sisse Koppeli õueväravast. Läks veel natuke aega mööda ja siis tulid mõlemad kohtumehed Koppeli raudkividest lauda tagant nähtavale. Nad tulid mööda jalgrada, mis viis vallamajja üle söödinurga, kus asusid lasipuud.

«Mõisavolinikku ei olegi veel?» küsis kohtumeestest Koppel juba eemalt.

«Tere, kohtusaksad!» ütles Juuli. Aga Villem küsis:

«Mõisavolinik — kes see on?»

«Eks ikka härra Nurm,» vastas talle esimehe asemel Jüri, imestades omaltki

poolt valitseja hilinemist, sest juba siis, kui tema Taevasepa juurest tuli, nägi ta Nurme üle Kupna välja alevi poole sõitmas.

Kohtumehed jäid lasipuude juurde viivuks seisma.

«Kibe põllutööaeg, kel see praegu on tahtmist vallamajaga jännata,» arvas Uula.

«Eks ta see ole,» möönis Koppel, riivas korraks pilguga Villemit ja astus siis edasi. Kuid nüüd teadis Juuli, et nad alevist läbi tulles olid valitseja hobust kirikumõisa väravas näinud.

«Jah, seal ta oli,» hüüdis Villem kohtumeestele järele. «Ja küllap palub Nurm alles praegugi ühes Hoffmanniga mõisa ettevõttele õnnistust.»

3

Juljus Kulesaar eksis, kui ta oma põhukotil unetult väherdes arvas parun Taubet rahulikult magavat. See oletus oli ekslik vähemalt sinnamaani, kus varane koit ainult pooleldi hämardunud öötaevast juba märgatavalt asus jumes-tama uue kevadpäeva värvidega. Maipõrnikad, kes keerlesid alles hiljuti õit-sele puhkenud vahtrate ümber ja oma rõõmsas lennutuhinas sattusid vahete-vahel vastu mõisaaknaid, tabasid sel öösel ka parun Taube unepuuduselt. Esi-teks leidsid nad ta magamistoast, kus ta nagu Juljusi püüdis asjata uinuda, hiljem aga istumas oma töökabinetis kirjutuslaua ääres suure kuppellambi val-gusesõõris, mis kaugemal nii mahedana poolhämara kevadõõga ühte sulas.

Muidugi ei vaevanud härra Taube oma südant sellega, et oli lasknud Juljus Kulesaare loomad ja varanatukese rendivõla katteks üles kirjutada. Kui ta sel öösel ometi ka Kulesaarele mõtles, siis polnud selle põhjuseks kaugeltki oma teo julmakspidamine või mingi äkkitekkunud tarvidus kaaluda, kas ta oma talu-renti pole ehk liiga kõrgele kruvinud. Vastupidi. Härra Taube uni pages murest, et kindlustada endale tulevikuski kõik võimalused taolisteks julmusteks ja talurentide veelgi kõrgemale krüvimiseks. Ja mis oli selleks tarvis? Selleks oli tarvis, et rahvas austaks oma härrat, oma jumalat ja oma keisrit, et ta elaks alandlikus meeles ega tõstaks nurinat seaduste vastu, mis riigiülemad oma tarku-ses on andnud. See on vana ja lihtne tõde, mida väga hästi peaks teadma ka kihelkonna praost Hoffmann. Tema käes on taevas oma inglitega ja põrgu oma kuraditega. Tema käes on kirik ja kool, mida ta käib katsumas, kas seal õpetatakse lapsi õiges alandlikkuse vaimus. Ja parun Taube imestas ning oli ühtlasi pahane, kuidas kõigest hoolimata siiski saab tekkida umbrohi, kuidas kasvavad need kangekaalsed, kes muudkui näitaksid hambaid ja kannavad endis vastuhakkamise idu. Aga neid kasvab ja neid leidis aeg-ajalt ikka ja jälle! Kas nad oma kõrvad kinni toppisid, et nad ei kuulnud, mis neile koolis ja kirikukantslist räägiti? Või oli see kohe isesugune tõug, kes õpetust valeks peab, kes midagi ei karda ja kelle sees oli kohe sündides kuradi enda kange õss.

Üheks niisuguseks inimeseks mõisa tööliste hulgas pidas parun Taube vii-masel ajal noort teomeest Jurit. Seda, et ta kord aastate eest Jürile näkku oli sülitanud, ta ei mäletanud enam. Ja kuigi oleks mäletanud, poleks see takista-nud teda imestamast, kuidas niisugune mürgine umbrohi oli võinud nisu hulka

sattuda. Mine tea, vahest oleks ta siis veel rohkemgi imestanud — et ka siin paruni sülg polnud asja parandanud! Et Jüri valitsejale talvel vastu hakkas, seda katsus Taube veel kuidagi mõista. Aga kust võttis see teopoiss juba mitme aasta eest oma paganliku arvamise kiriku ja usu kohta? Nimetada loriks leeriõpetust, kui nina omal alles tatine peas on! Nii sageli kui Taube sellele mõtleski, läks ta hari iga kord hirmsasti punaseks. See oli ju jumala ja oma isandate põlglik eitamine, nende irvitamine. Kuhu olid langenud praosti manitsused ja hoiatused, ähvardused ja ahvatlused, et nad ei olnud teed selle inimese südamesse leidnud? Või kas ei osanud praost kõiki tema kätte usaldatud vahendeid mõjukalt kasutada, et jumalasalgamine kihelkonnas maad võttis. Kuhu niisugune asi viib, seda on juba näha — nüüd julgeb see noor teomees, see mats kohtusse oma härra huvide vastaselt tunnistajaks minna.

Asjaolu, et Jüri vallakohtus Villem Kulesaare poolel tunnistajana esines, pani ta senistele eksimustele ja pattudele Taube silmis krooni pähe. Kui ta ehk muidu veelgi oleks viivitanud, vahest teistsuguseid abinõusid otsides, kuidas vastikuks muutunud teomehe kangekaelsust murda, ei jäänud tal nüüd enam muud üle, kui pidi kirjaga praosti poole pöörduma. Kiri tuli pikk, kuna selles osutati hädaohule, nagu see Taubele pärast von Schillingilt saadud kirja veelkordset läbilugemist näis, ja samal ajal juhatati kätte mõningaid abinõusid, mida tuleks rakendada vastuhakkamise idu lämmatamiseks. Ta kirjutas kaua ning sellise pingutusega, et tundis vajadust vahepeal end jahutada. Selleks avas ta akna ja jäi vaatama küla poole, kust sel hetkel ei kostnud isegi koerte haukumist. Kõik oli selles poolvalges öös vaikne, kui mitte arvata mai-põrnikate suminat vahtrate ümber. Aga härra Taube pea huugas mõtetest ning südames tuikas mure oma mõisa ja maade pärast. Et ta talupoja und alati oli sügavaks ja raskeks pidanud, ohkas ta nüüd paar korda salakadedusest. Siis läks ta ja hakkas oma mõtteid taas paberile panema, teadmata, et samal ajal Juljus Kulesaar oma majaosmikis samasuguse endastmõistetavusega mõttes saunavihtade valmistamisele...

Parun Taube öösel valminud kiri praost Hoffmannile oligi põhjuseks, mis sundis valitseja Nurme kohtusse sõites üle Kupna välja alevisse pöörduma ja kirikumõisa sisse astuma. Kuna praost, juba eakas mees, eelmisel õhtul nagu tavaliselt vara puhkama oli heitnud ja nagu ikka kogu öö suurepäraselt maganud, siis leidis valitseja ta reipana ja jutukana eest. Kuuldes, et parun Taube oma kirjale kohe vastust ei nõua, hakkas ta valitsejaga rääkima põllutöödest, mis olid kirikumõisaski täies hoos. Sel põhjusel, aga võib-olla ka ettekavatsetult hilines mõisavolinik oma tulekuga vallamajja, lastes kohut ennast oodata. Mida enam valitseja hilines, seda rohkem Juuli oma südames lootis, et ta kohtusaksad oma hilinemisega ära pahandab, ja oli pettunud, kui midagi selsarnast ei juhtunud. Oh ei, pahandamisest ei saanud juttugi olla, sest kohus viivitas nüüdki veel, tehes seda otsekui selleks, et oma ruttamisega mõisavolinikku mitte solvata.

Viimaks tuli kohus kokku. Kui Jüri nägi asuvat kohtulaua taha Uulat ja Koppelit, kelledest viimase kõrval võttis istet kirjutaja, siis oli selles pildis talle mõndagi tuttavat. Meenus Toomatare tagakamber. Ainult et siin olid nende pärisperemeste näod rangelt tõsised, otse pühalikult auväärased. Ka ei olnud Koppeli lihav nägu täna nõnda hall; näis, nagu oleks siin, kohtulaua

taga, Uula talle midagi oma jumekest laenanud. Kohus asus asja arutama. Kõigepealt kuulati ära Jüri Heina tunnistus, mis oma lihtsuses ja selguses ei jätnud vähematki kahtlust, et Juljus Kulesaare rendivõla katteks üleskirjutatud hobune kuulub tema pojale Villem Kulesaarele. Tunnistaja oli olnud juures, kui Villem Kulesaar hobuse laadalt ostis, oli näinud raha maksmist ja — kui aulik kohus seda soovib — võib ütelda isegi seda, mis ostja hobuse eest maksis.

«See hobune on palju rohkem väärt, kui tunnistaja seda siin ütleb,» hüüdis Nurm, kui Jüri oli hobuse hinna nimetanud.

«Muidugi maksab see hobune nüüd rohkem kui sügisel,» vastas Jüri endise rahu ja enesekindlusega, kuigi Nurm oma hüüdega just seda enesekindlust oli tahtnudki kõigutada. «Kui mõisal korda läheb see hobune oksjonil maha müüa, siis olge kohe kindel, härra Nurm, et te saate selle hobuse eest nüüd oma kakskümmend rubla. Aga see tähendab seda, et hobune on terve talve hea pere-mehe käes olnud; aulikud kohtumehed on ise kõik talupidajad ja teavad küll, kuidas hea ümberkäimine loomale mõjub.»

Sel ajal kui Jüri oma tunnistust andis ja mõisavolinikuga vaidles, hakkas Juuli korruga kartma, et teda võib mitmesuguste kavalate küsimustega segi ajada. Pealegi tundus talle nüüd, et on hoopis kergem tunnistada seda, kes on hobuseostja, kui seda, kas inimesed elavad ühes — või eri leivas. Jah, aga kui ühes talus on alati kaks poolikut leiba — mis sellest siis mõelda? Eks pea siis majas olema ka kaks perekonda, kes kumbki oma leiva küljest lõikab. Mis nad siis veel tahavad, kui ta neile seda tunnistab! Kuid vaevalt sai ta hakata oma tunnistust andma, kui vallakohtu esimees oma silmad lauvalt valitsejale tõstis, küsides:

«Kas härra Nurm aga sallib seda, et tunnistaja Juuli Madise tütar Kritt on Villem Kulesaare sugulane?»

«Mis sugulane ma Villemiga enam olen,» ütles Juuli. «Olgu Juljusega veel kuidagi.»

«Ei, ei,» tegi Nurm käega tõrjuva liigutuse. «Tunnistaja Juuli Kritt tuleb kõrvaldada.»

Juuli püüdis oma tunnistajaks olemist õigustada.

«Kui tihti elavad inimesed eri leivas just sellepärast, et nad isekeskis läbi ei saa,» ütles tema. «Kas teab seda võõras siis kaugelt tulla tunnistama.»

«Tuleb kõrvaldada,» kordas mõisavolinik endisest sundivamalt.

Juuli kõrvaldati. Ja pärast seda, kui Villem enam millegagi ei saanud tõestada, et ta elab eri leivas, oli kohtul üsna ükskõik, kes hobuse oli ostnud, kas isa või poeg. Nõnda läks tühja Villem Kulesaare kaebus mõisa vastu, mis, nagu paljud arvasid, pidi tühja minema igal juhul, kui mitte ühel, siis teisel põhjusel ometi. Ainult Juulile tuli see ootamatult ja oli suureks hoobiks, et tõde niimoodi jalge alla tallati. Ka oli tal kahju Juljusest, keda nüüd uued võmmud ootasid, kõnelemata uutest unetutest öödest, mis pealegi järjest valgemaks läksid. Kuid ta talus kõike seda üsna vapralt, ei hakanudki nutma, mis tema juures muidu üsna harilik asi oli.

«Said nüüd seda, mis sa igatsesid,» oli ainus, mis ta Villemile vankri juures ütles.

«Jah,» vastas Villem ja kordas kangekaelselt oma sõnu, mis ta kohtusse tulles Juulile oli lausunud. «Mõistab kohus sulle õiguse — on hea, ei mõista — on veelgi parem.»

4

Juba kohtupäeva õhtul astus Juuli mitme vabadiku ja sauniku juurde sisse, et jutustada, kuidas vallakohus parun Taube voliniku ees oli alandlikult selga painutanud. Kohus aitas mõisal Villemit paljaks riisuda! Nii ta rääkis. Ja oli lausa ime, et see kõigile hõrdasüdamelisena tuntud lesknaine tegi seda nüüd silmanurkagi pühkimata. Juulile oli pärast kohut nagu uus ja kangem süda sisse kasvanud. Ning selle kangema südamega kinnitas ta kõikjal, et ärgu mingi ükski vaene inimene õigust otsima sealt, kus seda õigust tema jaoks ei ole — kohtust suures Vene tsaaririigis.

See oli tõde, mis Ridaküla kehvikutele enam ammugi uudiseks ei olnud. Kõik teadsid seda, aga ometi oli Juuli see, kes tuli ja otsekui oma jutustusega vallakohtust naeris välja inimeste lootuse, mida nad pärast magasiada vargust olid endamisi hellitanud. Juuli jutustas sellest, kuidas kohtunikud olid mõisa ees lipitsenud, aga need, kes teda kuulasid, hakkasid mõtlema magasiada vargusele. Oli loodetud, et magasiada vargad tabatakse ja antakse kohtu kätte. Rahval oli algusest peale selle varguse kohta oma arvamine, ent niikaua kui asja ametlikult uuriti ja loota võis, et vargad teenitud karistuse saavad, oldi tagasihoidlik seda arvamist avaldama. Aga nüüd paistis, et see läheb luhta, nagu läks luhta Villem Kulesaare kaebus mõisa vastu ja nagu peavadki luhta minema kõik kohtuasjad, kus on karta, et vaene raasukenegi saab õiguse otsast kinni haarata. Kuidas võisidki magasiada vargad välja tulla, kui seda asja tõsiselt ei uuritud, kui need, kes seda tegid, olid varastega ühel nõul. Magasiadail oli kolm võtit. Miks ei vastutanud kõik need kolm, kelle käes olid võtmed ja kes olid kohustatud vastutama. Oleksid lukudki olnud lõhutud! Jah, vaata kui julgete meestega siin tegemist oli — ei katsutud jälgigi segada. Lukud olid terved ja keegi ei võinud aimatagi, et ait tühi on. Niikaua kui ükskord oli tarvis sisse minna. Selleks ajaks aga oli kelmidel vili juba õigesse kohta toimetatud ja urjadnik Pupp sõbraks joodetud. Üteldagu siis pärast mis üteldakse. Kelle asi see enam on? Kas nemad on küsinud ka sellest, mis Ridakülas räägitakse.

Nüüd räägiti Ridakülas, et üks magasiada varastest müütab pühapäeviti kirikuvärvavas laululehti. See oli juba selge jutt. Aga aja jooksul muutus see veelgi selgemaks, vargaid hakati nimetama nimepidi; öeldi lausa, et magasiada tühjendasid need, kelle käes olid aida võtmed, ning et selles loos oli peaosas mänginud Rikas Aabram, sest tema juures on alati nähtud õomajalisi, küll Avinurmest, küll kaugemaltki — Peipsi äärest. Ärge laske end petta sellest, et Aabram nüüd «Ristirahva Palve-kojaga» ringi käib ja ennast enam kõrtsides ei näita. Vaga vesi, sügav põhil!

Kumu kasvas ja jõudis külapidi viimaks ka Toomatarele. Kui perenaine Mai kuulis, mis inimesed magasiada vargusest räägivad, pidas ta end Toomatarel esimeseks, kelle kõrvu see hirmus kuuldu ulatub. See ei olnud enam arglik sosin, vaid terav ja julge naer, mis küla mööda ringi käis. Mehed külvastid

põllul, kui perenaisele see uudis koju toodi. Öhtuni oli veel aega ja Anugi leerist alles tulemata. Teada saades, keda küla magasiaida vargaks peab, ei kärsinud vana Mai teiste kojutulekut oodata ja läks väljale külvajate juurde. Küla põld maantee ja metsa vahel oli kahel pool põllupeenart suuremateks või väiksemateks lappideks jagatud. Peaaegu kõigil neil lappidel käis sel öhtupoolikul töö, ja kuna Toomatare põld oli kaugel teiste taga, läks Mai nagu läbi kadalipu. Ta nägi mitmel pool hõredalt seemendatud põlde ja teadis, et nende harijad kevadel magasiaidale olid lootnud. Siin nad nüüd töötasid oma petetud lootustega, pöörates Toomatare perenaise lähenedes selja, põlglikult vaikides, kui ta neile jõudu soovis. Aga Maiele tundus ometi, et keegi tema selja taga selles vaikuses naerab: «Ehk on Rikas Aabram magasiaida vilja toobiga olviaugust oma aita valanud.»

Need võikad sõnad kajasid Maiele järele, need idanesid siinsamas põllupeenra ääres hõredalt seemendatud kaerapõllul. Sel kujul ei olnud see süüdistus külas muidugi sündinud, kuid niisugusena oli see täna temani ulatunud. Tal ei olnud raske kujutleda, kuidas sedasama mõtet oli alguses hoopis teisiti sõnastatud, kuidas see sündis vihast ja kadedusest, esiteks nagu alasti oli, siis ringi käies kasvas ja viimaks mõnelt irvhambalt just niisugused suled selga sai, mis Maiele kõige vähem meeldisid. Kogu Ridaküla oli seda süüdistust oma vihasoojuses haudunud, kuid ometi pidi olema keegi, kes selle esimesena välja ütles! Kes ta oli? Kes julges seda ütelda Toomatare peremehe kohta, keda rahvas nüüd kui jumalakartlikku meest peaks tundma.

Jah, just seda, kes oli see kõlvatu, tahtis Toomatare perenaine kõige rohkem teada, kui ta mööda suurt põllupeenart meeste juurde läks. Aga asjata arvas ta end Toomatarel esimeseks, kelle kõrvu see paha kuuldus on ulatunud. Mehed olid kinnised ja jäid rahulikuks, kui Mai neile kurtma hakkas, milline arvamine külas magasiaida varguse kohta liigub. Kuuldes, et Mai oli just sellepärast põllule tulnud, nad koguni naeratasid, reetes sellega, et kõik see neile endile enam uudiseks ei ole.

«Las räägivad, mis see meile korda läheb,» tähendas Voldemar kaunis järevalt.

«Säh, miks see siis meile korda ei lähe,» ütles ema. «Räägitakse seda ju niimoodi, et kohe häbi hakkab.»

«Nool! Ja kuidas see jutt siis käib?» küsis Voldemar, keda Hull Iisak Kulina kõrtsis alles hiljuti lausa viljakratiks oli nimetanud. Kui ema laimu, nagu ta seda ise nimetas, täpsetes sõnades oli edasi andnud, hakkas peremehel natuke halb, ja seda peamiselt poja pärast, kes naerma puhkes ning sealjuures pead vangutades talle otsa vaatas.

«Mine pane sa inimeste suu kinni,» ütles ta maha vaadates.

«Ei, see olviaugu jutt oleks võinud siiski olemata olla,» tähendas Voldemar etteheitvalt.

«Ära tule mind õpetama,» vastas isa. «Ela ikka enne veel.»

Ta täitis ridaliku ja hakkas uue külvirindega eemalduma põllupeenrast, mille servale ema ja poeg istuma jäid. Nad vaatasid natuke aega vaikides, kuidas külvaja seemet kord ühele, kord teisele poole enda ette peotäitena laiali paiskas. Ta tegi seda natuke pahaselt ja seeme kargas laiali rabinal, kattes ühtlase korrana külvipinda. Seal eespool olid põllud palju harvemini seemendatud. See

paisutas ema rinda uhkusetundega ning ta oleks võinud õnnelik olla, kui ta südames poleks olnud kartust.

«Mis sa arvad, tuleb sellest nüüd midagi?» pöördus ta oma kartusega poja poole.

«Ära tee väljagi sellest, mis räägitakse,» vastas poeg rahustavalt.

«Jah,» ütles ema, silmad kogu aeg külvajal.

«Kas Anu juba teab, mis külas räägitakse?» küsis Voldemar, kui isa oli küllalt kaugel, et neid mitte kuulda.

«Ei vist,» vastas ema, «sest sel oleks muidu juba pill lahti.»

«Jah, sel oleks siis kindlasti pill lahti,» arvas ka Voldemar.

Pojaga rääkides muutus ema meel kergeks, aga siis asus ka Voldemar oma töö juurde, jätkates seemne muldakülmist. Ema jäi üksinda oma mõtetega, mis rändasid siia-sinna ja peatusid varsti tol tuisusel talveõhtul, mil mehi hobustega kodus ei olnud, aga Jüri tuli ukse taha kolistama. Ja niipea kui see meenus, oli ta süda korraga jälle rahutu ning raske, vahest raskem ja rahunumgi, kui ta seda enne oli olnud.

5

Kui praost Hugo Heinrich Hoffmann oleks olnud natuke pikem või kui köster Theodor Freiberg poleks kandnud prille, siis oleks mõnikord raskeks läinud kahte jumalasalast teineteisest eraldada. Nad mõlemad olid juba vanaldate mehed, nii üks kui teine neist kandis halli lõuahabet, mis nii praostil kui köstril oli ühte viisi teravaks pügatud ning mida kunagi ei lastud kasvada suuremaks kui seda on sordiehtsa kaalika juurekava. Hoolimata lähenevast rauga-east ja hoolimata isegi sellest, et oldi peaaegu võrdselt kõhtukasvanud, olid mõlemad mehed ühte viisi toimekad ja kräbedad. See vanaldaste jumalasalaste toimekus ja kräbedus tuli nähtavale eriti leeriaegadel, mil praost õpetas katekismust ja testamenti, köster aga piibililugu.

Hoffmann oli oma rohkem kui kahekümneaastast ametit kihelkonna praostina pidanud äärmise rangusega. Ta oli piitsutanud kõike, mida usk piitsutada käskis, ja kiitust jaganud kõigele, mis püha jumalasona seisukohalt kiitust pälvis. Ta oli seda rohkemgi teinud kui paljud teised, rohkem, kui seda temalt oleks võidud nõudagi. Ja selle pärast sattus ta kohe, kui oli Taube kirja läbi lugenud, isesugusesse hämmeldusse. Päevad möödusid, ning see hämmeldus ei tahtnud kaduda. Temale heideti ette pehmust! See oli uskumatu ja tundus võimatuna. Ei, ta oli oma postil seisnud kartmatuna nagu sõjamees ja oma sõna oli ta tarvitanud nagu aednik oma kõige teravamat nuga. Oma ametit pidades oli ta võõrdunud isegi naeratamast, uskudes, et sisendab nõnda oma kogudusse suurt austust jumala käsuõpetuse vastu. Ta oli alati uskunud, et tema koguduses ei ole asu jumalakartmatusel, et patt väriseb ta ees, ega võinud aimatagi, et ta sõna, ta jutlust ja manitsust võidakse pidada tühjaks lobaks. Ja see oligi peapõhjuseks, miks ta oma hämmeldusest ei suutnud vabaneda. Nelikümmend aastat jutlustamist ja taevariigi kuulutamist — see oli tema elutöö. Aga üks karjapoiss tuleb leeri ja mõtleb nagu kurat: kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori. See karjapoiss võetakse esimest korda armulauale, see karjapoiss kasvab meheks, ta seisab oma mõrsjaga altari ees, laseb oma lapsi ristida, käib oma

naisega lauakirikus ja mõtleb ikka nagu kurat: kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori. Sedasama mõtleb ta iga kord kirikumõisast mööda minnes või sõites ja sedasama räägib ta võib-olla ka oma sõpradega kõrtsis, sest kus oleks niisugusel veel meelepärasem oma aega viita.

Praost kahetses, et ta ustav abikaasa oli just nüüd sõitnud Rakveresse tütre juurde, kus oli väikest oodata. Kumb neist oli eksinud, kas tema või ta elukaaslane, kes mõnikord teda üleliigses karmuses oli süüdistanud?

Praegu oli küll tütarlaste leer ja pealegi suvine, millest sulased ja teenijätüdrukud juba ajapuuduse tõttu osa ei võtnud, aga praost veendus iga päevaga üha rohkem, et tal sedagi leeri raske oli pidada. Ainult mõnikümmend sammu lahutas kirikumõisa leeritoast. Jalgrada oli ilus, puudealune täis heledaid päikeselaike. Praost käiski seda leeritoa-vahelist teed nagu ikka, lühike ja nobe samm tippiv, testament vasakus käes ning põialgi mitte mujal kui raamatu kaant ilustava risti kuldtrükil. Nagu ikka tütarlaste leeri ajal, olid ta huuledki kannatusrikkalt kokku pigistatud. Nõnda polnud pealiskaudsel vaatlemisel ta juures märgata vähematki muutust, ent ometi esmakordselt elus tõrkus ta jalg leerituppa astumast. Ta oleks oma hämmeldusega meelsamini läinud ükskõik kuhu, ainult mitte leerituppa, oleks seisnud pigemini ükskõik kus, ainult mitte kolmekümne noore tütarlapse silmapaari ees, milledest ta luges välja salanaeru. Nemad siin muidugi ei võinud mõtelda nõnda, nagu see karjapoiss — häbematu krants — oli mõtelnud, et vanemaks saades ei kõlba enam leeris käia, aga millest rääkis see salanaer, mis vahete-vahel nende silmadesse vilksatas, ja mida tõendasid need tagasihoitud turtsatused, milliseid leeritoas vahel kuulda oli, hoolimata tema karmusest? Eks ikka seda, et nendegi kolmekümne hulgas oli noori inimesi, kellede mõtted tallasid patuteed, kes olid rutanud leeri tulema esimesel võimalusel, et saada õnnistust liiderlikkusele, mis nende noores südames oli aset võtnud nagu roojane uss.

Tütarlaste kleidid kahisesid, kui nad praosti sisse astudes püsti tõusid ja hetk hiljem istusid. Siis oli suures leeritoas kuulda ainult testamendilehtede keeramist. Algas praosti tund, range, asjalik ja vähem huvitav, kui seda olid kõster Freibergi piiblliloo-tunnid. Kohe tunni algul seadsid kolmkümmend tütarlast endid istuma nukulikus liikumatuses, kaasa arvatud needki, kes istusid tagumistel pinkidel, sest praosti pilk lendas karistavalt siia-sinna. Ent niisama teravad kui pilk olid ta kõrvadki, mis püüdsid kinni iga väiksema kahina. Seda teadis ka tüdruk, kes istus Anu kõrval kõige viimases pingis, kuid ometi kummardus ta kohe tunni algul oma naabri poole, kiiresti sosistades:

«Mõtelda, et see ka täna, laupäeval kestab jälle kaks tundi!»

Sosistaja oli suur, meheline põsesarnadega ja seekordse tütarlaste leeri üks tõsisemaid tüdrukuid. Kaugel igasugusest ülemeelikusest, tõukas teda otsekui vanatühi ise rõhutama seda, mida neil kõigil iga päev nii raske oli taluda. Vaevalt oli ta oma sosistamise lõpetanud, kui praost küsis:

«Sina, roheline pluusiga seal, kuidas on su nimi?»

Tüdruk tõusis püsti, kaks tüsedat laevaköie-jämedust blondi patsi mitte seljal, vaid rippumas üle kõrgete rindade ettepoole, ulatudes talle peaaegu põlvini. Ta vaikis natuke aega kangekaelselt, vaatas praostit altkulmu ja vastas siis, ühte oma patsidest tugevasti rusikasse pigistades:

«Kadri Liist.»

«Kadri Liist, mis asja sa sosistad?» küsis praost.

Tüdruk vaikis. Praost sattus sellest ennekuulmatust kangekaelsusest raevu ja kordas küsimust.

«Sosistanud midagi,» vastas Kadri, kui praost seda küsimust kolmandat-neljandat korda küsides ta ette seisma jäi.

Kadri mehelikud põsesarnad olid hakanud õhetama ning ta pigistas patsi südame kohal üha tugevamini, nagu oleks tal nõnda kergem oma kangekaelsuse juurde jääda.

«Mis ta sosistas sulle?» raevutses praost ja löi oma silmad Anule, sihtides teda nimetissõrmega.

«Ma ei kuulnud,» vastas Anu, kiiresti püsti tõustes.

«Sa oled võõrmündri tütar,» ütles praost tähendusrikkalt.

«Jah,» vastas Anu.

«Ja sa ütled, et sa ei kuulnud, mis Kadri sulle kõrva sisse sosistas?» küsis praost uuesti.

«Ei, praostihärra,» vastas Anu julgelt.

«Ja sinu isal on veski,» pöördus praost Kadri poole.

«Minu isal on tuuleveski,» parandas Kadri.

«Teeb üks vanem oma veskis ausat tööd, siis ei kõlba tütrele leeritoas tühja tuult jahvatada,» algas praost oma manitsemist, kuid nüüd kostis ta selja tagant esimestest pinkidest tursumist. Kui praost end ringi pööras, peatus ta pilk kohe väikesel Harju Lindal, alevi majaomaniku tütrele, kes praegugi veel kätt suu ees hoidis.

Seda oli ühe päeva jaoks liiga palju.

«Sina naersid!» käratas praost. «Kui vana sa oled?»

«Sain märtsis kuuteistaastaseks,» vastas väike Linda.

«Ma ei võta sind ega Kadrit armulauale,» hüüdis praost tulivihaseks. «Ma tahan teie vanematega rääkida, ütlege, et nad homme minu jutule tulevad. Noored inimesed, mis te mõtlete! Teie tulete leeri ja peate issandat ning tema õpetust naeruks. Teie olete tütarlapsed, aga teie ei ole sugugi paremad kui see toores teomees Jüri Hein, kes siin kolme aasta eest leeris käis, kuid oma südame ja meele poolest oli halvem kui pagan. Tema on ütelnud need kõlvalatud sõnad, et kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori, mida täiel mehel ei maksa kuulata. Sina said alles märtsis kuuteistaastaseks ja tulid kohe leeri — kas sina mõtled ka nõnda, nagu see rumal teomees, see pagan?»

Anule oli praosti jutt toorest teomehest ja tema kõlvalutest sõnadest selgem kui enamikule ta leeriõdedest. Tema teadis, et Jüri oli tõesti niimoodi ütelnud, paljudele oli see aga uudiseks. Keegi oli Jüri sõnad praostile ette kandnud ja see, mis täna leeritoas juhtus, oli õieti algus suurele vihasele hurjutamisele kirikukantslist.

Anu süda oli koju tulles mures, aga et see mure poisi ja pealegi Jüri pärast oli, ei kavatsenud ta seda emaga jagada. Kui ta sellest ometi hiljem rääkima hakkas, juhtus see vastu tema tahtmist.

Ema pidas tüdriku juba mitmendat päeva silmas. Kui Anu leerist koju tuli, silmitses ta teda ikka teraselt. Nii märkas ta tütre juures sel päeval kohe muutust ja hakkas pärima, mis temaga on juhtunud.

«Ei ole midagi,» vastas Anu. «Ma pean täna veel testamenti lugema.»

Ema vaikis ainult hetke. Tal oli südames oma mure, mis talle rahu ei andnud. Varsti algas ta oma pärimist uuesti.

«Said sa siis õpetaja käest täna riielda või?» küsis ta, istudes Anu kõrvale söögilauda.

Anu lahkus lauast ja võttis testamendi.

«Ei,» ütles ta järsult.

Ema muutus veelgi murelikumaks. Ta ohkas, viis laualt toidunõud ära ja ütles:

«Eks sa räägi siis, mis sul viga on. Ma olen ju sinu ema.»

«Kas isa ja Voldemar on põllul?» küsis Anu, et juttu mujale juhtida.

«Jah,» vastas ema keset tuba seisma jäädes.

«Külvavad ikka?» päris Anu edasi.

«Jah ikka,» vastas ema ärevaks muutudes. «Mis nendega siis on?»

Ta kartis hinge kinni pidades, et Anu hakkab nüüdsama rääkima kumust, mis külas magasiada varaste kohta liikus.

«Naljakas!» ütles Anu. «Mis nendega peab siis olema?»

«Noh, mine tea, inimestel on teinekord halb suu,» arvas ema, sellega tütart külas liikuvate kuulduste jaoks otsekui ette valmistades. «Arvasin, et sa ehk oled midagi kuulnud?»

«Jah, halb suu!» ütles Anu imestunult, muutus ema murelikkust nähes äkki usaldavaks ja hakkas jutustama sellest, mis leeris oli juhtunud.

«Jürile see kulub ka ära,» ütles ema, kui tütar oma jutustuse oli lõpetanud. «Ega ta ise pole sugugi hea inimene.»

«Mis kurja ta sulle on teinud?» küsis Anu.

«Sel on kuri süda sees,» jätkas ema. «Eks sa mäleta, kuidas ta siin ükskord saksagi vandus. Tal oli siis kohe nagu kiskja nägu peas; kui ma sellele mõtlen, hakkab veel praegugi hirm.»

«Häbene ikka!» ütles Anu. «Kes see saks sulle on, kui sa Jürit juba kiskjaks pead?»

Ema nägu tõmbus mossi, kuid sellegipärast küsis ta tagasihoidlikult:

«Kas sa pole kuulnud, missugust laimu nüüd külas meie isast ja Voldemarist räägitakse?»

Anu ei vastanud ja natukese aja pärast lisas ema, häält tasandades, nagu oleks neid keegi võõras pealt kuulamas: «Neid arvatakse ju magasiada varasteks.»

«Noh?»

«Kes selle kõmu siis lahti laskis?»

«Tee mis sa tahad, ema, aga Jürist ma seda küll ei usu,» ütles Anu nüüd vihaseilt. «Teie ähvardasite minu kangekaelsust murda — noh, vale ja laimuga te seda küll ei tee.»

Ema vaatas tütart uurivalt ning lausus siis veenva sosinaga:

«Kes siis veel muu kui Jüri — teisi ju sel tuisusel õhtul meil ei käinud.»

See lipsas emalt kogemata, suurest veenmistahtest.

«Ah siis ikkagi meie omad varastasid!» hüüatas Anu. «Ei, siis ma küll ei tea, kuhu homme oma silmad panna!»

Ta puhkes nutma ja jooksis teise tuppa. Alles tüki aja pärast läks ema talle sinna järele ja ütles, Anu käsivart arglikult puudutades:

«Rumal laps, ära ikka sellepärast nuta. Mis sul häbeneda on: isa maksis koha ostuvõla ära ja sina muudkui löö aga pea uhkelt kuklasse ja mine igalt poolt julgesti läbi.»

6

Vana Mai oma nõuandega tahtis tütre seisukorda kergendada, kuid ei märganud sellest vähematki kasu olevat. Kui ta sel õhtul ja järgmistel päevadelgi tütart vaatas, oli tal tunne, nagu oleks ta hane selga vett visanud. Nõnda see täiesti küll ei olnud, sest Anu tundis oma käsivarrel isegi ema arglikku puudust, kõnelemata nõuandest, mida talle kõrvu oli sosistatud, kuid kõik see tegi ta seisukorra pigemini raskemaks kui kergemaks.

Anu ei kannatanud mitte ainult leeritoas ja võõrastega kokku puutudes, mida ta esialgu kartis, vaid ta kodunegi elu kujunes nüüd lausa piinaks. Kahekõne, mis talle paljastas selle hirmsa uudise, et ta isa ja vend on magasiaida vargad, toimus ainult mõned päevad enne leeriaja lõppu. Toomatarel olid juba käimas ettevalmistused õnnistamisepäeva pühitsemiseks ning just nendest ettevalmistustest osa võttes oli Anul kõige raskem oma pead kuklasse lüüa. Ent kui ta seda vahete-vahel tegigi, siis mitte nõnda, nagu ema soovis — mitte uhkusest, et ta on Toomatare peretütar.

Õhtul enne õnnistamisepäeva nägi ema mitugi korda, kuidas tütar, kes teda leeripeo ettevalmistuste juures abistas, oma pea põlglikult kuklasse löi. Mai mõistis seda omamoodi. Ta arvas Anu mossitavat sellepärast, et Jüri oli leeripeo külaliste hulgast välja jäetud. See ärritas teda vähe. Noorte südameasjad on ju ikka olnud küsimuseks, mille puhul mõistlikud vanemad peavad ilmutama kannatlikkust ja leplikku meelt. Siin ei saa asja parandada ainult kurja sõna ja vitsahirmuga, vaid peab mõndagi jätma aja hooleks. Ükskord saab Anu isegi aru, et maailmas on peale Jüri veel teisigi noormehi, ei puudu need homsegi peo külaliste hulgas.

Aga sel õhtul ei igatsenudki Anu enam Jürit oma leeripeole. Kui ta oleks saanud oma südame järgi talitada, siis oleks ta homse päeva ka ise meelsamini veetnud metsas kui kodus. Kuid milleks unistada võimatust — homsest metsapõgenemisest, kui ta leeriaja kestel ei tohtinud oma jalga kiigelegi viia. Ta polnud Jürit enam mitmel nädalal näinud ega teadnud, kas ta homme kirikussegi tuleb. Parem, kui ta sinna ei tuleks, parem, kui ta ei näeks mind leerikleidis, mis on küll ilus, kuid mille eest maksti võib-olla varastatud vilja eest saadud rahas. Sellepärast on parem, kui teda homme ei ole nägemas ka peoroogasid ja jookisid, mis võivad äratada samasuguse mõtte. Anule endale oli see mõte juba korduvalt tulnud. Ning just selle mõtte juures tundis ta tarvidust oma pead põlglikult kuklasse lüüa.

See mõte tuli Anule ka õhtulauas, kui isa käed risti pani ja söögipalvust alustas pärast seda, kui oli pikalt ohanud. Ta vagatsemine oli külas liikuvate kuulduste tõttu viimastel päevadel hoogu võtnud. Kilpi, mida lahingus tarvis läheb, õpitakse ju aegsasti kasutama. See ilmnes ka tänases söögipalvuses, mida ta pidas pühalikumalt kui muidu. Anu ei julgenud isa ees meelt avaldada. Ta istus norgus päi laua ääres ja mõtles hirmuga eelseisvale õnnistamisepäevale. Ta tundis, et isa söögipalvus on otsekui sissejuhatuseks kogu homse päeva

silmakirjatsemisele ja valele. Häbitunne, mis ta südant praegu rõhus, on tühine asi selle kõrval, mis teda ootab järgmisel päeval, esiteks kirikus ja hiljem Toomatare peolauas.

Mõtted, milledega Anu sel õhtul laua äärest tõusis, ei olnud leerilapsele kohased. Ei olnud need leerilapsele kohased hiljemgi, kui ta istus üksinda õuel ja vaatas, kuidas suvine õhtu areneb valgeks ööks.

Toomatare õuel kasvas Anuga samaealine kask. Seda puud ei olnud keegi istutanud, vaid see oli võrsunud seemnest, mis oli kandunud siia jumal teab kust, võib-olla koguni lubjaahju tagant kaasikust. See oli Anu kask, kõik nimetasid seda nõnda, kuid mitte sellepärast, et Anu oli kasega samaealine. Selleks oli teine põhjus. Kaevu ääres kasvades puistas kask sügiseti oma lehed kaevu, ja need olid Anu palved, mis teda isa kirve alt juba korduvalt olid päästnud. Kunagi oli Anu sellest kasevõsukesest pikem olnud, nüüd aga oli puu oma sihvaka ladva majaharjastki kõrgemale sirutanud. Öö oli hoonete vahel õuel hämaravõitu, ent kaselatv, mis ulatus üle majaharja, helendas nõnda, et iga ta oks ja leheke olid selgesti nähtavad. Aeg-ajalt löid lehed kaseladvas tuulehingusest tasa värisema. Ning äkki tundis tüdruk, et temagi süda ühes kaseladvas värisema lööb. Toomatare õuele kandus läbi öise vaikuse pillimängu. Anu teadis, et see tuleb lubjaahju-tagusest kaasikust, kus on kiige ja kus praegu tantsitakse. Arvatavasti ei puudu sealt ka Jüri! Aga kas Jüri nüüd enam tahabki teda tunda? See mõte panigi Anu südame valust tõmblema, kui ta pillimängu kuulis.

Tema ei tohtinud täna kiigele minna. Õues istudes Anu teadis, et ema ei maganud, et teda valvatakse. Toast kostis kord tasaseid kõhatusi, kord venitatud haigutusi ja alles äsja oli ta kuulnud oma selja taga akent irvakile lükatavat. Anu ei pööranud end tagasi vaatama, kuigi tal oli tunne, et ema vaatab aknast välja ja tahab talle midagi ütelda, võib-olla teda magama kutsuda. Koiduhelendus kaseladvas näis juba kasvavat, aga Anul ei olnud veel ikkagi und. Ja siis kolksatas ettevaatlikult koja ukselink — ema astus välja. Ta tuli palja jalu läbi kummelite, tegi oma jalad kastes märjaks ja ütles sellest pahandatuna:

«Mis sa siin õues vahid, et sa ei maga?»

«Und ei ole,» vastas Anu.

«Ema seisis natuke aega tütre kõrval liikumatult ja tummalt, teadmata, mida ütelda. Lehm laudas tõusis kütkeid kolistades üles, kukk saputas tiibu ja hakkas laulma. See kõik tõendas emale, et hommik ei ole enam kaugel.»

«Millal sa siis magad?» küsis ta, kuna tal korraga tütrest kahju hakkas. «Kuhu see uni just täna öösel sul kadus?»

«Sina ise ka — ei maga,» vastas Anu.

«See on ka üsna ükskõik,» arvas ema, «kas mina täna öösel magan või ei maga. Mis minust on — ega mina täna õnnistamisele ei lähe.»

Anu ohkas.

«Mõtled poistele või?» küsis ema.

«Olen mures, kuidas selle tänase päeva küll mööda saab,» vastas tütar.

«Pimehull!»

«Ei ole ma midagi pimehull.»

«Kas on tütarlapsel elus veel ilusamat päeva kui leeripäev?»

«Ära räägi sellest, et see ilus on! Mis ilu sel on? Minule on see ainult piinaks.»

«Ega ma sulle halva pärast ei räägi,» katsus ema tütart rahustada.

«Ma tean isel!» ütles Anu tõrjuvalt õlgu kergitades.

«Noh, kui tead,» lausus ema pahuralt, kuid samas kükitaski tütre kõrvale ning jätkas tooni muutes:

«Vaata, tütar, et sa isale ja Voldemarile midagi rääkima ei hakka. Kui nad veel kuulda saavad, et mina sellest sulle olen hinganud, siis saan ma nende käest ei tea kuipalju võtta. Ega see isa ei küsi, see võib veel vanaski eas klobima tulla. Hoiä oma keel paigal. Näe, eile õhtul, kui ta laua ääres palvet hakkas pidama, oli mul kohe tuline hirm, et viimaks sa ei saa oma suud peetud. Unigi kadus pärast ära. Noh, viska nüüd see Jüri oma peast välja... Kas Priidu ei ole mees?»

«Oleksid nad siis veel mõisaaidast varastanud,» ütles Anu, nagu poleks ta ema küsimust kuulnudki.

«Juba sa hakkad jälle!»

«Jah, ma kohe ei saa teisiti,» vastas Anu. «Sa ise soovitasid mulle, et ma igalt poolt julgesti läbi lähaksin, aga mul ei ole seda julgust niikaua, kui ma varastatud leiba söön.»

«Vaata, et sa isa ees niisugust juttu ei räägi,» kordas ema oma hoiatust.

«Katsun oma keelt hoida,» lubas Anu, «kuid sina, ema, ei tohi mind keelama hakata, kui ma kohe pärast jaanipäeva mõisa turbarabasse tööle lähen.»

«Tahad siis sinna nii kangesti minna!» ohkas ema.

«Kas saab alati tahtmisest hoolida?» küsis Anu. «Sinna läheb teisigi külanoori.»

Külast oli mõisa turbarabas alati tööl käidud. Kahel suvel oli Anugi käinud seal endale raha teenimas, ainult tänavu oli talle kord öeldud, et tal enam ei ole tarvis minna.

«Kas sellest ei aita, mis sa seal varem oled käinud?» küsis ema.

«Ei, sellest ei aita,» vastas tütar kangekaelselt.

«Kes sind ikka keelab, kui sa sinna nii kangesti kipud,» ohkas ema murelikult.

«Mis mina sinna parata saan,» ütles Anu.

«Ega ma sellepärast ohkagi, et sa turbarabasse tööle kipud,» lausus selle peale ema. «Ma ohkan sellepärast, et sul tänasel ööl ka muud rõõmsamat mõtelda ega tahta ei ole.»

Seda öeldes tõusis ema püsti ja sundis tütre enesega tuppa tulema. Kui nad juba üle künnise olid kotta astunud, aga üks nende selja taga veel ei olnud kinni langenud, lendas esimene paar pääsukesi rõõmsa vidinaga üle õue.

«Vaata, kui vähe sa nüüd magada saad!» ütles ema tütrele ja sulges ukse.

7

Jüri Heina hinnati mõisas tema suure jõu poolest.

Taube teadis, et selles noores teopoisel elas vastuhakkamise vaim ning et ta kiriku ja praosti kohta oli paganlikke arvamisi avaldanud, kuid sealjuures uskus

ta sedagi, et Jüri on Võhunõmmel üks tüsedamaid teomehi. Tema suur jõud avaldus iga töö juures, mis talle kätte anti. Ja see lepitaski paljugi Taube vihast, mida ta oma südames selle kangekaelse talupoja vastu kandis. Pealegi oli ta juba künni ajal valitsejale käsu andnud, et see ei peaks Jürit ainult seppapajas, vaid saadaks ta alati kõige raskematele töödele, sinna, kus on tarvis suurt ihurammu. Kui ta praostile Jüri kohta kaebekirja läkitas, siis õigust öelda nägi ta jumalasõnas ainult poolikut ja vahest ehk üsnagi nigelat abinõu Jüri-taolise väänkaela taltsutamiseks. Ka mõisal tuleb omalt poolt teha kõik, et inimene oma südames ei kasvataks kurjust, vaid annaks seal aastatega ikka rohkem ja rohkem maad alandlikkusele. Mõisa kohus on valvata selle järele, et inimene ei saaks kerget põlve, et tema ees oleks alati töö, kannul aga piits, mis ei annaks talle mahti mõtlemiseks, sest kõik halb ja kogu kurjus maailmas tuleb sellest, kui ori mõtlema hakkab.

Kui Võhunõmmel kohe pärast jaanipäeva algas heinaaeg, talitas parun Taube just selle äraproovitud ja range põhimõtte järgi. Sel aastal olid soodsad tingimused heinakasvuks; luhahain veeheinamaadel ulatus pikalegi mehele võõni ja palju teisiti polnud lugu Viulikaelas ka ristikheinaga. See oli lopsakas ja kasvas õitsemiseni nagu müür, ulatudes kõikjal üle põlve. Kuid vaevalt oli ristikhein nädalapäevad õitsenud, kui tuli raske äikesevihm, mis lõi ristiku just kõige lihavamates kohtades lamanduma. Kuna raske hein ei suutnud end tervikuna üles ajada, otsustati Viulikaelas heinategu alustada peatselt pärast vihma. Kuid ei ole kerge säärast lamandunud heina niita. Mõisaõuel hakati kohe pärast äikesevihma rääkima, et seda ristikut Viulikaelas sel aastal ei niideta vakamaad söögivahe, nagu Võhunõmmel seni sunduseks oli. Seda öeldi ka valitsejale. Aga kui valitseja sõandas Taubelt pärast pikka kõhklemist küsida, kui suur peaks tänava mehe söögivahe-norm olema, vaatas too imestunult valitsejale ja küsis:

«Kas te mõtlete seda normi tänava suurendada või vähendada?»

«Kui hein püsti kasvab, parunihärra, on teda jõudsam niita,» tähendas valitseja.

«Jaa, härra Nurm, see on õigus,» vastas Taube irooniliselt. «Aga kui hein pikali kasvab, siis on tarvis teda kiiresti koristada. Minu hein, tahan, et see oleks nagu salat.»

«Jah, parunihärral on muidugi õigus,» möönis Nurm alandlikult.

«Kui vihm on heina maha lõõnud, siis läheb ta kergesti mädanema,» jätkas Taube etteheitvalt. «Ma imestan, et seda peab teile veel meelde tuletama. Hea küll, ma ei hakka siiski mehele rohkem ette andma, jääb ikka seesama — vakamaa söögivahe. Vakamaa! Üksainus vakamaa söögivahe. Kas seda on palju niisugusele tugevale mehele nagu Jüri.»

See kahekõne valitseja ja parun Taube vahel toimus õhtul enne heinaaega ning Taube jäi oma otsusega väga rahule. See ei olnud inimese rahulolu, kes on mingi mõrtsukaliku otsuse teinud rumalusest ja usub sealjuures end olevat kõige paremini talitanud. Ei, Taube rahulolu rajanes teadlikkusele, et tema otsuse tagajärjel peavad niitjad iga päev lihtsalt oma higis ujuma, ja seda südasüvisest päikesetõusust kuni loojanguni.

*

Päike oli just parajasti madala rabametsa kohale tõusnud ja kumalased oma sammalpesadest alles välja lendamata, kui esimesed teomehed Viilikaela ristiku-põllu pargipoolisel serval peatusid. Rääk, kes kogu öö oli siinsamas pargitaguses ristikheinas häälitseenud, jäi äkki vait. Oitsva heinapõllu kohal hõljus narmendama lõõnud udu. Rohi ja puuoksad olid märjad nagu pärast vihmastu, kasterikas öö oli isegi tolmu kinni lõõnud.

«Te naerate asjata minu püksitorbikuid,» ütles Mart Hein, kelle lühikesed püksid ainult poolde sääرده ulatusid. Ning pöördudes oma kaaslaste poole, kelledest üks oli ta oma poeg Jüri:

«Teomehel ei maksa kunagi pikki pükse igatseda; vaadake, mis teie püksisääred nüüd ütlevad — märjad ja mudased. Niimoodi on see alati ja iseäranis künnitöö juures.»

«Sul on tõsine naine,» arvas Ronk Madis. «Minu eit ei laseks mind niisugustes pükstes mitte toastki välja — kuhu sa mul nendes kukepükstes jooksed.»

«Noh, teie olete alles noored inimesed,» arvas Mart Hein.

Rääk hakkas uuesti häälitsema, nagu oleks ta seda juttu Mart Heina kukepükstest juba eelmistel suvedel kuulnud. Narmendavast udust polnud peaaegu midagi enam järele jäänud.

«Kui kaua sa arvad seda udu ja kastet tänase ilmaga kestvat!» ütles Jüri selgesse taevasse vaadates.

«Heinakaarel on lühikesed püksid ka kuival ajal head,» arvas Mart. «Näe, siin mul on ühes taskus piip ja tubakakott, teises luisk ja vikati puss. Hommikul ja pärast lõunasööki pole vigagi, aga oota, kui kõht tühjaks läheb, siis re bivad need rasked taskud püksid rebadele.»

Jüri naeratas.

«Ega see vale ole,» ütles Ronk Madis. «Mina ei saa oma pikkade püksitorudega teisiti, kui seon nad alt kinni. Kui ma seda ei tee, siis on nad tühja kõhuga mul varsti kandade all.»

«Minul ei lähe nad kunagi kandade alla, vajuvad nad muidu, mis nad vajuvad,» tähendas Mart Hein ja näis enesega rahul olevat, et sai jälle millegagi oma lühikeste pükste kasulikkust tõestada.

Jüri astus midagi ümisesed põllule, kergitas jalapõiaga siit-sealt lamandunud ristikut, mis oma õitsvad ladvad juba oli püsti ajanud, ja ütles:

«Selle härjapeaga on vilets — niida sa teda pükstes või püksata.»

«Ma ütlesin kohe, kui see vihm tuli,» lausus Mart piipu toppides.

«Jah, tükitööga pole siin midagi peale hakata,» arvas Jüri põlluservale tagasi tulles.

«Kes sellest küsib,» vastas isa.

«Hakkame vastu,» ütles Jüri. «Kui tänase niidu juures tükitööd nõuavad, siis kuulutame streigi välja. Põld on nagu saari täis, mine haruta need kõik vikatiotsaga lahti.»

«Kui sa niisugust juttu ajad, siis mine kohe aegsasti ja heaga põllult ära,» soovitas isa.

«Mina lähen ära ja teie jääte siia tuhnima — mis sellest siis tuleb,» ütles Jüri pahaselt. «Lähme kõik ära, meid on hulk mehi, katsugu, kuidas nad selle härjapea maha saavad, kui keegi niitma ei hakka.»

«No ei tea veel,» lootis Ronk Madis. «Kui nad jagu kasvõi poolegi peale vähendavad, siis poleks ka veel väga nuriseda.»

«Siis võiks vähemalt katsudagi,» arvas Jüri. «Kui läheks õige ka mõisaõuele, kuuleb, mis seal räägitakse.»

Kuna tänane heinatöö algus juba eelmisel õhtul teatavaks sai, tulid nemad kolmekesi Aadumäelt otsekohe Viulikaela, jättes käigu mõisa juurde tegemata.

«Ei need vähenda,» kahtles Mart ja jäi kuulutama meeste jutukõminat, mis nüüd põllule pargitagust teed kaudu lähenes. Sealt tuli kubjas Einberg nelja niitjaga, kelledest kaks olid Silvad, vana Pärt ja Johannes, kuna teised kaks olid vennaksed Rammusad, uued, alles jüripäeval Võhunõmmele kolinud teomehed.

«Ei sa suuremat väge saanudki kokku?» hüüdis Mart kupjale, kui see mees-tega teel ristikupõllu ääres peatus.

«Vaata, kus mul mehed vedelevad,» ütles kubjas, kes alles nüüd teomehi pargiserval nägi. «Nemad maalutavad siin, aga sina oota neid kuradisi mõisaõuel nagu heinailma.»

«Ära sa, kupja-saks, pahanda seal midagi,» vastas talle Ronk Madis. «Vaatasime, et tuleb kuum ilm, ega hakanud enam seda jalavaeva ette võtma.»

«Aeg kulus ära aru pidades, kuidas seda siin niitma hakata,» ütles Jüri.

«Arud on kõik peetud ja peetakse ilma sinuta,» vastas kubjas. «Sinult ei nõuta muud, kui löö vikat sisse ja kärista.»

«Aga seda aru sul ei olnud, et oleks sirbid kaasa toonud,» naeris Jüri.

«Kui arvad, et sirbiga jõudsam on, siis otsi seda ise,» sähvas kubjas. «Pole minu asi, kuidas sa niidad, aga vaata, et sul vakamaa söögivahe maas oleks.»

«Eks ma ütelnud,» lausus Hein Mart. Aga vennaksed, keskealised ja keskmist kasvu, kuid väga laiaõlalised mehed, ainult nohisesid. Neid oli kuuldud üldiselt vähe rääkimas. Nad hoidusid teineteise lähedale, nagu oleks neid alati mingi hädaoht varitsenud. Ja kuigi poissmehed, olid nende püksid nii eest kui tagant lapitud hoolsamini kui paljudel naisemeestel. Mart Hein vangutas elutargalt pead, vennaksed nohisesid, kuid teised teomehed ei suutnud tagasi hoida vandesõnu.

«Kuradile käigu oma vakamaaga,» hüüdis Ronk Madis.

«Tulgu Taube ja katsugu päevaski vakamaa niisugust heina maha niita,» pomises Silva Pärt kupjast eemaldudes.

«Taubel!» ütles Jüri põlgavalt. «See magab lõunani ja siis tuleb sülitab sulle laraka näkku, sõimab näo täis. Seda teeb tema, sest tema on härra.»

«Jüri, ära pruugi asjata suud,» hoiatas Mart, vaadates üht silma pidi kubjast, kelle lõug oli hakanud ärritusest vabisema. «Jäta parunihärra rahule.»

«Jah, tööle!» hüüdis nüüd kubjas Einberg. «Tööle, tööle, mehed. Mis te oma kallist aega ilmaasjata raiskate.»

«Vakamaad ei võta vastu,» hõikas Jüri. «Igaüks niitku, kuidas jõuab!»

«Jah,» toetas teda üks Rammusatest.

Kubjas ei suutnud oma viha enam taltsutada. Ta läks Jüri juurde ja hakkas ärritatult karjuma.

«Sinul kuradil on ka alati kõige suurem häda piriseda. Muudkui vingub, nagu oleks tema see kõige väetim.»

«Sinuga ei tasu vaielda, sest sina ju ei tohi olla targem kui kubjas,» vastas Jüri rahulikult naeratades.

Ronk Madis ja Silva Johannes puhkesid naerma, aga vana Mart sülitas luisule ja hakkas südametäiega luiskama, ehkki ta vikat oli terav nagu habemenuga. Siis lõi ta vikati teomeestest esimesena ristikheina.

«Katsume, ehk jõuame ometi,» lausus ta lepitavalt.

«Mis te veel vahite!» hakkas nüüd kubjas teisi sundima. «Noh, Rammusad, hakake pihta; ega Võhunõmmel palja nohisemisega läbi ei saa. Pärt, kurat, mis aru sina seal pead. Noh, Johannes, asu oma jao kallale ja löö laul lahti. Jüri ja Madis, mis te ootate — kuni kaste maast ära läheb või?»

«Kaste tõuseb kõrgele . . .» alustas Johannes laulu ja asus samal ajal niitma.

«See juba läheb,» katkestas teda kubjas oma kiitusega. «Noh Madis, noh Jüri! Jüri, hakkad sa tööle või?»

«Tööle hakkan, aga tapma ennast mitte,» vastas Jüri.

Kui kõik juba niitsid ja Johannes oma kaarega oli teest üsna kaugele jõudnud, alustas ta oma poolelijäänud laulu uuesti.

«Kaste tõuseb kõrgele,
udu aurab ära,
aga teomehele
tuleb selga higi.»

Johannes laulis seda oma kõlaval häälel valjusti, ja nüüd oli teomeeste kord selle laulu eest teda kiita.

«Jah, see on jumala tõsi,» arvas üks Rammusatest, haaras heinatuusti ja hakkas vikatit pühkima.

«Aga teomehele tuleb selga higi,» kordas Ronk Madis. «Soolane higi, mis ihu kipitama paneb.»

«Ei jõua see kaste veel ära auratagi, kui su värvliwahe higist juba lainetab,» ütles teine Rammusatest.

«Kui kaua meid selles soolases higis veel pargitakse?» küsis Jüri, raiudes lamandunud ristikheina järskude vikatilöökidega. Aga kubjas Einberg seisis teel ja kortsutas seda kõike kuuldes ainult kulmusid, segamata end teomeeste mõtteavaldustesse. Nägi temagi, et see töö kerge ei olnud; meestel oli kahtlemata õigus, aga tema ei tohtinud seda õigust näha sellepärast, et oli sundija. Jah, Jüri oli õigus: tema ei tohtinud targem olla kui kubjas; kõik peale kupjatar-kuse oli tema juures kurjast. Ja sellepärast ei jäänud ta kauemaks kuulata ka meeste vandumist, mida need oma suures meelekibeduses ei kavatse nudki täna tema eest varjata. Vandugu minupärast niikaua kui tahavad, mõtles ta mõisa juurde tagasi minnes. Kuid juhtus vastupidi: nüüpea kui kubjas oli kuuldepiirkonnast väljas, rauges vandumine hoopiski. Niideti vaikides, ainult vana Mart küsis pärast kupja äraminekut nõupidamiseks:

«Ei tea, kas katsume või?»

«Mis meie, vanad ja väetid, seda arutame,» ütles Silva Pärt.

«Meie ei hakka nahast välja kippuma, kui kõige tugevam pressi peale ei pane,» arvas üks Rammusatest, vaadates Jüri poole.

«Jumalal päevi, peremehel leiba,» vastas Jüri.

Ja nüüd niideti jälle suuremat juttu ajamata, kuni valitseja Nurm natuke aega enne keskhommikukella põllule ilmus. Nurm hakkas juba eemalt ruttama, ajas lähemale jõudes silmad pärani, vehkis kepiga ja karjus:

«Mehed, mis te kogu hommiku olete teinud — te jääte ju täna kella alla.»
Mehed niitsid vaikides edasi.

«Te jääte ju täna kella alla!» kordas valitseja oma hädaldamist. «Keskhommikuni pole enam kuigi palju aega.»

«Seda parem, kõht hakkabki tühjaks minema,» vastas Jüri ja jättis vikati seisma.

Sedasama tegi ka Ronk Madis.

«Jah, ja näe,» naeris ta, «vana Mardi jutt ongi käes — luisk vajutab püksid juba ühe puusa peale!»

Ja mehed lakkasid ükshaaval kõik niitmast.

«No niitke, niitke!» sundis valitseja. Ning Jüri poole pöördudes: «Ära sa, poiss kurat, mul mitte loodagi, et täna enne leivakotti avada saad, kui vakamaa maas on.»

«Niipea kui kell lööb, lähme keskhommikule,» vastas Jüri.

«Sa peaksid teistele tööga eeskujuks olema, aga mitte ässitama,» ütles valitseja.

«Mis siin enam ässitada ongi!» urises Silva Pärt.

«Püüame hommikust peale kõigest väest,» algas nüüd Mart Hein selgitavalt, «aga kuhu sa niisuguse heina sees jõuad. Olge lahked, valitsejahärra, vaa-dake ise, kuidas vihm ta maha on peksnud. Oleks veel, et kõik ühtepidi, aga mõnes kohas ei saa midu, kui käi ümber tüki ja muudkui otsi, kust sa vikatiga lüüa saad.»

See alandlik jutt ei meeldinud Jürile. Ta ütles:

«Mis sa sellest enam räägid. See on näha kõigile, kes seda aga näha tahavad.»

«Sa võiksid lugupeetud moonamees olla, kui sa vähem lõugaksid,» ütles valitseja kaunis isalikult. Ja siis hoopiski lahkelt: «Kas see vakamaa siis ka sinule tõepoolest üle jõu käib?»

«Võib olla, et lööksin ta raibe maha ka, kui ma seda just kangesti tahaksin,» naeris Jüri.

«Ja miks sa siis seda ei tee?» jätkas valitseja endises toonis. «Näita ikka välja, et sa kange mees oled. Alasi tõstsid sa sepapajas paku pealt põrandale ja põrandalt jälle paku peale tagasi — see polnud sinusuguse mehe käes kohe midagi.»

«Vahel võib ju koerustki teha,» arvas Jüri.

«Miks sa siis heinakaarel ei näita, mis sa võid! Mis sa siingi oma nahka hoiad?»

«Ei tea, kas ainult oma nahka?» küsis Jüri. «Ütleme, et ma niidan söögi-vahes vakamaa maha, — noh, ja mis siis? Teadagi, et pärast seda hakkab valitseja mind nagu piitsa teiste turjal keerutama. Ei lähe läbi!»

Sel silmapilgul hakkas kell keskhommikule lööma ja mehed lakkasid niitmast, torgates vikatid päikese eest heinakaare alla.

«Mis te, kuradid, nüüd teete?» muutus valitseja tooreks. «Kes keskhommikule läheb, jääb söögivahest ilma.»

Mehed ei lasknud end sellest ähvardusest heidutada. Nad valgusid üle niidetud põllunurga oma leivakottide poole, porisedes üleöla valitsejale, kes üksinda nagu post keset põldu seisma jäi:

«Ega kedagil»

«Kui ilma, siis ilma.»

«Siis jääb mõisa hein meie poolt küll niitmata.»

Aga Johannes Silva, kes oli esimesena põlluservale jõudnud, hakkas oma leivakoti suud lahti harutades laulma:

«Udu valge niitudel,
kaste puhtalt särab,
aga teomehel sel
elu must kui pigi.»

Kui valitseja seda kuulis ja sellest järeldas, et tema ähvardusel mingit mõju ei ole, läks ta põllult ära, vihasena kepiga kaari pekstes.

Söödi vaikides nagu harilikult, aga õigest magamisest ei tulnud sel keskhommikul ometi midagi välja. Kas oligi mõtet praegu siin põlluserval enam vedelda ja pärast keskhommikut jälle niitma hakata, kui valitseja oli ähvardanud söögivahest ilma jätta. Jätab ilma esimesest söögivahest, jätab ilma teisest ja kolmandastki, — misjaoks nad siis niimoodi tööd teevad. Parem siis juba kohe koju minna, saagu pärast mis saab. Nõnda arvasid nooremad mehed, aga vanad, ehkki nad seda mõtet algul pooldasid, löid varsti ometi kõhkleva. Töö mõisapõllul seisma jätta tundus neile siiski liiga hirmsana. Ei mäletanud nemad, et seda oleks Võhunõmmel kunagi varem juhtunud. Viha ja vandumist oli siin ennegi küllalt olnud; oli tulnud ette ka seda, et üks mees läks paruniga tülli ja jättis töö sinnapaika, kuid kunagi ei olnud seda tehtud hulgakesi.

«Kuid mis me siis teeme?» küsis Jüri. «Et me vakamaad söögivahest maha ei suuda niita, seda näeb igauks.»

«Ehk annab aga Taube süda järele, kui näeb, et me püüame,» ütles Silva Pärt.

«Püütud on üleearugi,» arvas Ronk Madis.

Vana Mart ohkas.

«Mis teie arvate, poisid?» pöördus ta Rammusate poole.

«Küsi, mis Jüri arvab,» vastas vennastest vanem.

«Minu arvates on lollus loota, et paruni süda järele annab,» ütles Jüri. «Niiviisi meil tööle ei maksa hakata. Parem lähme Taube juurde ja ütleme talle kindlal sõnal, et selle moega meie seda põldu ei niida. Nagu ma juba kupjale ütlesin: igauks niitku, nagu jaksab. See on minu mõte ja sellest ma ei tagane.»

«Eks lähme siis, mehed!» kargas Ronk Madis seepeale püsti. Ja nüüd tõusid kõik, võtsid oma vikatid, viskasid leivakotid üle õla ja seadsid sammud mõisa-õue poole. Juba löigi kell keskhommikult välja. Müts kuklasse lükatud, astus Jüri pika kõrme sammuga kõige ees, nagu kardaks ta kuhugi hilineda. Nõnda mindi ainult esialgu, sest niipea kui pargitagusele teele jõuti ja nähti, et Taube neile valitsejaga vastu tuleb, ruttas vana Mart pojast ette. Jüri ägedat meelt tundes püüdis ta vältida kõige halvemat — tüli mõisahärraga.

«Pea sina oma suu, küll mina räägin,» ütles ta mõõdumisel pojale ja võttis aegsasti mütsi maha.

«Pane müts pähe, vana,» surus Jüri läbi hammaste ja tundis oma viha

mõisniku vastu veelgi suuremaks paisuvat. Ja just sellepärast lisaski ta väljakuuluvat: «See sülitab su hallid juuksed täis.»

«Kuhu nüüd, mehed? Tagasi, tagasi heinakaarele!» hüüdis valitseja eemalt kepiga vehkides. «Kas te ei kuulnud, et kell juba löi?»

«Koitu lähme! Mis meil kellast on? Meie ei niida enam!» vastasid teomehed läbisegamini.

Ka parun Taubel oli kepp käes, kuid ta ei vehkinud sellega valitseja kombel, vaid tagus seda järskude löökidega vastu maad. Ta tõstis oma kepi alles siis, kui mehed kõik troppis ta ette seisma jäid.

«Mis!» karjus ta vihast punetava näoga. «Teie julgete oma härrale vastu hakata!»

«Austatud parunihärra,» algas Mart, «vakamaa mehe kohta söögivahes on palju. Meie tahtsime parunihärrat alandlikult paluda...»

«Aga mis saab siis minu heinast, minu kallist heinast?» katkestas teda Taube. «Kas sina, lurjus, selle peale ka mõtled, et minu hein siis mädanema läheb, kui mina teil laiselda lasen.»

«Meie ei tulnud Taubet paluma,» astus Jüri nüüd isa kõrvale. «Tulime ütleva, et meie seda heina tükitööna enam ei niida. Kui meid ei lasta teha, nagu igauks oma rammuga jaksab, siis võib härra selle heina ka ise maha niita!»

«Võib! Ja löögu söögivahes maha kasvõi kaks vakamaad,» kostis Jüri selja tagant naeru saatel.

Niisugune ennekuulmatu vastuhakkamine ajas paruni märatsema. Ta karjus:

«Sina mats! Sina jumalateotaja! Sina mässaja! Minema minu mõisast! Kasi!»

Hull oma raevust, lähenes ta meestele, keppi löögivalmis pea kohal hoides. Mart Hein tõmbus kõrvale. Taube astus edasi, kuid äkki kisti tal kepp käest. See sündis väga kiiresti ja Taube, kellel tulirelva kaasas ei olnud, tundis end äkki abituna noore teomehe ees, kes kepi ta käest oli ära kiskunud.

«Mis jumalat sinul ka on peale rahakoti,» ütles Jüri ja sinatas sealjuures parunit, mis Mardi kõrvadele tundus hirmus olevat. Aga järgmisel hetkel juhtus midagi veel hirmsamat: Jüri murdis Taube kepi katki ja viskas selle tükid tagantkäät kraavi.

«Lähme, poisid!» ütles ta.

Kui mehed hiljem isekeskis arutasid, missuguse näoga parun teele seisma jäi, siis seitsmest mehest teadis kinnitada ainult üks ja nimelt Silva Johannes, et Taube meeste ära tulles oli kahvatu olnud ning kogu kehast värisenud, kuid ei teadnud Johanneski, kas suurest vihast või suurest hirmust; ainult arvata võis, et seal ei puudunud see ega teine.

8

Mõisaõuelt lahkudes lubasid mehed üksteisele, et keegi neist enne niitma ei hakka, kui Taube on järele andnud. Ronk Madis ja Silva Pärt arvasid, et nüüd peaksid koju jääma nende naisedki, kes mõisa karjalaudas lüpsmas käisid. Ja just sel kohal lausus vana Mart need sõnad, mis Jüri südame äkki nii kergeks tegid:

«Jah, ega sellele raipele hea sõna ega tellimine ei aita.»

«Saad nüüd aru?» küsis Jüri.

«Sellest on ammugi aru saadud, aga ikka veel loodad,» vastas isa. «Ainult sinuga on nüüd asjad selged: sul ei ole selles ega üheski teises mõisas enam elu.»

Rammusad läksid Väljaotsale, teised Aadumäele, välja arvatud ainult Jüri, kes enese ütles minevat metsa uitama. Ta läks Rammusatega kuni Väljaotsani ja liikus sealt edasi üksinda läbi kõrge segametsa Punamäe poole. Üle hulga aja oli ta tööpäeval jälle vaba. Ja nüüd võttis mets sel aeglaselt märke tõusval teel ta pidulikuna vastu.

Jüri läks ruttamata, vahete-vahel seisatades ja metsa ilu vaadeldes. Päike tungis ülevalt laane roheline tuhandete laikudena. Need liikusid kõikjal kord aeglasemalt, kord kiiremini, olid teel hallid, samblal rohelised, kasetüvel valged ja männikoorel punased. Jüri lapsepõlv oli olnud lühike. Juba enne seda kui tast Toomatarel sulane sai, oli ta niisugusele argipäevasele ringiuitamisele aina hukkamõistu ja mõnitust kuulnud. Aga Aadumägi ja tema ümbrus oli kõle. Ja poisikese kõige õrnemagi ea päevad olid sealt alla veerenud karedalt, nagu ümmargused kruusakivid, mida keegi jalaga hoolimatult liikuma lõi. Nagu oli läinud tema lapsepõlv, nõnda läks see ja läheb ka teistel toomeeste ja vabadike lastel.

Jüri jäi seisma, kuid mitte selleks, et kuulatada kägu, kes suvises rahus kukkus. Ei, see oli laste kilg ja huikamine, mida ta kuulatama jäi. Punamäele viivalt teelt seda kuulates oli tunne, et lapsed on eksinud laane sügavusse. Kuid Jüri teadis neid heledaid huikeid kostvat Käba Antsu sauna juurest. Ei olnud seal muidugi niisugusel suvepäeval kodus teisi peale väikeste, kes elasid oma päeva omapead, õnnelikud suvest ja päikesest. Nõnda nad seal siis jooksid, laulsid ja hüüdsid, teadmata veel midagi ahelaist, millega elu ootas neid väljaspool seda laant ja enne veel, kui õrn lapsepõlv neist jõudis lahkuda. Alles ebateadlikult õnne poole sirutatud käed pannakse kohe raudu. Mõisa härjatallid, viinavabrikud, turbaraba, lubjaahjud, paemurrud ja põllud ootavad pikisilmi uusi orje. Lähkris hapupiim, märsis silgud ja leivakannikas, peas kümme käsku, südames ränk viha oma isandate vastu ja — söögivahes vakamaa, vakamaa söögivahes... Niisugune on varsti nendegi elu, kes seal praegu laulavad ja huikavad! Hakkab välkuma härra kepp, ja siis ununeb käo kukumine ning heledast päikesepaistest, mis neid praegu nii sõbralikult ümbritseb, jääb tuhm mälestus, nagu oleks kunagi nähtud mingit viirastust. Siis on hea, kui suudetakse vihata, alati värskest, iga päev uuesti süttides, iga suutäiega, mida alla neelatakse, iga sõnaga, mida lausutakse nende nurjatute kohta, kes on poetanud endid elama rahva turjale oma paradiisi ja põrguga, pappidega, kogu oma inglite ja kuradite kupatisega. Mina, issand, sinu jumal, olen püha vihaga jumal... Ole püha vihaga jumal; nuhtle, kuni sa ükskord oma pimedas ja pühas vihas lämbud; ole, kuni ükskord need, kes elu ja vabadust armastavad, su troonilt tõukavad.

Niisugused olid Jüri mõtted, kui ta Käba Antsu sauna juurest laste kilkeid kuulatas, meenutades samal ajal oma lapsepõlve. Kuid ei lahkunud temast need mõtted ka siis, kui ta jälle jätkas oma teekonda, mis pidi teda viima üle Punamäe mõisa turbarappa, kus Jüri teadis töötavat ka Anu. Jõudes Punamäe harjale, kus sihvakas segamets harvemaks muutus, jäi Jüri uuesti seisma. Mäe all

tema ees laius Kukesoo — mõisa turbaraba. Soo lõunapoolses sopis hiilgas tilukesena Mustjärv, seistes praegu üsna päikese all. Lõuna-aeg ei võinud enam kaugel olla.

Neil päevil töötas mõisa turbarabas rohkem kui parkümmend inimest. Seal oli naise ja tüdrukuid, aga ka üksikuid otsekui kogemata naiste hulka sattunud poisiohtu noormehi. Nähes neid praegu mäe all hoolega turvast ringi keeramas, naaldus Jüri õlaga vastu krobelist kasetüve ja kavatses siinsamas mäeharjal oodata, kuni turbatöölised lõunale lähevad.

Päev oli kuum ja tuuletu, tüdrukud-naised töötasid rabas kõrvetava päikese all vaikides. Udu Priidu istus keppi vestates turbapätside hunnikul. Mäeharjale, kus Jüri seisis, kostis ainult üksikuid sõnu. Taevahoidja lendas kõrgel raba kohal, liugles vaevu tiibu liigutades siia-sinna ja jäi siis hulgaks ajaks tüdrukute kohale täiesti liikumatult seisma, nagu peaks ta nende pearätte kanakarjaks või nagu oleks tal tõesti ametiks taeva ülalhoidmine.

Sel ajal kui Jüri taevahoidjat vaatles, oli Priidu kepi vestamise lõpetanud ja turbapätside hunnikult üles tõusnud. Kui Jüri oma pilgu taevast alla tõi, käis Priidu tüdrukute selja taga, oma vastse kepiga turvast torkides. Ja nüüd kuulis Jüri mäeharjale, kuidas Priidu tüdrukutele tagasundivalt ütles:

«Laske aga, laske käed kärmemini käia! Varsti on lõuna käes, siis on teil aega küllalt selga sirutada.»

«Kas me veel vähe oleme teinud?» vastas Priidule üks naistest. Jüri tundis ta häälest ära: see oli Käba Antsu koltunud põskedega Teele. Nõnda öelnud, ajas Teele end sirgu, tahtis midagi veel öelda, kuid siis juhtus temaga midagi: ta eemaldus teistest, jooksis kiiresti noore vaevakase varju ja hakkas seal oksendama.

«Seal su töö on!» hurjutas Priidu. «Või tema veel küsib, kas vähe tehtud on? Kus mul paljutegija! Juba teist korda täna hommikul jookseb ta põõsa taha öökima.»

«Häbi! Häbi, Priidu!» kostis tüdrukute ja naiste hulgast hüüdeid, kuna Teele talle praegu kõige parema tahtmise juures vastata ei saanud.

«Vakamaa söögivahes, söögivahes vakamaa!» mõtles Jüri seda kõike vaadates ja kuulates.

Teele ajas end vaevakase taga sirgu.

«Eks sa mõtle ometi, et ka sinu, nurjatu pärast on naisterahvas pidanud kord öökima,» lausus ta Priidule töö juurde tagasi tulles.

«Minupärast tee mis sa tahad,» karjus Priidu talle vastu, «aga ära tule mõisa turbarabasse tööd narrima, kui su asjad sedamoodi on. Sina öögid, kuid töö eest pean aru andma mina.»

Taevahoidja seisis ikka veel liikumatult oma endisel kohal.

«Näed sa nüüd, millal inimese käed juba raudu pannakse,» ütles Jüri endale Punamäe harjal. «Juba siis, kui ta alles ema südame all on, hakatakse teda teotama.»

«Sina tahad mõisalt auraha saada,» kandusid Teele sõnad rabast Jürini. «Kui sa arvad, et see sul minu pärast saamata jääb, siis lähen ma koju; riputa see auraha endale kasvõi nina otsa ja ole õnnelik!»

Nende sõnadega pööras Teele end ringi, läks katusküüni alla, võttis sealt oma kompsu ja hakkaski tulema. Kui seda poleks juhtunud, oleks Jüri hooli-

mata oma kavatsusest lõunaaega oodata Punamäe harjalt kohe alla rabasse läinud. Mis ta seal oleks siis teinud või mis ta Priidule seal oleks siis ütelnud, seda ta ei teadnud, ainult niipalju oli selge, et tal siis poleks olnud seda mõtet, millega ta natuke aega hiljem mäelt alla läks. See mõte tekkis tal sel ajal, kui Teele rabast tulles mäeharjale jõudis. Ta tuli mäe peale hingeldades ja oli väsinud, nagu täis turbatolmu, silmade ümber tumedad rõngad, kuid silmis vihaleek, rahutu murest, mida kandja naine tunneb uue elu pärast oma südame all.

Jüriga mäel kokku saades istus Teele kohe tee äärde maha ja hakkas valjusti kurtma.

«Räägi tasem,» ütles Jüri. «Ma ei taha, et meie juttu rabasse niisama hästi kuuldakse, nagu mina teie juttu rabast mäele kuulsin.»

«Priidu ei ole kellegi inimene,» laususki Teele nüüd häält tasandades. «Sul, Jüri, on palju rammu käes — anna talle hea keretäis või uputa turbaauku; niisugusest ei ole kellegil kahju.»

«Eksid, Teele,» vastas talle Jüri. «On neid, kellel Priidust hirmus kahju oleks. Poleks temataolisi, oleks härradel raske endid nuumata.»

«Ta on kurat inimese nahas,» arvas Teele.

«Priidu on koer, kes piitsa iseenese jaoks lõugade vahel kannab,» ütles Jüri. «Sina, Teele, mine nüüd koju ja ole üsna rahul — küll mina katsun hoolitseda, et Priidu kiituse asemel sõimata ja auraha asemel keppi saaks.»

Kui Käba Antsu Teele oli mäeharjalt teisele poole alla läinud, ruttas Jüri peaaegu jooksujalu rabasse. Aga seal olid tüdrukud ja naised parajasti töö seisma jätnud, istusid turbapätsidel ja hurjutasid ning häbistasid Priidut kuidas keegi veel oskas.

«Ikka vara, ikka vara hakkate lõunat pidama,» kärkis Jüri rahulolematult Priidu ette seisma jäädes. «Tee silmaluugid lahti ja vaata, mees, kus alles päike on.»

«Kes neid, kuradinahku, lõunale on lasknud,» vastas Priidu. «Istusid ise maha ja muudkui kaagutavad aga.»

«Jah, nende naistega on muidugi raske,» ütles Jüri Priidut pooldavalt. «Ega nemad siis ei taha mõista, mis käsk ja mõisateenistus on.»

Jürit säärasena nähes turtsatas nii mõnigi tüdrukutest naerma ja nii mõnigi nendest oleks seda hea meelega teinud, kuid ei julgenud. Aga Anu vaatas teda lausa kokkunult: tema ei tundnud seda Jürit — tige nagu vanasarvik; astus ligi, ei teretanudki. Ja omamoodi kokkunud oli ka Udu Priidu, kes end süüdlasena tundis, et ta naisi polnud suutnud piitsa all hoida. Teda lohutas ainult see, et Jüri kohe tema poolele asus.

«Mis te turtsute?» pöördus Jüri küsimusega tüdrukute poole. «Küsi Priidu ja minu käest, kui raske on parunihärrat teenida. Siin ma praegu olen, nahk seljas märg, aga kus sa parata saad, kui kästakse — Jüri, jookse sina, sul on kõige kärmemad jalad.»

«Mis seal mõisas siis lahti on?» küsis Priidu, kes Jüri poolehoiu tõttu isegi vana viha unustas.

«Mis seal sellepärast veel lahti peab olema,» vastas Jüri ja võttis istet, nagu oleks ta tõepoolest paruni käsku täites kogu tee mõisast turbarappa ühe hingega maha jooksnud. «Lahti pole seal midagi,» jätkas ta istudes. «Ainult sina,

Priidu, täna õnne, et kubjas teie logelemisele ei sattunud, et ta ise ei tulnud, minu saatis.»

«Sinu saatis!» kordas Priidu. «Mis käsku sa tulid siis meile tooma?»

«Käsk on niisugune,» vastas Jüri, «et teil tuleb hakata mõisa astuma — kohe, kui olete kõhud täis söönud.»

«Mõisa? Mis sinna?» kostis hüüdeid tüdrukute ja naiste hulgast.

«Ärge nii väga ehmatage,» lohutas Jüri naerdes. «Ega mullegi seda päris otse ei öeldud, aga valitseja ja kupja jutust oli aru saada, et mõisa nisu on umbrohtu täis kasvanud. Küllap teil tuleb minna ohakaid torkima.»

«Eks ole kuramus lahti,» ütles nüüd Udu Priidu, kellele ohakate torkimine mõisa põllul sugugi ei meeldinud. «Jäta siin kibe töö katki ja muudkui jookse jälle.»

«Jah, aga mis sa parata saad,» vastas Jüri. «See on parunihärra käsk.»

Nüüd söödi kiiruga ja asuti sedamaid astuma. Kohe Punamäest üles minnes hoidus Jüri Anu lähedale. Ta ei olnud enam vanasarvikuna tige, nagu rabasse tülles, kuid nüüd põrnitses tüdruk teda altkulmu. Jüri katsus juttu teha — Anu ei vastanud. Jüri paljastas hambad naeruks — Anu jäi surmtõsiseks ja vaatas maha.

«Nüüd oled sa juba leerist läbi,» ütles Jüri, kui nad olid poolde Punamäkke jõudnud.

«Jah,» vastas Anu ja sellest taipas poiss, et tüdruk ei ole talle vihane.

Anu vaatas maha, vaikus, põrnitses Jürit altkulmu, ei vastanud talle, ei naernud temaga kaasa, kuid oli kogu aeg kaugel vihast. Kui ta kõike seda tegi, siis oma nõrkusest iga silmapilk punastada. Tal oli peas valge rätt ning ta hoolitses, et iga väiksemgi juuksekihar püsiks selle all peidus; ta punastas mõttest, et ta nägu on higine ja must, et ta silmad pärast poolepäevast kummargil olekut on paistes. Punamäe harjale jõudes olid nad tüdrukute ja naiste enamasti ühekaupa edasiliikuvas reas viimasteks jäänud. Ja siin äkki võttis Jüri Anu ümbert kinni, osutas samblasse tallatud jalgrajale, mis lookles piki mäeharja, ja ütles kõigile kuuldavalt:

«Meie tee läheb siit!»

«Tüdrukud!» hüüatas Anu.

Tüdrukud ja naised, kes olid hakanud mäeharjalt juba alla laskuma, vaatasid korraks tagasi.

«Jumal, Anu!» kostis just nagu kahetsevaid, kuid tõeliselt kadestavaid hüüatusi ja juba järgmisel hetkel koonduski kõikide tähelepanu Udu Priidule, kes kogu aeg oli rea eesotsas käinud, nüüd aga ringi pöördus, nagu tulp seisma jäi ja hädiselt hüüdis:

«Ruttu, ruttu! Mitte maha jääda!»

Kõrge segametsa alune kaikus korraga vallatust naerust. Tüdrukud tõukasid üksteist jooksmas, tormasid oma eestegijast mööda, jättes Udu Priidu tulema kõige viimasena, iga paari sammu järelt tagasivaatavana.

Udu Priidu ei olnud end kunagi halvaks inimeseks pidanud, aga kõige vähem pidas ta end selleks nüüd, mil ta tundis, et talle on ülekohut tehtud. Tüdrukute ja naiste kannul Punamäelt alla tülles tekkis ta südames Jüri vastu abitu, kuid seda hirmsam viha. Halb ei ole tema, keda praegu terve maailm peaks haletsema, vaid Jüri, kes Anuga mäele jäi. Kõrvades kogu aeg Anu

nõrk hüüatus, mõtles ta Jürist mitte palju paremini kui röövlist. Esialgu ta ometi lootis, et Anu ja Jüri neile varsti järele jõuavad. Selles lootuses tegi ta metsa all isegi puhkepeatuse. See peatus ei olnudki väga lühike, ja kui oodatavaid ikka veel järele ei jõudnud, hakkas Priidu tüdrukuid ja naisi ägedasti süüdistama selles, et need ei olnud Anu Jüri käest ära päästnud, et nad selle asemel olid naerma hakanud ja mäest alla jooksnud. Tüdrukud vastasid talle mitmeti, selgitasid tõde küll lausa, küll vihjamisi, küll pilke, küll sõimu, küll heatahtliku naeru saatel. Ja kui Priidule kõigest sellest viimaks selgus, et Anu ainult moepärast hüüatas ja et küllap talle endalegi meeldis metsa uitama jääda, siis hakkas Udu Priidu süda sees valutama nõnda, nagu ta ei olnud enam mitmel aastal valutanud.

Selle südamevaluga ta siis jätkas naiste seltsis oma teekonda turbarabast mõisa, kuhu jõuti väikese hilynemisega. Perekell lõpetas lõõmise juba siis, kui nad alles viinavabriku taga lagedal olid, ja Priidu kui eestegija kartis, et teda mõisaõuel hilynemise pärast peapesu ootab. Mõisaõu oli aga vaikne ja tühi, ainult Raas Otu, kes oli hobustekopliisse minemas, jäi keset õue imestunult seisma ja vaatama, kuidas käratsev naistejõuk Udu Priiduga eesotsas õuele ilmus.

«Ei valitsejat ega kubjast, nagu surnud!» hüüdis noormees ja vaatas juba järgmisel hetkel abituna pealt, kuidas kirev pere heleda päikesepaiste käest laiali jooksis, kes puude varju, kes kaevu juurde end karastama. Kuid tüdrukutest jätkus mujalegi — talli ette tiigikallastele ja kellaposti alla, kus üks üleannetutest käe kellanööri järele sirutas. Suutmata oma uudishimu ja koerust talitseda, tõmbas ta korra, teise ja kolmanda. Kell lõi nagu pahandatult hädal-dama.

Valitseja Nurm kontoris kokkus... Kes lõi sel päevaajal kella? Mis need kellalöögid tähendavad? See ei olnud laste töö, sest kellanöör oli küllaltki kõrgelt posti külge seotud. Kas oli mõisas tuli või tõesti ehk mäss lahti? Parun oli hommikusest vahejuhtumisest nõnda vapustatud, et ütles enese haige olevat. Nõnda mõtles valitseja, vaatas aknast välja ja lausa ehmus: naised turbarabast hulkusid päise päeva ajal mööda mõisaõue. Alles tund aega tagasi oli valitsejal laudas tegemist, et karjanaisi meelituste ja ähvarduste varal lüpsma sundida. Ninakaks olid läinud inimesed, hirmus ninakaks! Valitseja libistas relva igaks juhuks taskusse ja läks välja, vastu tahtmist, kuid pilkav ja terav küsimus juba aegsasti valmis mõeldud. Kuna mõned tüdrukud praegugi veel kellaposti all seisid, ei saanud ta kohe oma teravusega välja tulla.

«Inimesed, mis te seal posti all vahite?» käratas ta juba kontori nurga juurest. «Eemale, eemale kellapostist! Mis turbakuivatus teil seal on?»

Priidu kargas puude varjust kärmesti üles.

«Meie tulime...» algas ta.

«Tulite rabast ära; jah, seda on näha. Tulite valitsejale kaebama, et sääsed liiga teevad, mis?»

«Meid kästi tulla,» algas Priidu uuesti. «Meie tulime umbrohtu hävitama.»

«Ohakaid torkima,» hüüdsid tüdrukud.

Valitseja ei teadnud, mida niisugusest vastusest arvata. Poleks täna juba varem vastuhakkamisi esinenud, oleks ta Priidut lihtsalt ogaraks arvanud, ta mõisaõuel ühes naistega minema kihutanud. Naised-tüdrukud olid nüüd kõik

Udu Priidu selja taha kogunenud ja see toetas valitseja kartust, et siin ehk siiski kavatseti midagi muud kui räägiti.

«Kes teid käskis tulla?» küsis ta kurjalt, kusjuures ta käsi nagu iseenesest taskusse libises. Kui valitsejal oleks olnud aega ja kui keegi temalt oleks küsinud, missugust vastust ta Priidult ootab, poleks ta ligilähedastki tabanud.

«Jüri tõi sõna,» ütles Priidu julgesti. «Pidavat veel paruni enda käsk olema.»

Jüri tõi sõna! Nüüd hakkas valitseja asja õigest otsast taipama. Kakskümmend viis mõisa turbatöölisi logasid jumalamuidu mööda ilma ringi! Ja pealegi veel Jüri — selle häbematu teopoiisi käsul.

«Tehke, et te kaote, enne kui parun teid siin näeb,» ütles valitseja.

«Ja kus on siis põld?» küsis Udu Priidu.

«Soos, seal on teie põld,» hakkas valitseja kannatust kaotama. «Kohe, pöörake kohe oma aiasid tagasi.»

Naiste keskel tekkis nurin. Ühed vihastasid, teised hakkasid naerma, kuid kõik hüüdsid nagu ühest suust:

«Ei, soosse me enam ei lähe. Ega me koerad ole, keda siia-sinna hulgutatakse!»

«Naised,» hüüdis Udu Priidu kaunis käskivalt, «lähme tagasi!»

«Mine ise! Mine, kui tahad!»

«Siis niitma,» leidis valitseja hea nõu.

Kuid nüüd puhkes tüdrukute ja naiste hulgas päris torm lahti. Nad ei andnud valitsejale ega Udu Priidule mahti enam rääkimisekski:

«Kuju! Lähme koju, naised!» hüüdis keegi neist viimaks ja lugu lõppeski sellega, et naistejõuk Udu Priidiku selja tagant laiali pudenes, jättes eesttegitaja mõisaõuele valitsejaga kahekesi. Alles siis, kui Priidu selja tagant viimane naine oli lahkunud, sõandas valitseja ütelda, et niitjad olid hommikul streikima hakanud ja et selles oli peaosas mänginud just Jüri, kes pole muud kui mässaja. See teade pani Priidu südame veelgi rohkem valutama, sest tal oli otse hirmus mõtelda, et Anu, see vaene laps, oli mässajaga Punamäele jäänud.

Naised-tüdrukud oma koduteel olid jõudnud juba kaugele, kui Priidu viimaks üksinda nagu peksasaanud koer mõisaõuelt lahkus. Nüüd oli juba küllalt aega viidetud, aga Priidule tundus, et ta peaks veelgi viivitama — ta astus kiirustamata ja vaatas praegugi iga natukese maa pealt tagasi, lootuses näha Anu järel tulemas. Tee aga oli tühi ja selle tolmu kohal leegitses pärastlõunane päike, mis tundus olevat Priidule niisama halastamatu nagu valu, mis ta haavatud südames möllas. Nõnda jõudis Priidu viimaks külakaevule, kus ta end karastama asus. Siin kohtaski teda Voldemar, kes kohe pärima hakkas, kuhu Anu oli jäänud. Selle pärimise peale Priidu esiteks võpatas, siis heitis lootusetult käega ning vastas:

«Kuhu jäi? Punamäele — Jüriga luuslangi lööma!»

See kaunis suvepäev oli parun Taube elus üks raskemaid nendest, mil ta ei saanud läbi südametilkadeta. Ta võttis neid sisse kohe pärast keskhommikut ja jäi kogu ennelõunaks tuppa, et oma viha toavaikusel üksinda seedida.

Jumal ise teab, kui kaugele ta selle ülesandega jõudis, aga juba lõuna ajal tuli uus lops. See juhtus parajasti siis, kui tal oli telefonikõne parunipreili Kariniga, kes hommikuse rongiga oli Rakveresse saabunud, praegu Dellingshausenite juures peatus ja endale hobused palus järele saata. Taube ei olnud oma vanapiigast õe palvele veel lubadustega vastanud, kui ta pilk aknast välja satudes nägi turbatöölisi mõisaõuele ilmuvat.

«Sirelid on juba õitsenud,» kuulis ta samal ajal telefonist õe häält. «Ja ma kartsin väga, ma kartsin nii väga, Bruno, et viimaks õitseb ära ka see suur jasmiinipõõsas, mis mõisa otsas, just minu toa akende all kasvab. Ah, kui imehästi ta just õhtuti lõhnas. Kas sa kuuled mind, Bruno? Miks sa mulle ei vasta? Või oled sa sellest jasmiinipõõsast lasknud hagu teha?»

«Ära naljata — aeg on praegu tõsisem, kui sa arvad,» vastas Taube, silmad kogu aeg õuel.

Ta ei suutnud oma häält rahulikult sundida, ja see just oligi põhjuseks, miks Karin Rakverest kokkunult küsis:

«Mis on juhtunud, Bruno? Räägi, ära pea mind teadmatuses.»

«Siinemaani ei ole veel midagi juhtunud,» püüdis Taube rahustavalt mõjuda.

«Mu süda ütleb mulle, et Võhunõmmel sünnib just praegu midagi koledat,» piiksus häält telefonist. «Ära varja minu eest midagi. Natuke aega tagasi ma kuulsin, kuidas su häält järsku värisema hakkas. Jumala pärast, räägi, mis seal lahti on?»

«Ma olen tõesti natuke ärritatud,» lendas häält Võhunõmmelt Rakverre. «Sa tahad nüüd kuidugi selle ärrituse põhjust teada. Jah, Karin, praegu on meie mõisa õuele rohkem kui kaksikümmend inimest kogunenud, kelledest ma ei tea, mis nad tahavad või kavatsevad.»

«Kus on su valitseja?» küsiti kaugelt.

«Ma ei tea, võib-olla on ta põllule läinud,» ütles Taube, lõi kogeleva ja tundis äkki, et ei saa ärritusest edasi rääkida. See oli silmapilk, mil ta märkas naisi kellaposti all ja kuulis kohe pärast seda tugevaid kellalööke tuppa kajaavat. Sel silmapilgul ei kahelnud ta enam, et see on mõisas mässu algus. Ning juba lõi ta hirmunud kujutus pilte sellest, kuidas mitmesuguste lõõgiriistadega varustatud teomehed ja talupojad mõisa ümbritsevad, sisse tungivad, rüüstamist ja tapmist alustavad, põletavad. Häält ta kõrva ääres piiksus aina rahutumalt, muutus nutuseks, hädaldas ja hüüdis:

«Bruno, kas sa kuuled mind? Miks sa ei vasta? Jumala pärast, kas sa oled ikka veel elus?»

«Ma olen õnnelik, et sind praegu siin ei ole,» vastas Taube, ilma et oleks aru saanud kõigest, mida häält telefonis päris. Kuid siis kostis ta kõrvu neli-viis väga selget sõna:

«Kas su püstolid on laetud, Bruno?»

Seda küsis jäme mehehäält, mis kuulus parun Dellingshausenile. Suur oli Võhunõmme omaniku rõõm, kui ta seda häält kuulis. Talle oleks sellega ulatatud nagu sõbrakäsi, mis püüdis surma jäisi sõrmi ta kaela ümbert lahti kangutada, juhatada talle teed kaotatud mehisuse juurde. Aga ühtlasi manas see häält ta silmade ette Dellingshausenite linnamaja, mis asus vaikselt aedaderohkel Karja tänaval, otsast mööda vulisemas selge ojake, tänava poolt piiratud kõrge pae- kividest müüri- ja. Jah, seal oleks olnud praegu rahulik ollal! Mis viga oli vanal

Dellingshausenil sealt küsida, kas püstolid on laetud. Onnelik vanamees! mõtles Taube ja kadestas oma elus esmakordselt vana Dellingshausenit, kes juba aasta kümne eest oli mõisa poja valitseda andnud ja seitsaadi Rakveres elas, käies ise sisseoste tegemas, kaubeldes iga kopika pärast, sõimates turul talupoegi ja sinatades linnakodanikke, nagu oleksid kõik needki tema moonakad ja teomehed. Ta elas kõigutamatus usus, et aeg ja inimesed olid jäänud ikka samadeks, mis nad olid siis, kui tema oma mõisa valitses. Nõnda mõteldes Taube esmalt ohkas ja alles pärast seda vastas:

«Jah, ma laadisin nad juba hommikul.»

«Kas sul on abi tarvis?» küsis seesama mehehää. «Võib-olla peab Võhunõmmele sõjaväge saatma?»

«Loodan, et tulen seekord ise toime,» ütles Taube nüüd kindlalt, vabanedes oma koledatest nägemustest. Ta häälgigi oli hakanud jälle loomulikult kajama. Kuid seda muutust temas ei põhjustanud praegu püstolite ja sõjaväe meenutamine, vaid asjaolu, et ta nägi valitsejat tööliste juurde astuvat. Ka vaikis kell. Ei, asjad ikka ei ole vist nii halvad, nagu ta esialgu kartis.

«Karin tellis sinult hobuseid — mis sa sellest arvad?» küsis Dellingshausen.

«Hobuseid ma talle täna vastu ei saada,» ütles Taube. «Soovitan mõned päevad oodata.»

«On asjad väga halvad?» küsiti murelikult.

Taube viivitas hetke, hindas kiire pilguga olukorda õuel ja vastas:

«Minu põllutöölised — streigivad.»

«Streigivad!» imestas vana parun irooniliselt, kusjuures ta hää l karedaks muutus. «Kuule, Bruno,» jätkas ta siis etteheitvalt, «see ei ole peremees, kes majasse korda ei saa. Ma lootsin sinust palju rohkem. Mäletan ühte külaskäiku Võhunõmmele, kui su õnnis papa alles elas ja sina poisike olid. Nägin seal, kuidas sa teomeestega seltsis lõunalt välja läksid, nende hobuste järel jooksid, piits peos, ja loomi sundisid, et orjad kiiremini künnivaole jõuaksid. Iga piitsahoobiga ilmus su suursugusele germaani näole ikka ilusam puna, mille üle paruniproua nii uhke ja rõõmus oli. Ja nüüd streigivad, nagu sa ütled, sinu mõisas teomehed — need pool-loomad! Kuidas on see võimalik?»

Kui vana parun oli lõpetanud, arvas Taube pettunud rauga laivat peavangu-tamist nägevat. Aga ühtlasi hakkas ta süda kahetsusrikkalt valutama mälestusest, kuidas ema oli hellalt ta punetama lõõnud põski suudelnud, kaisutades teda armastusega iga kord, kui ta hobuseid peksmast tagasi tuli. Kus on nüüd tema ema hellus, kõik need kallid, rahulikud ajad?

«Miks sa vaikid?» küsis samal ajal Dellingshausen. «Kas on ehk veel midagi tõsisemat juhtunud?»

«Midagi tõsisemat?» kordas Taube, kavatses eitavalt vastata, kuid meenutas siiski kepi katkimurdmist ning ütles: «Jah, siin juhtus hommikul tõsisematki, kuid sellest kokku saades. Võimalik, et me juba täna õhtul Rakveres näeme.»

Kui ta parunessile mõningaid rahustavaid sõnu õeldes telefonikõne lõpetas, hakkas rahvas mõisaõuel juba lahkuma. Pärast seda tuli valitseja ja jutustas, millise arusaamatusega tegemist oli olnud.

«Jüri, see ässitaja, peab mõisast lahkuma,» ütles Taube näost tulipunaseks tõmbudes. Seda kõike tegi metsik viha, mida ta Jüri nime kuuldes üle elas. «Kui vana Mart tahab mõisas tööl käia, peab ta oma kange kaelaga poja

kodust ära ajama. Ütelge talle seda. Ja saatke kubjas teomeestele sõna viima, et nad homme niitma tuleksid — ristikheinapõllul on see nüüd päevatöö.»

Viimaseid sõnu öeldes segunes parun Taube vihasse häbi oma järeleandmise pärast. Ta tegi selle järeleandmise vaikselt hambaid kiristades. Ning sellest tekkis kõrgi mõisniku hinge niivõrd ränk solvatusetunne, et ta suutis sellest lõplikult vabaneda alles paari aasta pärast, ja nimelt 1905. aastal, kui soldatitest koosnev karistussalk oli Võhunõmmel oma peksutööga juba peale hakanud.

Kuid täna paraku ei teadnud ta veel midagi sellest teda eespool ootavast lohutusest ning ta enesetunne oli väga halb, kui ta õhtu eel kalessis istudes Rakvere poole sõitis, kahel pool teed suvised põllud ja kõikekuldav päikesepaiste.

10

Umbes samal ajal või pisut hiljem läks Toomatare peretütar selles kõikekuldavas päikesepaistes kodu poole. Ta ruttas, kuid oli sealjuures ometi rahulik. Tema teades ei olnud aeg suvise päeva kohta sugugi hiline, kui ta koduõuele astus. Sellega pööras ta end otse vastu päikest, mis veel suures kõrges seisis. Anu heitis pilgu aknasse ja nägi sealt välja vaatavat kolme nägu, mis tema lähenedes aegamisi toa sügavusse tõmbusid. Ja alles nüüd tundis ta oma nägu tugevasti õhetavat, teades, et see ei tule ainult päikesest ega kiirest käigust.

Kuidas teda oligi vaadatud, kui ta üle õue tuli, ei tõstetud toas talle tükil ajal pilkugi. Vend vahtis lakke, isa põrandale, ema nurkadesse. Vaikus oli rõhuv ja vaenulik sellele õnnetundele, mis praegu Anu rinda paisutas.

«Mis matuseid teie siin peate?» küsis ta sellest võõrastavast vastuvõtust ärrituses.

Vastus andis end oodata.

«Eks need ole meie armsa tütre matused,» lausus viimaks ema. Ta hääl oli seda öeldes kahetsusrikas ja hale. Vend turtsatas mürgiselt naerma.

«Mis me sinu arvates peaksime siis tegema?» küsis isa.

Anu hakkas aimama tõde. Ta hingas sügavasti, ent ei vastanud.

Seda, et tema Jüriga Punamäele jäi, kui teised turbatöölised ära tulid, ei kuulnud ainult Voldemar Udu Priidu käest. Enne veel kui Voldemar Priidut kaevul kohtas, läksid tüdrukud läbi küla ja seletasid emale Anu puudumise kohta sedasama, mis Priidu Voldemarile, ainult teistsugustes sõnades. Need olid hoopis valusamad. Ja need olidki valitud otse selleks, et lõigata sügavale ema südamesse, võtta talt igasugune uhkus tütre puhul, panna ta enesetunne valutama.

«Jah, mis me sinu arvates peaksime siis tegema?» kordas ema selle valutava enesetundega isa sõnu. «Peaksime sind vist naerdes, hambad suus laiali, vastu võtma.»

«Jutud tulid koju enne sind,» tähendas Voldemar.

«Mis jutud?» küsis Anu, kes tundis end esimesest kohmetusest toibuvat.

«Sa veel küsid?» hüüdis ema.

«Kus sa mul nii kaua olid?» päris isa. Ta oli vihane ja tõusis püsti. Voldemar nägi Anu hämmeldust ning turtsatas taas naerma. Need venna mürgised

naeruturtsatused olid hirmsas vastuolus Anu tunnetega ja vihastasid teda rohkem kui ema või isa oma otsese kallaletungiga. Nad olid nagu kokku rääkinud selles, et kiskuda ta südamest välja kõik, mis talle praegu nii kallis oli.

«Te teate küll, kuhu ma hommikul läksin,» vastas ta järjest külmemaks muutudes.

«Kuhu sa läksid?» küsis isa.

«Tööle turbarabasse,» vastas tütar.

Vend ei vahtinud enam lakke, isa põrandale ega ema nurkadesse, vaid nüüd püüdsid nad kõik oma pilguga haarata ta silmi ja huuli, iga ta näoliigutust.

«Sa tegid seal siimaani tööd?» küsis isa. «Eks sa ütlesid siis ka oma isale ja emale, mis tööd sa seal tegid?»

Anu lõi pilgu maha. Ema astus kohe talle kiiresti lähemale ja hakkas hurjutama, just nagu oleks ta kogu aeg aina seda silmapilku oodanudki.

«Et sul kurjalvaimul ka põrmugi häbi ei ole,» ütles ta südamevalusa tige-dusega. «Teised tulevad ilusti koju, aga sina jääd poisiga metsa, pealtnägijateks terve küla tüdrukud. Kus su aru on? Nüüd on kõik kohad lara täis — häbiks ja teotuseks.»

«Mina ei saa inimeste suud kinni panna,» vastas tütar.

«Seda sa nüüd enam küll ei saa,» ütles Voldemar.

«Kus ta nüüd seda enam saab!» jätkas ema. «Oleks ta olnud siis ise pealt kuulamas, mis tüdrukud tema kohta mulle siinsamas me oma väravas vastasid. See oli varsti kohe lõuna järel, kui vaatasin, et mis asi see siis on: inimesed juba tulevadki turbarabast koju. Läksin väravasse vastu ja küsisin, et kas on midagi juhtunud või — kuhu te meie plika jätsite, et seda näha pole? Vaadati esiteks üksteisele otsa ja siis hakati naerma — Jüri olevat Anu põõsasteesse viinud, rautada. Muudkui tule tagasi, suu ja silmad häbi täis.»

«Kuuled sa, mis me sinu pärast kannatada saame!» ütles isa. «Ja ega see pole veel kõik, see on alles algus.»

«Ma ei tea, mis te minust tahate?» küsis Anu.

«Et sa üles tunnistaksid, mis Jüri sinuga metsas tegi,» ütles isa.

«Et sa kõik üles tunnistaksid,» kordas ema.

«Teie olete hullud,» vastas Anu. «Mul ei ole teile midagi üles tunnistada.»

«Küll sul on, kui ma selle malaka võtan,» astus isa sammu paari võrra tütrele lähemale.

«Kui su nahk tuliseks kõetakse,» tuli ema oma sõnaga isale toeks.

«Ma lähen tagasi turbarappa; ma lähen Mustjärve,» ähvardas Anu ja olekski nende sõnadega toast välja jooksnud, kui Voldemar poleks teda selles takistanud.

«Punamäelt tulid ja tahad Mustjärve minna,» ütles tema. «Eh, lollus! Mustjärve lähed selle moega küll mustemaks, aga sina ennast seal puhtaks ei pese. Mõtles ikka ise, kuhu sa tormad! Rääkigu need tüdrukud külas, mis nad tahavad. Mina sellest palju ei hooli. Mina pärisin kaevul Udu Priidult, kuidas see asi oli. Tema jutust selgus, et Jüri oli su hoopis vägisi metsa viinud.»

«Mina ei hooli ei tüdrukute ega Udu Priidu jutust!» ütles Anu. «Ja teie arvake ise, mis teie tahate, ainult jätke minu hing rahule.»

«Või jätke tema hing rahule!» osatas isa.

Emal ohkas; Voldemar naeratas. Ja nõnda naeratades ta hetke pärast ütleski:

«Udu Priidu on nõus seda tunnistama. Ta tuleb selle tunnistusega ka kohtu ette, kui tarvis on.»

Anu toetas pea vastu seinat, sulges silmad ja otsustas vaikida. Nüüd hakkas rääkima ema:

«Kui Priidu on seda juba kohtu ees tunnistanud,» ütles ta, «siis ei või sulle enam keegi sõrmega näidata ja ütelda, et Anu jäi või et Anu Jüriga läks.»

«Jah, võta aru pähe, plika,» seisatas Voldemar Anu ees.

«Või jätke tema hing rahule!» kordas isa. «Jätame meie sinu hinge rahule, on teised varsti meie hinge kallal. Oleks siis Jüri veel kellegi inimene! Räägitakse, et täna — ma ei tea, kas see õigus on — olla see hull mõisahärra kepi katki murdnud.»

«Sina ei tea, aga mina tean, et see kõik õigus on,» vastas Anu isale. «Jüri ise rääkis mulle Punamäel.»

«Ja sina ei jooksnud tema juurest kohe tulema!» lõi ema imestunult käsi kokku.

«Sa oleksid pidanud siis temast nagu katkust eemale hoidma,» ütles isa. «Niisugusest võib saada ka hobusevaras ja mine tea mis veel — mässaja.»

«Võta aru pähe, plikal!» kordas Voldemar.

Nii nad hurjutasid teda üksteise võidu, oodates pikisilmi, et ta ükskord ometi nende kätte nõrkeb ja Jürist lahti ütleb. Aga mida kauemini nad hurjutasid, seda kangekaelsemalt ajas Anu mööda palkseina oma pea kuklasse. Viimaks ütles ta, silmi avamata ja uhkelt:

«Jüri ei painuta oma selga kellegi ees, ja sellepärast, kui te teada tahate, ongi ta mulle armas.»

«Vaata!» hüüdis ema põlastavalt.

«Tal jääks õigust nagu ülegi,» arvas isa.

«Ja jääbki,» vastas Anu endiselt. «Mina ei ole midagi halba teinud, minu süda on puhas, kuid teie sõnad on mustad, mustemad Udu Priidu tahmakontsust; tema määris tahmaseks mu näo — teie tahate mustaks määrida kogu minu elu.»

«Tee oma kõrvad lahti ja kuula, mädand, mis sulle räägitakse,» läks nüüd ema tütrele mööda ja tõukas teda vihaselt õlast. Kuid Anu toetas pea taas vastu palkseina, sulges hetkeks lahtiehmata silmad uuesti ja otsustas veelgi kindlamini vaikida.

«Pea ei ole need tänased jutud otsaga kirikumõisas,» jätkas isa. «Kui praost teada saab, et sa Jüriga põsastes käisid! Võõrmündri tütar Anu! Mis ütleb ta minule siis, kui kuuleb, et sina selle paganaga raisus oled.»

Anu näost libises üle valus naeratus.

«Vaata, ta veel naerab sinu jutu üle!» ütles ema ässitavalt.

«Ta teenib veel täna,» ennustas Voldemar.

«Vasta, mis üle sa, häbemata, naerad?» küsis isa. «Mis asi sulle veel naeru teeb?»

«Miks sa ütled paganaga — mõtle aga, et see on Juntsu,» vastas Anu. Ja jälle libises üle ta näo endine naeratus.

«Kas sina mõtlesid, kui sa temaga täna Punamäele jäid?» päris vend.

«Jah, mina mõtlesin,» mõõnis Anu.

«Et sa ise ei häbene niisugusega tegemist teha,» põlastas isa. «Kui palju sellest aega tagasi on, kui küla kella täis oli, et mina Voldemariga olen magasida tühjaks varastanud. Mis sa arvad, kes selle laimuotsa lahti tegi — kes muu kui Jüri.»

«Ma ei ole seda Jüri suust kuulnud,» vastas Anu. «Ma ei tea, kes selle jutu lahti tegi, aga eks see teie, sinu ja Voldemari töö ju ikkagi ole.»

«Ema ohkas.»

«Kurat, seda on Jüri sulle hambasse puhunud,» hüüdis Voldemar. Isa ja poeg vaatasid hetke teineteisele otsa. Siis läks isa rehetuppa ja tuli sealt sedelgarihmaga tagasi.

«Seda sa naersid!» parastas ema.

Anu paotas ripsmed ja nägi isa käes rihma. Peksku, mõtles ta. Peksku nii-palju kui tahavad; peksku kasvõi surnuks — nangun ei ole mul alles enam midagi rõõmust, millega ma koju tuln, mis mind põlluvahelisel teel nii kangesti laulma ajas.

Kui esimesed rihmahoobid üle käsivarre ja õla langesid, pektava põskedele ja huultele tuult lehvitates, pööras Anu näo toa poolt ära, nägi seinapalgis suurt nõgist naela, põimis kõik oma parema käe viis sõrme ümber naela ja jäi ootama uusi lööke; mõeldes, et on hea millestki kinni hoida.

Uued rihmahoobid olid valusamad.

«Kas sa tunnistad, et Jüri su kallal vägivalda tarvitas?» küsis isa.

Anu pigistas oma peos nõgist naela ja vaikus.

Uued hoobid ja jälle seesama küsimus.

Anu pigistas oma peos raudnaela ja vaikus.

«Tunnista, et Jüri su kallal vägivalda tarvitas!»

«Jüri ei tarvitanud, teie tarvitate minu kallal vägivalda,» vastas Anu.

Uued hoobid ja uus küsimus.

«Tunnista, kas Jüri ütles, et meie magasidaid vargad oleme?»

Anu laskis sõrmed naelast lahti, pööras näo uuesti toa poole, ja selle tõttu, et ta asendit muutis, langes üks hoopidest talle näkku.

«Ei ütelnud Jüri,» karjus ta raevukalt, sirutas käe ema poole ja tahtis jät-kata, kuid samal hetkel kiskus ema isa käest rihma ära, öeldes:

«Eks sa jäta ükskord ka järele. Näed ju, et ta on nagu kivi.»

Vöörmünder lausus mõned vandesõnad ja läks rehealla.

«Hullem kui kivi,» arvas Voldemar, võttis pliidi eest kirve ja astus enda ette tasa vilistades õue. Toas jäi vaikseks, aga õuest hakkas sellesse vaikusse kostma raskeid kirvehoope. Ja siis prantsatas õuele kogu oma sihvakuses kask, mis kaevu ääres kasvas ja mida Anu kaseks hüüti. Voldemaril oli õigus, kui ta kaske raiudes mõtles, et teeb sellega Anule rohkem valu kui isa kogu oma peksuga, sest alles nüüd pööras Anu näo vastu seina ja puhkes kibedasti nutma.

Mida lähemale moonakatemajale Jüri jõudis, seda rohkem inimesi nägi ta õue, ukse ette kogunevat. Silvade suuremad lapsed jooksid kisades Jürile juba mäerinnakule vastu. «Jüri tuleb!» hüüdsid nad eemalt ja kui ligi said, haara-

sid tulijal kahe käega säärtest kinni, naerdes ja vallatust tehes, nõnda et Leenu-Pärti pidid neid mitmel korral keelama. Samal ajal koerutses ümber Leenu laia seelikusaba väiksemaid, kes isegi teadmata miks rõõmust kilkasid, korrates pudinal vanematelt kuulnud sõnu: «Jüri tule!»

Jürist oli Aadumäel räägitud kogu pärastlõuna. Siin oli juba teatavaks saanud tema viimanegi temp, mis seisis selles, et ta turbatöölised rabast mõisa saatis. Selle üle oli väga pahandanud kubjas Einberg, kui ta tuli Aadumäele paruni järeleandmist kuulutama. See teade tegi kõigil südamed sees rõõmsaks ja sellepärast seistigi praegu naerul nägudega maja ees, oodates Jüri mäele jõudmist. Jüri tuleku puhul olid väljas kõik, tuppa olid jäänud ainult need, kes teda kõige rohkem ootasid ja kes peale rõõmu tema pärast tundsid veel sügavat muret. Niisiis ei olnud nende seas, kes Jürit rõõmsal meelel õues vastu võtsid, ei ema, ei Miinat, ei esialgu isegi vana Marti mitte. Vana Mart ilmus nähtavale alles siis, kui Jürile juba oli jutustatud paruni järeleandmisest ja taheti, et ta lähemalt räägiks oma käigust mõisa turbarappa. Mardi arvates võis see rõõmu pakkuda ainult noorematele ning ta segas end jutusse, hüüdes juba koridorilt:

«Noh poeg, said siis sina ükskord ka õhtule?»

«See on hea päev,» ütles Jüri, rõõmus sellest, mida talle praegu oli jutustatud. «Kui oleks päev läbi heina taotud, poleks pooltki nii kasulik olnud.»

«Ega päeval viga ei ole,» nõustus isa, «Ainult et su omad asjad on nüüd sandid.»

«Seda ma tean,» ütles Jüri.

«Ei, kõike sa ei tea,» vastas isa. «Kubjas alles läks siit minema. Ega ta ei tulnud ainult sellepärast, et mehi niitma kutsuda; minule oli tal niisugune käsk, et ma sulle tuule kodust jalge alla teeksin.»

«Kas kohe täna õhtul?» küsis Jüri.

«Õeldi, et mida varem sa kaod, seda parem,» vastas isa. «Kui kaebajaid ei ole, siis võiksid minu juures ulualust ehk veel leida.»

«Mina kaebamist ei karda,» lausus Ronk Madis. «Tule maga minu juures.»

«Võiksid ka meil puhata,» arvas nüüd Silva Leenu, «aga meil on see toake neid lapsepõlne kuivalt täis.»

Jüri heitis pilgu taevasse, arvates:

«Ei tea, ehk jõuab tänagi mõnes kohas veel ära käia.»

«Tule tuppa, poiss,» kutsus isa. «Ema ootab sind juba ammugi, silmad peas märjad. Võtavad seal Miinaga kahekesi võidu.»

Jüri kohkus süüdlaslikult, oli paari pika hüppega koridoris ja astus tuppa. Miina istus voodiserval, ema seisis ta kõrval akna all — nad mõlemad olid nutnud.

«Õhtu nii ilus ja teie istute toas,» ütles Jüri sisse astudes. «Teised kõik väljas.»

«Mis meie seal teiste hulgas pidime siis tegema?» küsis ema. «Teised kõik naeravad, teistel kõigil hea meel.»

«Kas teie siis ei rõõmusta — näe, isa läheb homme niitma ja keegi ei anna enam jagu ette.»

Jüri istus voodiservale ja vaatas emale naeratades otsa.

«Jah, see on nüüd küll,» möönis ema. «Selle üle tunneme meiegi rõõmu,

kuid oleks, et sa homme hommikul võiksid ise ka vikati kätte võtta ja niitma minna. Kes teab, kuhu maailma otsa sina nüüd satud!»

«Pean ma siis just kaugele sattuma,» lohutas Jüri. «Kes teab, kui lähedal ma oma kanna veel kinnitan.»

«Annaks jumal!» ohkas ema, kellel oli raske mõtelda, et peab ka nooremast pojast lahkuma.

«Sa arvasid, et jõuad veel täna mõnes kohas ära käia,» ütles isa. «Kuhu sa siis mõtlesid minna?»

«Kulinale,» vastas Jüri.

«Babini juurde?»

«Jah.»

«Noh, see küll ei oleks väga kauge,» ütles ema.

«Too aga talle siis midagi kehakinnituseks,» kiirustas isa. «Ja las ta pealegi käia seal juba täna ära; saab kohe kuulda, kas teda sinnagi tahetakse.»

«Arvad, et ei?» küsis Jüri.

«Kangesti kahtlane.»

«Mul on Kulina peale siiski natuke lootust,» arvas Jüri. «Rohkem kui Roela või Küti peale.»

«Roela ja Küti parun ajavad su koertega värvast välja, kui kuulevad, miks Taube sind lahti laskis.»

Jüri hakkas sööma. Tükil ajal ei lausunud keegi sõnakestki, siis ütles Miina:

«Küll on hirmus vaene olla! Ma mõnikord hakkas mõtlema, et kas see on ikka tõesti nii, et mina olen vaene ja et kohe midagi ei ole enam parata — oled selleks sündinud, pead sellega leppima.»

«Sina veel sellest midagi tead,» summutas isa.

Aga Jüri oli teisel arvamusel.

«Teab küll,» vastas ta. «Miina on juba suur tüdruk.»

Isal ei olnud tahtmist vaielda; ta tõusis üles ja läks välja. Kui uks ta selja taga oli kinni langenud, pöördus Miina juba julgemalt Jüri poole.

«Kas sina, Jüri, oled mõnikord ka niimoodi mõtelnud?»

«Mismoodi?» küsis Jüri.

«Niimoodi,» jätkas Miina, «et jooksed või mängid õues ja ei mõtle midagi, aga korraga jääd seisma ja kohe ei saa teisiti, kui pead mõtlema, et oled vaene. Mispärast mina vaene olen? Miks ma sündisin selleks, kes ma olen? . . . Ema, ära sina enam kuula — sulle ma juba rääkisin sellest.»

«Jah, näe, missugused mõtted meie lapsele pähe tulevad,» katkestas ema Miina jutustust.

«Jah, tulevad,» jätkas laps. «Paistab kangesti hele päike, teeääred on võililli täis, vaatad neid, silmad löövad kirjuks, ja ongi see kole mõte jälle peas. Süda hakkab valutama ja hing jääb rinnus kinni.»

«Miks ta kinni ei jää, kui õhust on puudu,» ütles Jüri, söömist lõpetades.

«Kas sulle on mõnikord niisugune mõte pähe tulnud?» küsis Miina.

«Miks ei,» vastas Jüri. «On küll. Kui sinusugune olin.»

«Aga nüüd?» päris Miina edasi. «Kas nüüd niisugust mõtet ei tule?»

«Ei, nüüd enam ei tule,» kinnitas Jüri. «Nüüd niisugust mõtet ei saa enam tulla.»

«Mispärast?»

«Ära mõtle ka sina kunagi, et oled vaeseks sündinud,» ütles Jüri Miinale. «See on hirmus mõte, kuid see pole tõsi. Tõsi on see, et mõisnikud riisuvad ja varastavad meid paljaks. Nende nahka läheb kõik meie rikkus ja meie vara.»

«No hakka, hakka aga siis astuma, kui tahtsid täna veel ära käia,» tuletas ema Jürile ta kavatsust meelde.

«Küll ma jõuan,» vastas Jüri, soovis head õhtut ja läks välja.

12

Kulina mõisa omanik Afanassi Matvejevitš Babin pidas end täie õigusega ümbruskonna üheks populaarsemaks mõisnikuks. Oma populaarsuse oli ta saavutanud võrdlemisi kergelt ning kõigepealt tänu nendele lahkhelidele, mis valitsesid tema ja aadliseisusest mõisnike vahel. Need lahkhelid olid ilmnenud kohe pärast Babini Kulinale asumist ja kestsid kuni viimase ajani, iga aastaga aina süvenedes. Babin vandus ja naeruvääristas saksa soost mõisnikke talupoegade ees kuidas veel oskas. Ta põhjas neid nimme, teades, et kindlustab sellega endale rahva lugupidamise ja poolehoiu. Ta oli jutukas, armastas nalja ja võttis Rakvere teel jalakäijaid sõidule, tehes seda sagedasti, isegi sagedamini, kui juhtus olema purjus. Ta ei olnud kunagi uhke, kuid ta püksitaskud olid alati täis hõberaha, millega ta rõhutas oma rikkust, aga veelgi rohkem hoolimatust raha vastu. Kõlisev raha püksitaskuis — see oligi ainus Babini juures kõigile silmatorkav mõisnikutunnus. Ning sellel oli suur ahvatlev jõud nende jaoks, kes sügiseti ruttasid viinavabrikutele kartuleid või kände müüma. Raha-hädaline, tihtipeale kuulamata isegi hinda, läks oma kartulikottidega või kännukoormaga otsemaid Kulinale Babini juurde.

Kui Taube ja Wrangel oleksid tahtnudki rahvaga käitumises minna Babini teed, ei oleks nad seda osanud ega suutnud. See tee oli neile suletud, nad olid selleks liiga kõrgid ja uhked. Tahtes Babinit naeruvääristada, nimetasid nad teda põlgavalt seisuseta matsiks ja saavutasid sellega oma eesmärgi ainult kitsas aristokraatide ringis, mis oli kapseldunud juba ammu rumaluseks ja vaimupimeduseks muutunud upsakusse.

Babin oli hoopis uut laadi härra, kelle toalist siinkandis varem ei olnud nähtud. Lihtsameelsed talupojad pidasid teda rahva sõbraks, ent needki, kes temas näilise rahvasõbralikkuse taga nägid samasugust kiskjat nagu Taube ja Wrangel, andestasid talle rohkem, kui oleksid andestanud kõrkidele aadlikele.

Selles nähtuses oli Babinile midagi endastmõistetavat. See pidigi niimoodi olema, nii oli temale kogu elu kõige arusaadavam ja loomulikum. Ja seda mitte ainult talumeeste seas, mitte ainult viinavabriku ukse taga, kus ta sügiseti kartuleid ja kände ostis, makstes üksikutele hästi, kuid enamikku armetult koorides. Babin oli harjunud, et inimesed lepivad tema igasuguste petmistega, ka petmistega perekondlikus elus. Ta oli ise sealjuures nii süütu ja heatujuline, patsutas petetule õlale, tegi nalja, lohutaski teda ega teinud kelmusest igakord saladustki, uskudes, et talle ei pandagi seda väga pahaks. Ta ei varjanud kellegi eest ka seda, et tal on kaks naist — vana proua ja noor proua, nagu ta ise suvatses ütelda. Vana proua Sofia Nikolajevna, Babini seaduslik naine, elas Kulinal. Nad olid paari läinud noorelt. Sofia Nikolajevna oli mehega ühe-

ealine. Ta oli vähese kooliharidusega, kuid lihtne ja hea inimene. Perenaisena töökas, abikaasana leplik, oli ta alati kannatlikult talunud mehe kõiki tujutsemisi: pillamist, joomist ja isegi abielurikkumisi. Hallipäine, kõhnal näol juba sügavad kortsud, käis ta kahekordses puumajas ringi mitte nagu mõisaproua, vaid nagu kannatav vari. Ta polnud veel kordagi meest süüdistanud, vaid oli kõik ta eksimused alati juba ette andestanud, tundes end rohkem emana kui naisena. Ta rahuldus nende väikeste, kuid see-eest ustavate, mitte kunagi teda reetvate rõõmudega, milliseid talle iga päev pakkus majapidamise korrashoidmine. Ta hoolitses karja eest, oli oma südameasjaks teinud vasikate jootmise ja töötas väga palju aias. Mõni aasta tagasi, kui Kulinale tuli öövahiks Jaan Pill, üksik vanamees, kes tundis ka mesilastepidamist, soetas Sofia Nikolajevna endale aeda mõned mesilastarud. Nendest tarudest oli öövaht Jaani abiga kujunenud nüüd väike mesila. Tookord, kevadtalvel, kui lähedast külast ostetud pakkтарud aeda paigale asetati, ei osanud Sofia Nikolajevna aimatagi, kui palju meelelahutust võib valmistada ka sellise väikese mesila olemasolu. See tõi selles vaikes metsarikkas paigas ta ellu uut rõõmu ja uut muret. Elust kõrvale jäetud, vananev ja perekondlikus elus petetud mõisaproua märkas varsti, et ükski temale alles jäetud rõõmudest või muredest polnud võimeline koguma mõtteid ühte punkti sel määral nagu mesilastega seotud rõõmud ja mured. Sellest ajast peale, kui tal oli mesila, elas ta kogu loodusele kaasa hoopis teistsuguste tunnetega. Varem polnud ta kunagi oma südant valutanud tormide ja öökülmade pärast, mis juhtusid tabama sarapuude ja raagremmelgate õitsemist — need olid päevad, mil mesilased kevadel esmakordselt hakkasid tarudesse kandma õietolmu. Ootamatult ja rajuga saabuva äikesevihma eel ruttas ta sagedasti tarude juurde ja vaatas seal hinge kinni pidades kojuruttavatest mesilastest ummistuvaid lennuavasid. Südasuvi, mil mesilased hommikul juba kella nelja ajal välja lendasid, valge roomav ristik, mailased ja ohakate mitmesugused liigid, milliseid ta varem oli vaevalt märganud, kõitsid nüüd ta tähelepanu, eksisteerisid tema kujutluseski oma iluga ja rõõmudega.

See oli tema maailm. Ja peaasi — see oli maailm, kuhu Afanassi Matvejevitš ei ulatunud oma vempudega, petmistega ning liiderlikkusega. Afanassi Matvejevitš käis harva mesilas, hoidus eemale tarudest ja põgenes kohe kabuhirmus, kui mõni mesilastest juhtus ligilähedaltki mööda lendama. See oli hea Sofia Nikolajevna, naerdes niisugustel puhkudel, tundis mehe mesilastekartusest siirast rõõmu. See oli kindlaks tagatiseks, et Afanassi Matvejevitš ei tule ega pane kunagi oma kätt tööde külge mesilas. Mõtegi sellest oli vanale mõisaprouale hirmus. Niikaua kui ta töötas mesilas üksinda või kasutades abilisena ainult öövaht Jaani, oli Kulinal midagi, mis kuulus vaieldamatult temale, mille puhul tal ei tarvitsenud kuulda Afanassi Matvejevitši hõbedakõlistamist, temale tänuolik olla.

Juba eelmisel suvel oli mesilas täielikult üle mindud raamtarudele. Nüüd ei tarvitsenud enam mesilasi surmata, kui taheti mett saada. See vabastas algaja mesilastepidaja suurtest südamepiinadest ja tema rõõm oli segamatu, kui ta juba enne pärnade õitsemist võttis tarudest välja puhtaid, uutesse raamidesse ehitatud, lõhnavaid ja meest raskeid kärgi. See oli aeg, mil iga päev võis oodata Sergei saabumist Tartust. Ning aasta meesaagi esimesi kärgi sahvrissi pannes oli Sofia Nikolajevna süda rahulik nagu harilikult õhtuti, kui ta tööst väsinuna

enne uinumist oma õepojale jumalalt tervist ja tarka meelt palus — et ta teda liiderlikkuse eest kaitseks.

Niisuguses hingeseisundis viibis Sofia Nikolajevna sel ajal, kui Kulinal üldiselt teatavaks sai, et Rakveres elutsev noorproua Fenja oli Afanassi Matvejevitšile ta vanas põlves poja sünnitanud.

13

Afanassi Matvejevitš Babin ei kõlistanud ainult hõbedat oma püksitaskuis, vaid purjus päi meeste seltskonnas avas ta tihtipeale südamegi, hakkas kiitlema perekonnaõnnega ja nimetas oma abielu õnnelikuks. Selline arusaamine abieluõnnest oli täielikus kooskõlas mõisnik Babini üldiselt egoistliku elukäsitusega: tema abielu oli õnnelik sel põhjusel, et Sofia Nikolajevna milleski tema vabadusi ei piiranud. Nende vabaduste eest oli Babin naisele muidugi tänulik; ta ülistas teda õilsahingeliseks ja suurmeelseks, ent kui ta samas hakkas poissmeestele õnneliku abielu eeldusi selgitama, siis selgus kohe, mida ta selle kiidetud suurmeelsuse all mõtles. Babini õnneliku abielu retsept polnud keerukas. Toimige nõnda nagu tema: võtke naiseks lihtne ja vaene neiu, tehke tast kaupmehe- või mõisaproua, ning ta ongi teile surmani tänulik, et olete ta päästnud vanematekodu kitsusest ja viletsusest. Niisugune naine, kui ta pealegi ei ole väga noor ega väga haritud, kuulab mehe sõna, austab teda pimesi.

Afanassi Matvejevitš ei näinud kunagi oma naise kannatusi. Elades oma liiderlikku ja kergemeelset elu, kujutledes end nii kodus kui väljas heategijana, kelle tembutused on juba ette andestatud, kelle pettusi võetakse ainult väikeste naljadena ja unustatakse sellistena varsti ning kasvõi ainult sellepärast, et nende kordasaatjaks pole keegi muu kui Afanassi Matvejevitš Babin, — elades nõnda, ajades segi mõisteid ja uskudes, et maailmas on kõik ostetav, alates armastusest ja lõpetades orjameelsusega, ei tulnud ta kordagi mõttele, et tema elukaaslane võiks mingisuguseidki hingepiinu kannatada. Kas tundis Sofia Nikolajevna millestki puudu või kas oli tal muret homse päeva pärast? Ta elas külluses; tema kasutada oli kogu mõisa varandus. Ta oleks võinud iga päev käsutada kutsarit ja pidada tervet karja teenijaid, kui oleks ainult tahtnud. Et ta seda ei teinud, see oli tema asi. Afanassi Matvejevitš ei olnud kunagi talle õelnud ühtegi halba sõna; ükskõik kas ta tuli koju purjus päi või kainelt, oli kaardimängus võitnud või kaotanud, vaatas ta Sofia Nikolajevnat alati nagu mingit head majahaldjat ja oli viimasel ajal hakanud teda nimetama emake-seks. Emale usaldatakse kõik, emaga jagatakse nii mured kui rõõmud.

Nüüd oli Babin õnnelik isakssaamise puhul. Neis küsimustes ei olnud tema jaoks avalikku arvamust; niipea kui see tema suhtes hukkamõistvaks muutus, oli ta harjunud sellele sülgama. Ta arvas, et kahe-naise-pidamine isegi suurendab talupoegade ja mõisatööliste silmis tema kui isanda väärtust. See oli muidugi näilisus, kuid on teada, et varanduse ja võimu juures olevad inimesed vahetavad meelsasti tõe näilisuse vastu. Nende jaoks see on nähtus, millest haaratakse kinni kas vaimupimedusest, hellitatud auahnusest või lihtsalt mugavusest, sest nõnda on parem nende südamerahule; aga tihtipeale ollakse sunnitud sellega leppima nagu tõe aseainega, kuna tõe ise oma karmi palge nende eest peidab.

Tõepoolest, polnud mõeldav, et Kulina karjanaised, kes Sofia Nikolajevnat tema lihtsuse ja südamlikkuse pärast armastasid, oleksid läinud Babinile tõtt ütleva selle kohta, mis nad arvavad tema kahe-naise-pidamisest, eriti aga tema varjamatust rõõmusest isakssaamise puhul. Neil päevil käis see rõõm Babiniga kõikjal kaasas, ei lahkunud temast ei põllul, ei karjalaudas, ei mõisaõuel ega häärberis vana proua juuresolekul. Ja kuigi enamik töötajaid pidaski seda rõõmu häbituks ning julmaks, ei hakanud keegi seda mõisnikule ütleva. Nii ei tarvitsenud Babinil arvestada inimeste arvamust ega karta oma kaaskodanike hukkamõistu, vähemalt siin, Kulinal mitte. Tema linnatutvuskonnas oli võib-olla ainult paar naist, kes oleksid võinud talle etteheiteid teha. Lausa hukka oleks teda mõistnud ainult Sergei, nooruk, kes elutundmises oli veel naiivne nagu mõni end vooreslikuks pidav vanapiiga. Väimees Razinevitš saab kõigest aru, see on laia silmaringiga inimene, aga võimalik, et Sergeiga selles asjas tulebki veel ütlemisi.

See poisike, keda ta koolitas, ei valmistanud Babinile oma arvamistega muret. Aga kõigest hoolimata oli siiski midagi, mis vahete-vahel kippus elatanud mõisniku õnne tumestama. Tema härrandliku üleolekutunde allikaks oli palju aastaid olnud tõekspidamine, et maailmas on kõik ostetav. Ja vastik oligi see, et mure, mis nüüd ta hinge poetus, tuli samast allikast. Asi seisis selles, et noor proua Fenja oli Babinist ligi kaksikümmend aastat noorem. Kuidas ta ka võitles kahtlustega noore proua ebatruuduses, tulid need jälle tagasi, hakkasid kärpima tema isandatunnet, tekitasid rahutust. Selles oli midagi parandamatut ja saatuslikku — tema enda tõekspidamine oli muutumas talle vaenlaseks. Jah, võib olla, et ta praegused kartused ongi enneaegsed, et ta oma kahtlusi vastsündinuga põhjendamatult seob, kuid ometi ei ole vanadus enam mägede taga ning tuleb teatavaks võtta, et edaspidi peab ta oma liiderlikkuse eest ikka rohkem ja rohkem maksma.

14

Samal pilvitul, kesksuviselt sinendava taevaga heinakuu päeval, mis Võhunnõmmel parun Taubele suuri hingelisi vapustusi tõi, ärkas Kulina mõisa omanik Afanassi Matvejevitš Babin varakult ja hakkas kohe mõtlema kingitustele, mida ta esmajärjekorras Kulinalt peaks noorele nurganaisele saatma. Kas ilusa hommiku või selle tõttu, et ta oli nüüd puhunud, õnnestus tal kerge vaevaga tagasi tõrjuda kõik kahtlused, mis teda eelmisel päeval olid vaevanud. Ta riietus heatujuliselt ja aeglaselt ning läks siis jõe äärde, veskisse, mille remont oli parajasti käimas. Veski juurest tagasi tulles otsustas ta lõplikult, et saadab lisaku täna linna. Ning teinud kutsarile teatavaks, et ta «hiire» kaariku ette rakendaks ja linnasõiduks riietuks, läks Afanassi Matvejevitš enesega rahul olles mõisa, et rääkida Sofia Nikolajevnaga kingituste üle, mida ta kavatseb lisakuga noorele prouale saata.

Ta kohtas Sofiat suures trepikojas. Naine oli ülemiselt korralt alla tulemas ning tal oli veel kolm astet astuda, kui Afanassi Matvejevitš teda kõnetas.

«Emake,» ütles mõisnik oma halli habet ning sellega ühtlasi ka lihavaid huuli läbi peo tõmmates, «ma saadan lisaku täna linna Fenja juurde. Korralda, et kutsarile saaks kaasa antud veerand eile tapetud mullikast ja pool maksa.»

«Jah, ma annan need oma käega välja,» vastas Sofia, kes seisis ikka veel seal — kolmandal trepiastmel —, kuhu ta mehe sisse astudes oli seisma jäänud. «Mida sa veel käsid?»

Ta küsis seda täiesti tõsiselt, ilma igasuguse pilke ja kibeduseta.

«Pane riidest kotikesesse, milledest sul, emake, kunagi ju puudu ei ole, püüli ja mannat,» ütles Babin.

«Jah, ma vaatan järele, kui mul neid kotikesi aga leidub,» vastas Sofia Nikolajevna naeratades. «Kas see on kõik?»

«Ei,» ruttas ütleva Babin. «Noor proua oleks väga rõõmus, kui ta saaks Kulinalt värsket koort ja mune. Ma ütlen Iisakule, et ta täna ei kihutaks.»

«Ja kinnita ka seda, et ta korvi tagasi tooks,» tähendas Sofia Nikolajevna, «sest muidu võib tulla aeg, kus enam millegagi pole saata.»

Ta mõtles, et see on kõik, ja hakkas ettevaatlikult trepist alla astuma, kui Babin, selle jutuajamise kestel juba teist korda oma halli habet ja lihavaid huuli siludes, ütles:

«Ma tean, emake, sul on üleval sahvris tänavuaastast kärjemett; ole hea, paki paar kõrge hoolikalt paberisse ja pane need munadega ühte korvi.»

Sofia Nikolajevna, tulnud ainult ühe astme võrra madalamale, jäi uuesti seisma ja võttis trepikäsipuust kinni. Niikaua kui Afanassi Matvejevitš tegi korraldusi liha, koore, munade ja teiste põllusaaduste kohta, tundus see talle täiesti endastmõistetav ja loomulik olevat. Oma südames oli Sofia Nikolajevna juba ammu end lahutanud Afanassi Matvejevitšist kui mehest, suhtudes temasse nagu mõisnikku, kes oma varandusega võib teha mis ta tahab. Pealegi polnud see esimene kord, kus noorele prouale Kulinalt toiduaineid saadeti. Kuid ealgi varem ei olnud juhtunud, et Babin oleks talt mett või kõrgi nõudnud. Ja nüüd, mil Babin seda ometi tegi, tõmbus ta süda valusalt kokku, tundes samal ajal ületamatut vastikust ja eemaletõukavust Afanassi Matvejevitši, tema kahe-naise-pidamise, kogu ta liiderliku eluviisi ning isegi Fenja vastu, keda ta muidu ei vihanud.

«Ei, kõrgi sa minult küll ei saa,» vastas ta kergelt pead väristades.

«No emake!» hüüatas Babin, kellele Sofia Nikolajevna peaväristamine millegipärast tekitas mulje, et talle keelduti naljatades, et Sofia Nikolajevna seda öeldes isegi naeratas.

«Ei saa, kõrgi sa minult küll ei saa,» kordas naine, märgatavalt rohkem pead väristades.

«Kellele sa neid hoiad?» küsis Afanassi Matvejevitš, kuigi ta juba eelmiste aastate kogemustest teadis, et Sofia Nikolajevna enne Sergei saabumist oma kõrgi kunagi ei lõiganud ega puudutanud.

Sofia Nikolajevna ei varjanudki seda.

«Kui tuleb Sergei, saate kõik, niipalju kui teid on,» vastas ta rahulikult, samal ajal tundes, et küsimus ei seisa kõrgedes ega mees, vaid nendes paljudes väikestes muredes ja rõõmudes, mis seitsaadik, kui ta mesilasi pidama hakkas, teda loodusega sidusid.

«Küllap jätkub Sergeilegi,» arvas Babin lohutatvalt. «Jumal õnnistab tänavu rikkaliku meesaagiga.»

Afanassi Matvejevitš, võttes suhu jumala nime, ei saavutanud soovitud tulemusi.

«Jah, just sellepärast, et see on jumala õnnistus,» ütles Sofia Nikolajevna, «ei saa sina sellest oma sohinaise jaoks raasugi.»

Mõisnik ei olnud sääraseid raskeid ja säärase otsustavusega öeldud sõnu oma naise suust veel kordagi kuulnud.

«Sa oled tänamatu!» hüüatas ta ja pööras sellega oma hinge pahupidi nagu tasku. «Nüüd sa oled mõisaproua, aga mõtle, kes sa olid, kui ma su naiseks võtsin. Kas ma olen sulle halb olnud, või kas sul on millestki puudu?»

Sofia Nikolajevna astus nüüd kaks viimast trepiastet alla, möödus Afanassi Matvejevitšist nagu vari, läks oma tuppa, kuhu viis uks siitsamast trepikojast, seisatas hetkeks pühakuju ees, tegi ristimärgi, ohkas, võttis siis ukse kõrvalt seinalt võtmekimbu ja ulatas selle üle läve Afanassi Matvejevitšile, öeldes:

«Võta need, et ka sinul, mõisnik, millestki puudu ei oleks.»

Mõisnik võttis võtmekimbu sõnalausumata vastu.

15

Võtnud üle läve võtmekimbu vastu, kusjuures teda oli nimetatud mõisnikuks, ei saanud Afanassi Matvejevitš säilitada oma harilikku ja loomupärast heatujulisust. Ta lõi kõhklema, tundis, et tas ärkab midagi südametunnistuse taolist, ja võib-olla oleks otsustanud teisiti, kui talle samal ajal nii selgesti poleks meelde tulnud rahutus, mida ta eelmistel päevadel oli tundnud, kahtlustades noort nurganaist ebatruuduses. Niipea kui see vastik rahutus ning kõik sellega seotud eba-meeldivad järeldused talle meelde tulid, sai ta kohe oma kõhklusest võitu. Ta ruttas üles, avas sahvriukse ja valis serviti riivile asetatud kärkeid kaks kõige raskemat nurganaisele saatmiseks.

Kuigi ta sel hommikul tundis end rohkem kui harilikult mõisnikuna, ei teinud ta seda ometi ilma süütundeta. Ta lootis, et see talle harjumatu tunne hiljem ära kaob, kuid selle asemel see aina kasvas. Ei aidanud seegi, et ta kogu mõisa töölisperes ees hõbedat kõlistades Iisakule enne ta teele asumist jootraha andis. Muretu lõbusus, millega ta seda tegi, kadus niipea, kui ta üksinda jäi. Halva enesetundega ja võib-olla esimest korda oma liiderliku eluviisi pärast piineldes läks ta võtmekimpu Sofia Nikolajevnale ära viima.

Naine oli end vahepeal ümber riietanud. Ta oli selga pannud oma kõige vanema kleidi, selle, millega oma meelelahutuseks karjalaudas käis vasikaid jootmas. Kui Babin võtmed oli lauale pannud, ütles ta meest teietades:

«Mis te nendest enam siia tööte? Mina ei tõsta enam jalgagi teie aitadesse, keldritesse ega sahvritesse. Ma olen tänulik, kui te lubate mul karjanaisena teie karjalaudas töötada.»

Babin hämmeldus. Tõsi, ta tunnetas praegugi oma süüd, kuid mitte sel määral, et säärast kohtlemist teenitaks pidada. Ta ühmatas midagi, ajas silmad suureks, võttis Sofia Nikolajevna vastas istet, tahtis kõike naljaks käänata ja ütles, samuti teietades:

«Noh, Sofia Nikolajevna, mis te nüüd sedasi... vanas eas hakkate veel tujutsema. Me oleme juba mõlemad vanemad inimesed, jätke tütarlapselikud kapriisid nooremate jaoks.»

«Vanas eas tehakse mõndagi,» vastas talle naine. «Vanas eas saadakse isaks — lipakatega, vanas eas öeldakse oma elukaaslasele sõnu, mida mitu-

kümmend aastat on südame põhjas varjatud. Lubage, härra mõisnik, et nüüd ka mina teile kõik oma südamele ära ütlen.»

«Kui seda liiga palju on, siis jätame ehk teiseks korraks,» ütles Babin, kellele perekondlikud seletamised vastumeelt olid. «Ma tahtsin vaatama minna, kuidas sõnnikuvedu edeneb.»

Sofia Nikolajevna hakkas oma vasaku käe selga paitama ja ütles kõrvale maha vaadates:

«Küllap jõuate seda pärast ki.»

Naine ei rutanud südamepuistamisega. Ta paitas endiselt oma käeselga ja nāis millegi üle veel järele mõtlevat. Viimaks vaatas ta Afanassi Matvejevitšile veidi kahetsevalt otsa ning lausus:

«Perekonnas kujutate teie endast eeskujulikku abikaasat, mõisas head pere-meest, külas lahkete mõisnikku, aga jumala ja viimse kohtupäeva ees olete te kelm ja petis. Rohkem mul ei olegi teile ütelda.»

«Kas tõesti?» küsis Babin silmade naeratades.

Sofia Nikolajevna tõusis pūsti ja läks ning sulges akna, nagu oleks suvehomiku kerge tuulehingus ja oma õitsengu eel seisva pärna tasane, pidulik ja otseku millestki unistav kohin nende jutuaJamist häirinud.

«Jah, tõesti,» kinnitas naine oma kohale tagasi istudes. «Kogu teie elu on vale: teie petate oma lahkusega, silmavaatega, oma tembutustega ja isegi lobaga, mida te inimestele ajate. Teie kiitlete, et olete olnud müüritööline; rāāgite, nagu oleksite oma miljonid võitnud kaardimānguga.»

Babin muutus rahutuks.

«Sofia Nikolajevna,» ütles ta, «teie ju teate, et see tōsi on, kuidas võite te seda lobaks nimetada?»

«Tean, tean,» vastas naine pead vangutades. «Kui te oma isaga tūlli läksite, siis tegite te mõned nādalad müüritōd. Eks ole seda küll palju, et sellest kogu eluaeg rāākida! Mis puutub kaardimāngusse, siis kelmina ja petisena ei ole te vāhe võitnud, kuid eks te mēleta, et māngima hakkasite te alles siis, kui kodukūlast juba väljas olite, kaubitsesite, linnas hoovi pidasite. Teie isa oli veel aus inimene; mis oli tema vāike kūlapood teie hoovi kõrval. Babini hoov! Noh, see oli ju nii mitmegi asja poolest kuulus. Te ostsite üles kōik, mida talupoegade tōökad kāed olid sunnitud rahahādas teile mūüma. Jah, härra Babin, seal te ladusite mūūri — oma mõisale.»

«Ja aina petsin?» küsis Afanassi Matvejevitš.

«Aina petsite,» kinnitas Sofia Nikolajevna. «Petsite ise ja petsid teie sellid, kaalude ja lobaga. Kūlanaised, ükskōik kas nad astusid teie hoovi munakorviga, tulid villakotiga vōi lambaga vankrivahel, olid teile kōik emakesed. — **Emake,» jātka ta uuesti pead vangutama hakates, «ma tean, sul on ūleval sahvris tānavuaastast kārjemett. Ūleval sahvris! Nāe, sellegi olite te oma ninaga vālja nuusinud.»**

«Kuid ma ei petnud ju teid, ma võtsin vāgisi,» ütles Babin jultunult.

«Sellepārast, et mina olen teie pārisori,» vastas Sofia Nikolajevna. «Kas te, härra mõisnik, olete tāhele pannud, kuidas mahajāetud teedele rohi kasvama hakkab? Mitmel aastal ei kasva seal midagi, ja esimene taim, mis neid otseku halastusest katab, on valge ristik, tagasihoidlik, madal ja roomav, kuid oma-moodi ka ilus.»

Babin ohkas. Ta juba aimas, kuhu Sofia Nikolajevna oma jutuga sihib, ning lausus tõrjuvalt:

«Jätke need sentimentaalsed võrdlused luuletajale.»

«Jätan, kohe jätan,» ei lasknud naine end segada. «Lubage, et ma teile veel ühe lause ütlen: täna hommikul sõitsite te sellest ilust oma sõnnikukoormaga üle.»

Naine lausus seda vaikse nukrusega, nagu räägiks kalli inimese surmast.

Babin tõmbus näost üleni punaseks. Ta vaikis natuke aega, tõusis siis püsti, hakkas mööda tuba edasi-tagasi käima ja küsis:

«Kas te ei arva, et mina, see kelm, ka iseennast petan?»

«Ennast te olete petnud ainult üks kord elus — siis, kui minuga abiellusite,» vastas Sofia Nikolajevna endises toonis.

«Ei,» ütles Babin, jäi naise ette seisma ja lisas järsult: «Ma petan ennast ka praegu — Sergeiga.»

Ta teadis, kuidas Sofia Nikolajevna oma õepoega armastab, ja nägi Sergeis ainsat võimalust oma naise mõjutamiseks, tema tagasikutsumiseks alandliku sõnakuulelikkuse juurde.

«Sergeiga?» küsis naine kohkunult; tal oli tunne, nagu oleks teda tõmmatud omaaegsesse «Babini hoovi», kus aeti suurt ja väikest äri.

«Jah, teie õepojaga,» vastas Babin.

«Miks ja kuidas siis temaga?» küsis naine. «Ta õpib Tartus ju hästi.»

Babin oli rahul mõjuga, mida ta sõnad naisesse avaldasid.

«Kas teate,» ütles ta rõhuga, «see teie õepoeg on hunt, kes ei lase end kodustada. Ma tean, see poiss vihkab mind oma südames sellepärast, et olen mõisnik. Olgu; mina olen kelm ja petis, aga vaatame, kellega ta siis lepib. Meie väimees, doktor Razinevitš, on kõigiti lugupeetud, haritud ja humanne inimene, kellest Sergei kui õilishing ja vabade vaadetega inimene endale eeskuju peaks võtma. Razinevitš ei ole petis, kuid ometi näitas Sergei esimest korda oma hundihambaid just temale kallale tungides. Ja mis eest? Sellepärast, et doktor sidus kinni mehe haavad, keda sandarmiohvitser kroonimispidustuste ajal peksis. Razinevitš on mulle sellest mitu korda rääkinud. Ta arvab, et mees oleks pimedaks jäänud, kui abi oleks viibinud. Või näete ka teie, Sofia Nikolajevna, selles midagi halba, et teie väimees nii inimlik oli, vaese mehe oma korterisse sõidutas ja talle seal abi andis, kopikatki selle eest nõudmata.»

«Ei, see oli ilus tegu,» vastas Sofia Nikolajevna.

«Jah, aga näete — Sergeile, teie õepojale, ei meeldi sellised ilusad teod. Ta mõistab hukka heategevuse, naerab humaansust, ta on nihilist.»

Babin oli seda rääkides hoogu sattunud ja ägestunud. Ka Sofia Nikolajevna käsi, millega ta oma vana kleiti silus, oli hakanud erutusest värisema. Kuid hoolimata sellest erutusest ütles ta nüüdki rahulikult:

«Sergei oli sel ajal alles poisike, nendes aastates, kui inimene kõike südamesse võtab. Talle mõjus raskesti juba see, et mees pekseti veriseks sellepärast, et ta hümni laulmise ajal mütsi kohe peast maha ei krahmanud. Teie teate väga hästi, milles Sergei Razinevitšit süüdistab: ta ei suutnud ega suuda tänapäevani mõista, kuidas võis doktor juba samal õhtul sandarmiohvitseridega kaarte mängida ja juua.»

«Sergei arvab, et ainult temal on õigus sandile kopikat visata,» ütles Babin peaaegu karjudes.

«Ei, mitte seda,» vastas naine. «Sergei unistuseks on maailm, kus ei oleks mõisnikke ega sante.»

«Seda enam!» hüüdis Babin. »Just selle poisi koolitamisega petangi ma enast. Ma lootsin, et ta vanemaks saades aru pähe võtab, kuid alles läinud aasta veebruaris Gogoli mälestusõhtul karjus ta maha Romanoveid ja isevalitsust. Ja niisuguse inimese eest maksab Afanassi Matvejevitš Babin kooliraha! Äh, mu kallis, kas pole see endapetmine — koolitada tulevasi tsaaritõllale pommiviskajaid... Noh, võtke see vasikatejootmise kleit seljast ja olge edasi mõisaproua.»

Sofia Nikolajevna vaatas maha ja raputas ainult pead. Hetke vaikinud, läks Afanassi Matvejevitš ukse juurde ja ütles sealt:

«Teie tuvike levitab Tartus kardetavaid üleskutseid. Teie ei tea veel kõike, millega see noormees tegemist teeb.»

«Ma tean ainult ühte: Sergei tahab head,» vastas naine.

«Võtke võtmed ja visake oma rumalad karjatüdrukude mõtted peast välja,» ütles Babin ukse käsirauda lõgistades.

Sofia Nikolajevna raputas endiselt pead.

Naise alistumatust nähes hüüdis Babin endavalitsemist kaotades:

«Sergei loeb «Iskrat», ta on sotsialist. Sotsialist! Noh, Sofia Nikolajevna, mis te sellest arvate?»

Naine tõusis püsti ja läks laua juurde, millele Afanassi Matvejevitš oli visanud võtmekimbu.

«Mis mina sellest arvan?» küsis ta oma vaikselt moel ja vastas ise: «Mina arvan, et Sergei noor süda aimab, kuspool on tõde.»

See ei olnud vastus, mida Babin oli oodanud, nähes teda äsja lauale lähenevat. Ning ta jäi naisele, keda ta täna sugugi ei tundnud, imestunult ja küsivalt otsa vaatama.

«Võtke oma võtmed,» lausus Sofia Nikolajevna mehe küsivat pilku märgates.

16

Pikk südasuvine päev oli lõpule jõudmas, kui Jüri Kulina mõisa ees maanteel seisatas, et oma pilku tulnud teed tagasi läkitada. Vaadata ei olnud palju. Tolmune ja valge tee kadus peatselt metsa vahele ning seesama mets — hambulise harjaga kuusik — varjas vaataja pilgu eest nii Võhunõmme kui Ridaküla. Jüri jäi vaatama veerevat päikesetera, mis praegu just Ridaküla kohal leegitses. Veel oli sellest päevast järele jäänud tund või pool. Ja Jüri mõtted rändasid seekord just nagu head ööd soovides Anu juurde. Seda tehes oli ta süda ühtaegu nii rõõmus kui nukker: täna oli teisipäev, aga alles pühapäeval pidid nad kirikuaias kokku saama. Siis astus ta kiiresti maanteelt alla, otsekui oleks eelseisev kokkusaamine talle meenutanud, et praegu on vaja rutata.

Kulina kahekordne puust härrastemaja jäi õuel kasvavate puude varju. Ou oli nelinurkne ja seda piiras igast küljest kõrge elavtara. Väljapoole elavtara jäid mitmesugused majapidamishooned ja töölismajad, kuna ehituste ja elavtara vahelt käis tee, mis viis jõe äärde veskisse. Kui Jüri maanteelt ära pöördus, sattus ta just sellele veskiteele, mida ta teadis mõisa otsas kaarjaks sissesõidu teeks hargnevat.

Tee hargnemise kohal, pika ja madala töölistmaja seinä ääres pingil istus naise ja mehi. Liivasel õuel, kus kasvas ainult üksikuid kummeleid, mängisid lapsed. Öhtu oli väga soe. Töölistmaja ukseid ja aknad seisid pärani lahti. Seetõttu kostis kõik, mis tubades tehti, selgesti õue. Et aga õu oli ühtlasi ka teeks, siis võis teekäija sellisel vaikselt suveõhtul kuulda isegi kella tiksumist, kõnelemata padade ja pliidirõngaste kolinast, saapatallutaja haamrilöökidest või muudest helidest, milliseid ta samasugustena oli harjunud kuulma omagi kodukolde juures.

Kui Jüri Kulina töölistmaja eest läbi läks ja lahtistest akendest kõiki neid koduseid hääli kuulis, tundis ta erilise selgusega, et temal endal nüüd see kodukolle puudub. Ta mõeldus inimestest, kes istusid maja ees pingil, soovis neile jõudu ja pöördus härrastemaja poole. Seal oli kõik vaikne. Kuid mõned samumud astunud, hõigati talle järele. Jüri pööras end ringi.

«Lähed Babinit otsima või?» kordas oma küsimust üks meestest, kes istus maja ees pingil.

«Jah, see nõu oli mul küll,» vastas Jüri.

«Ära parem minegi,» keelas nüüd mees. «Babin läks alles tundi veerand või pool tagasi välja, keeras siit alla jõe poole. Eks ta ehk veskisse või karjalauta läinud.»

«Ei ta nii hilja enam veskisse läinud,» arvas mehe kõrval istuv keskealine naine. «Kui niisama ringi ei uita, siis pole mujal kui karjalaudas.»

«Mis siis viga, kui ta ikka kodumail on,» ütles kergendustundega Jüri, kes oli hakanud juba kartma, et Babin on Rakverre või ehk koguni kaugemalegi — Peterburi — sõitnud. «Asi see teda oodata või karjalaudast otsimagi on minna.»

Talle pakuti istet.

«Ei tea, kas teda just otsima maksab minna,» kahtles naine. «Tal on seal omad asjad.»

«Või see võõras inimene teabki teda sealt otsida,» tähendas mees ja vaatas kulmu kortsutades naisele, kes oma viimaste sõnade juures oli naerma hakanud.

Jüri istus pingile naise ja kolme-neljateistaastase poisikese vahele.

«Ega ma siin väga võõras ei olegi,» ütles ta sealjuures. «Kulina jõeäärne on mulle kohe hästi tuttav.»

«Siis ei olegi kaugelt inimesi?» küsis mees.

Jüri ei jõudnud veel vastata, kui poisike ta kõrval kogu näost naeratama löi ning ütles:

«Mis kaugelt ta siis on — siitsamast Võhunõmmelt.»

«Nime ka tead?» pöördus Jüri poisikese poole.

«Tean küll — sa oled Jüri,» vastas nooruk.

«Vahi poissil!» imestas naine. «Või tema tunneb ka siitkandi inimesi.»

«Meie tulime Kulinale alles jüripäeva ajal,» tähendas mees selgitavalt.

«Jaa-jah,» ütles Jüri. «No ja kuidas see uus härra siis on?»

Abikaasad vaatasid teineteisele küsivalt otsa.

«Mis sa nii järsku tead otsustada,» ütles viimaks mees õlgu kehitades. «Ühed kiidavad, teised põhjavad, et küll saab. Minul pole temaga veel suurt tegemist olnud.»

«Mina ei tea muust, aga oma prouale ta on küll halb,» lausus naine. «Oleks ta minu mees, küll ma niisugust veel õpetaksin. Ei mina tema tujusid hakkaks kannatama.»

«Babiniga saab mõnikord nalja,» arvas poiss.

«Vait sina, ninatark,» sähvas talle naine.

Poisike vaikiski, kuid hakkas naerma, Jürile otsa vaadates.

«Tujukas — jah, seda räägitakse,» ütles nüüd Jüri. «Mina tulin tööd saama; ei tea, missugune see härra tuju täna peaks olema?»

Läbi lahtise akna Jüri selja taga oli kogu aeg kuulda tule praksumist pliidi all. Nüüd kostis samast lahtisest aknast kõhatust. Jüri vaatas üle öla tagasi ja nägi suure habemega vanameest aknast välja kumarduvat. See oli öövaht Jaan. Vanamees kõhatas veel kord ja ütles siis naeratusega hääles:

«Oi poju, paremat päeva poleks sa võinud omale isegi unes soovida: härra sai mõni päev tagasi noore prouaga isaks. Niisuguse suure rõõmu osaliseks ei saa Babinigi-taoline mees iga päev. Näe, oli teine juba varahommikul jalul, saatis Iisaku Rakveresse noorele prouale meelegahead viima.»

Nüüd puhkes pingil istuv mees naerma.

«Noh, mis sul korraga hakkas?» küsis naine.

«Ma mõtlen ikka seda hommikust asja, kuidas Babin Iisakule jootraha andis,» vastas mees. «Härra ikka mis härra, taskud hõbedat täis; kõlistab seda kõikide kuuldes hulk aega ja tõmbab siis viimaks rusikasse pigistatud käe taskust välja — iga sõrmenüki vahel hõberaha. Inimesed ümberringi karjas ja iga mees mõtleb, et no küll nüüd aga annab, kohe terve peotäie. Küsid pärast Iisaku käest, et kui palju seda siis ka oli? — kaheksakümmend kopikat! Polnudki rohkem kui need neli kahekümnekopikalist, mis nükkide vahelt välja vahtisid.»

«Jah,» naeratas öövaht Jaan. «See on nagu vanapagana seaniitmine — palju kära, vähe villa.»

«Ei, selles asjas mina Babinit küll ei süüdistata,» arvas naine omalt poolt. «Annad sa niipalju kui tahad, inimesed ei ole ikka rahul, ikka nad nurisevad. Kaheksakümmend kopikat! Kas seda veel vähe on kõrtsis mahalakkumiseks.»

«Nojaa, kas vähe või palju, ega ma sellest ei räägi,» ütles mees. «Anna minupärast kasvõi kümme kopikat, aga ära tee sealjuures igasugust trianglit. Annaks ikka nagu peoga, aga pihk on tühi.»

Kõik jäid vait. Oli kuulda, kuidas kusagil toas kraabiti lusikaga panni, kuidas teisel tõreldi kassiga, ja Jürile tuli meelde, et ema jäi Miinaga koju nutma.

«Tulid sa nüüd otsekohe Võhunõmmelt?» küsis mees teist juttu tehes.

«Jah, ikka,» vastas Jüri.

«Kuspool sa seda Taubet orjasid?» jätkas mees oma pärimist. «Põllul või lubjavabrikus? Taube on ju oma lubjavabrikuga maailmatu kuulus; näe, mõni aasta tagasi ehitati suur Aseri vabrik Taube lubjaga üles.»

«Mina olin seal põllutöeline,» vastas Jüri napisõnaliselt.

«Ja tahad siis nüüd Kulinal tööd saada?» päris mees edasi. «Läksid sa paruniga riidu või? Täna räägiti siin, et mehed olla Taubet tugevasti pigistanud. Ei tea, kuipalju selles tõtt on?»

Jüri kehitas õlgu. Ta pidi midagi vastama, kuid nüüd hakkas ta selja taga toas vana seinakell lööma, võttes selleks pika kähinaga hoogu. Kell lõi kümme.

«Ei tea minagi, kui kõvaks seda pigistamist võib nimetada,» vastas Jüri, kui

kell oma lõomise oli lõpetanud. Igal õhtul Aadumäel tõmbas ema nüüd kella-
nuiad üles. Küllap tegi ta seda seal tänagi. Kuid see ei olnud enam Jüri kodu.

Aga nüüd müksas poisike talle külge ja lausus tasahääli:

«Babin tule!»

Jüri tõusis pingilt ja astus mõisnikule vastu.

«Tere õhtust, härra Babin,» ütles ta. «Ei tea, kas tohib nii hilisel ajal enam
tülitada?»

Härra jäi seisma.

17

Kohe pärast hommikust sõnavahetust Sofia Nikolajevnaga läks Babin põl-
lule ja sõitis sealt hiljem otsemaid edasi karjamõisa, mille ta mõne aasta eest
tütrelle oli kinkinud. Ei tütar ega väimees olnud sel aastal veel maale sõitnud ja
Afanassi Matvejevitš veetis ülejäänud päeva Maiusel, jäädes sinna õhtuni. Ta
toimis nõnda osalt selleks, et väimehe majapidamisega lähemalt tutvuda, kuid
veelgi rohkem põhjusel, et pärast tema elus nii ebatavalist perekonnatüli kodust
eemal olla. Kui ta hiljapeale koju jõudis, oli Kulinal parajasti lüpsiaeg. Kogu
tee Maiuselt Kulinale uskus Babin kindlasti, et Sofia Nikolajevna on päeva
kestel oma meelt muutnud. Kõik see, mida ta hommikul naisele Sergeist oli
rääkinud, pidi Babini arvates sundima Sofiat hiljem järele mõtlema ning nõnda
mõjuma, et see ei saanudki teisiti olla. Ja sellepärast ei osanud ega tahtnud ta
oma kujutluses näha naist teistsugusena, kui ta teda alati oli harjunud nä-
gema — majapidamise-muresid ja võtmekimpu kandva varjuna. Kuid koju
jõudes selgus, et proua, nagu kõõgitüdruk ütles, oli läinud karjalauta. Toonis,
millega tüdruk seekord sõna proua hääldas, tundus Babinile olevat midagi alan-
davat, ning ta läks kohe naist karjalaudast otsima. Tema kartus, mis järsku
pärast kõõgitüdruku vastust oli tekkinud, pidas paika: Sofia Nikolajevna ei
olnud oma hommikusest otsusest loobunud. Ta lüpsis, istudes väikesel järil,
peas valge rätt, nägu surutud ühe poolega vastu lehma külge, ega pööranud
vähematki tähelepanu mehele, kes ta kõrvale pahandatult ja nõutult seisma jäi.

Babin ei lausunud sõnagi ja tuli karjalaudast varsti segaste tunnetega ära.
Mõni minut hiljem kõnetas teda Jüri ning imestas, et Babin sugugi õnneliku
inimese plaani välja ei andnud. Öövaht Jaan oli kas eksinud või talle hambasse
puhunud, nimetades seda päeva heaks, paremaks kui oleks võidud uneski soo-
vida. Tema ees seisis lüheldane mees, ümmargune nii kehast kui näost. Kuid
see tembutaja ümar nägu kajastas täna tuska, hämmeldust ja väsimustki. Lihava
mõisniku juures oli terav ainult habe; see oli juba hall ja puudutas oma teravi-
kuga mehe rinda.

Babin tõmbas habeme paar korda läbi peo, siis ütles kergelt hingeldades,
tusaselt:

«Noh, räägi, mis sul oli.»

«Kas härral on tööd anda?» küsis Jüri.

Babin vaatas üllatunult seda pikka ja tugevat noormeest enda ees, kes nii
hilisel tunnil oli tulnud tööd tahtma.

«Kas suitsetada oskad?» küsis ta paberrossikarpi avades.

«Ei ole veel õppinud,» ütles Jüri.

«Viina jood?»

«Ei joo.»

«Kaarte mängid?» päris Babin, iga küsimusega oma nõrdimusest ikka rohkem toibudes.

«Väga vähe.»

Babin vaikis, tõmbas suitsu peale tuld ja küsis:

«Mis asja sa siis oskad?»

«Künda oskan.»

«Veel?» küsis Babin, muutudes kord-korralt aina heatujulisemaks.

«Niita oskan.»

«Veel?»

«Sepatööd pisut kah.»

«Kus sa mul seda kõike õppisid?» küsis Babin, heitis pilgu Jüri suurtele tugevatele kätele ja tundis, et on oma tavalise lõbususe juurde tagasi jõudnud.

«Võhunõmmel, Taube juures,» vastas Jüri, kartes juba ette järgmist küsimust.

Aga Babinil ei olnud küsimusega kiiret.

«Aal» venitas ta ainult, ning samal ajal löid ta silmad naeratama, nagu oleks Taube nime juures miski asi teda lõbustanud. Selle lõbusa pilguga mõõtis ta nüüd noormeest enda ees pealaest kuni jalataldadeni ja näis millegi üle aru pidavat.

«Tunnistust mul Taube käest ei ole,» ütles Jüri ja jäi põnevusega ootama, mis Babin selle peale kostab, kas head või halba. Paistis, et midagi head ei tule, sest Babin tõmbus kohe näost tusaseks. Ja kui ta seni oli ainult kergelt ähkinud, hakkas ta nüüd äkkvihast lausa hingeldama.

«Tunnistust! Tunnistust!» kordas ta karjudes. «Kas ma olen seda sinu käest küsinud? Mul ei ole selle sakslase tunnistust tarvis.»

See tekitas maja ees istujate keskel elevust; seal hakati naerdes midagi arutama.

«Ja ega ta ei annakski mulle seda,» ütles Jüri, kes rahuldustundega nägi, et Babini viha läks mööda niisama järsku kui oli tekkinudki. Ta silmad löid jälle lõbusalt naeratama ning ta ütles heasüdamliku ähkimisega:

«Selle sakslase tunnistust ei ole mul tarvis, aga ega ma sind niisama tööle ka ei tohi võtta — peab olema peremehe luba.»

«Peremehe luba!» imestas Jüri. «Härta Babin teeb vist nalja.»

«Vähe sa tead veel Kulina asjadest,» vastas talle Babin ja hüüdis töölistmaja õuele, kus istus ja seisis nüüd juba hoopis rohkem inimesi kui ennist.

«Kus on Iisak?»

«Iisak!» kordas õuel jõuk nagu kaja.

«Iisak magab,» hüüdis siis keegi jõugust.

«Ärata üles ja kutsu välja,» käskis Babin.

Jüri ei teadnud, mida asjast arvata. Ta oleks hea meelega küsinud, kas see on ikka tõsi, mis rahvas räägib, et Iisak võitis kaardimänguga Kulina endale, kuid mõisal lasuvast suurest võlast kuuldes ei julgenud võitu vastu võtta. Et ta aga Babiniga esimest korda niimoodi juttu ajas, ei hakanud ta seda asja nii kaugelt pärima.

Päike oli looja läinud ja pargi puude alla, kus tukkusid pikad koerputked

oma valgete õiekorvidega, hiilis juba poolhämarus. Aga Kulina madala ning pika töölistmaja õuel, mis oli peaaegu niisama valge kui päeval, oli palju naeru, sagimist ning jooksu, enne kui Hull Iisak oma rängast unest ärkas ja välja tuli.

Ta oli Jüri-pikkune mees, kuid vanem ja tublisti kogukam. Pintsak õlgadel, juuksed magamisest sassis ning tukad üle silmade, astus ta trepist alla ja lähenes Babinile ning Jürile suurte paljaste jalgade patsatades paksus tolmus.

«Vaata, Iisak, mees tuli väravast sisse ja tahab tööd saada — kas lubad teda tööle võtta või ei luba?» pöördus Babin Iisaku poole.

«Üks kuradi jumps!» pomises Iisak pahuralt endale nina alla.

«No otsusta, otsusta, peremees,» sundis Babin. «Inimene ootab.»

«Südaöösel tullakse tööd otsima, mis asi see on!» pahandas Iisak edasi. Ta põrnitses natuke aega Jürit altkulmu, lükkas siis tukad silmadelt ja küsis väljakutsuvalt:

«Mis pagana hulgas sa oled?»

«Sa näikse ju päris püstijalu magavat,» vastas talle Jüri, kellele kogu see asi ikka rohkem tsirkusena hakkas tunduma. «Tee ikka silmaluugid lahti ja vaata enne järel, kellega sul tegemist on.»

Iisak hakkas naerma.

«Kae kuradit!» hüüdis ta Jürit ära tundes. «Mis häda sind veel nii hilja taga ajab?»

«Vaata, noormees,» ütles Babin nüüd Jürile, «kui selle mehemüraka vägi-kaikaga üles tõmbad — saad Kulinal tööd, jääd talle alla — pole midagi parata.»

«Hakkame siis kohe pihta,» kiirustas Jüri. «Muidu tuleb õo tõesti kätte ja mul on veel tükk maad koju minna.»

Iisak võttis pintsaku õlgadelt ning tõmbas selle korralikult selga.

«Lähme minu tuppa,» ütles ta.

«Tooge kaigas!» hüüdis keegi.

«Toobripuu,» naljatas teine.

Mitmed puhkesid naerma.

«Misjaoks ta sinna tuppa kippugu,» hakkas äkki öövaht Jaan üsna Jüri kõrval torisema. «Mis nüüd õues viga on, suvine aeg — istugu rohu peale maha ja tõmmaku hommikuni välja.»

«Kas toas või õues, see on üsna ükstapuha,» arvas mees, kellega Jüri ennist pingil istudes juttu oli ajanud. «Iisakule ei pane keegi vastu.»

«Toh-oh!» hüüdis poisike vanamehe selja tagant.

«Nõua aga, et ta oma vägevust siinsamas õues näitaks,» soovitas öövaht ja tuli Jürile veelgi lähemale.

«Minu arvates on see ka üsna ükspuha,» vastas Jüri ja astus Iisaku järel tuppa. Tuba tuli poisse, tüdrukuid ja mehi täis. Kes tuppa ei mahtunud, jäid seisma lahtise akna taha. Akna taha jäi seisma ka Babin.

Viimaks võtsid mehed põrandal istet. Tuba oli kaunis hämar. Ahju ääres Iisaku selja taga seisid tüdrukud ja kihistasid isekeskis naerda.

«Kui Iisaku üles tõmbad, võid Kulinale sepapoisiks tulla,» lubas Babin.

«Kas katsume siis?» ütles Jüri Iisakule.

«Mis sa meie Iisakuga ikka katsud!» arvas keegi meestest.

«Meie Iisakul ei ole vastast,» kilkasid Iisaku selja taga tüdrukud ja muudkui kihistasid naerda.

«Pagan need piigad seal kihistagu,» kirus laia habemega öövaht, kes seisis Babini kõrval lahtise akna taga. Ka Babin naeris, nähes mehi pihtadest kumeraks tõmbuvat.

«Iisak!» ergutasid tüdrukud oma kaitsealust ahju ääres.

Jüril ei olnud siin ergutajaid. Isegi poisike, seesama kolme-neljateistaastane, kes ta kohe oli ära tundnud ja kogu olemusega talle võitu soovis, jäi Jürile praegu oma ergutava silmapaariga selja taha.

«Iisak!» hüüdis juba mõni meeski, nähes, et kaikavedu seekord kujuneb tasavägiseks.

Jüri oli paljudega vägikaigast vedanud, kuid mitte kellelegi veel alla vandunud. Ta hakkas kergelt peale, ei lootnudki Iisakus nii tugevat vastast leida. Ja tüdrukud Iisaku selja taga ahju ääres muudkui kihistasid. «Kui Iisaku üles tõmbad, võid Kulinale sepapoisiks tulla,» tuli talle Babini lubadus meelde. Aga see ei rõõmustanud ega ergutanud teda praegu; korraga tundusid need head sõnad Jürile niisama alandavatena kui tüdrukute häbitu naerukihin. Muidu hea mees, tunnistusest ei hoolinud, mõtles ta, aga näe, mis laseb teha — tantsitab nagu karu. Ta oli juba kahevahel: kas jätta see mäng ühes lootustega Kulinale tööd saada? Aga ema, kes nuttis, et ta kaugele läheb? Ja Miina, kellele ometi ükskord peab arsti tooma? Häbi ka ei ole väike, kui ta Iisakul heast-paremast laseb end üles tõmmata. Ega Anulgi oleks hea seda kuulda. Samal ajal tundis ta, kuidas Iisak kogu väest rebib.

«Iisak! Iisak!» kostis meeste ja naiste hüüdeid.

Babin naeris.

Keegi toksis kepiotsaga vastu veelauda, keegi Jüri selja taga rahva seas ohkas. Küllap oli esimene neist öövaht Jaan, teine Jürile kaasatundev poisike.

Jüri lõi pea selga ja sulges silmad.

«Sa tuled!» ütles ta siis Iisakule.

Kõik jäid kuulutama. Kuulatasid inimesed, kuulatas valge öö ja teispool veskiteed pargialune hämarus, kus õitsevad koerputked. Äkki kostis selles suveöö vaikuses vihane karjatus.

«Kurat, hõlmad kärisevad!» hüüdis Kulina rammumees.

«Kas hõlmadega või ilma hõlmadeta,» ütles Jüri. «Aga sa tuled!»

Juba kärisesid Hullu Iisaku hõlmad kõigile kuuldavalt ja mees ise kisendas kurjalt, tõrjudes tüdrukuid, kes ta selja taga seisis:

«Minge ometi ära! Kuulete, ärge seiske mu hõlmadel, kur-r-a-did!»

Nüüd pudenesid tüdrukud ahju äärest laiali ja Iisak ise tõusis ühes oma rebenenud hõlmadega õhku.

Babin naeris, nagu ja kõht naerust ümmargusemad kui muidu.

«Võid homme hommikul tööle tulla,» ütles ta, kui Jüri toast välja astus. Jüri pomises midagi vastuseks ja eemaldus peatumata, käisega otsaesist pühkides.

«Kuivatab higipisaraid!» kostis poisikese hääl vaikuses, mis Jüri järsust äraminekust oli tekkinud.

Aga Jüri läks koju ega tundnudki loodetud rõõmu sellest, et oli jälle tööd leidnud. Astudes raskel sammul oma metsavahelist koduteed, ümises ta endamisi rahvalaulu, mis paisus valjuhäälseks ning ähvardavaks sõnade juures:

«Küll mina teaksin, mis mina teeksin:
paneksin härrad härgadeksi,
prouad peale pulkadeksi . . .»

18

Ei olnud Ridakülas veel raugenud jutt sellest, et Jüri on Anu ära rautanud, kui inimesed juba nägid Jürit Kulina sepikojas töötamas. Sellest sai keelepeks uue varjundi ja uued rattad alla. Ja kartes, et see Ridakülast jõuab peatselt alevisse ning sealt praosti ette, läks Anu isa veel enne pühapäeva kirikumõisa. Ta oli õnnelik, et enne keelepeksu Hoffmanni juurde jõudis.

Sel päeval oli võõrmaailma õpetajaga pikem jutuaamine. See oli reedel, aga pühapäeval läks Jüri kirikuaeda, et seal Anu kohata, nagu nad Punamäel nädala sees olid kokku leppinud. Anu ei tulnud kirikuaeda, teda ei olnud ka kirikupoes ega alevi vahel, ja kui jumalateenistus viimaks peale hakkas, astus Jüri kirikusse, südames lootusekübe, et sealt Anugi eest leiab.

Keskusvine kirik oli soe. Päikesepaiste tungis külgakendest sisse, langes säravate vihkudena põigiti alla üle maaharijate kukalde, lagipeade ja tööst kumeraks paindunud pihtade. Kirikuliste ilme muutus seda süüdlaslikumaks, mida kangem uni neile kallale tikkus — siin ei olnud sääski ja harva oli kuulda lendamas mõnda kärbestki. Kiilaspeaga vana mees tagumistes pinkides, kelle kõrval Jüri istus, võitles pealetikkua unega meeletult, iga hetk suigatades ja virgudes. Kuid ka pinkidel Jüri ees vajasid meeste näod siin-seal uurakile, kuna kuklad endid vähehaaval ikka rohkem püsti ajasid.

Aga vastavalt sellele kõrgendas pastorgi oma häält. Ta seisis nüüd kantslis ja ütles jutlust. Nagu sagedasti varem, süüdistas ta nüüdki kogudust tuimuses, mida see usuvalu vastu ilmutab. Uskmatus võtab maad. On inimesi, kes enam mitmel aastal lauakirikus ei ole käinud, kellele usuõpetus ja jumalaarm on ainult mõnitamiseks. Mis need inimesed endist mõtleavad — kas on nad enam ristiinimesed? Ei, nad ei ole ristiinimesed, nad on paganad. Aga paganate käsi käib halvasti igal pool, kus nad oma käe — oma rusika — ristiinimeste, ristiisu ja selle õpetuse vastu tõstavad. Jumal tänatud, nad on nüüd oma karistuse saanud Hiinamaal, kus nad kolme aasta eest mässu tõstsid, tapsid ära palju ristiinimesi ja nende seas ka ühe saksa härra, keda Saksa riik Pekingi linna oma saadikuks oli saatnud. See oli üks hirmus vandeselts, aga kus on nüüd need paganarahva suurelised bokserid, kes ei sallinud ristiisu valgust oma maal?

«Kus on nad?» kajas praosti raugalik hääl kiriku lõõvide all parastavana ja karmina. «Aga mina ütlen, et neid on tabanud jumala karistus, ja neid ei ole tepe mitte enam,» jätkas ta kahjurõõmsalt. «Ja see olgu hoiatuseks paganatele ka mujal, sest Jehoova viha on suur ning ta ei jäta mitte karistamata neid, kes paganate kombel julgevad tõsta oma kätt jumalast seatud isandate vastu siin maa peal. Jehoova viha on suur, ja hirmus on patu palk. Mõtelge selle peale kõik, ja mõtelgu selle peale ka Jüri Hein, kes on juba maast-madalast üks üleannetu inimene olnud. Tema teod kaebavad suure häälega tema peale. Kui ma mõtlen sellele inimesele, kes on end kuradi meeleva andnud, siis kuulen ma juba vangi jalaraudade kõminat ja näen põrguhauda, mis teda igaveses elus

ootab. Selle hirmsa inimese pärast, selle Jüri pärast, kes oma jumalast ja hinge-
karjasest on koledaid sõnu rääkinud, ei saa rahu ühegi ausa kristlase süda. Ta
on nagu kurat, kelle mõtted ainult kurjade tegude juures viibivad. Eks olnud
see tema, kes Võhunõmmel oma härrale vastu hakkas, kes ilusal heinatöö hom-
mikul ise tõrkus ja mõisas need teisedki üles ässitas. Ja sellesama hirmsa ini-
mese pärast, sellesama Jüri pärast peab iga ausa ema ja isa süda sees värisema,
kui nad hommikul oma tütre kodust välja saadavad, sest kui kergesti ei või
jälle juhtuda, et see hirmus inimene nende lapse kallal vägivalda tarvitab, tema
neitsilikku au riisudes.»

Praost oli koguduse keelepeksukired äratanud ja tukkujatelt une peletanud.
Unised näod ajasid endid üles. Pöörduti uudishimulikult vaatama, kuidas tunne-
end see, keda kirikukantslist vägistajaks märgiti. Aga Jüri, kes kogu aeg rahuli-
kult oli istunud, tõmbus ainult viimaste sõnade juures näost tumepunaseks, ümah-
tades enda ette midagi põlastavat. Ta ei rutanud kirikust lahkuma ega kantslisse
praosti kallale tormama, nagu paljud arvasid, vaid läks välja alles siis, kui jut-
lus lõppes ja kogudus ühelt teisele nakkava ohkega palveks vajus, põlvitades
kiriku kivipõrandale.

19

Kirikumõisa kõogist oli tunginud meeldivat praelõhna isegi kantsleisse, kuhu
praost pärast jumalateenistust tavalise rahuloluga astus. Ta kujutus hakkas
kohe tegelema lõunasöögi mõnusustega, kuid ei jõudnud ta veel oma ametikuube
seljast maha ajada, kui uks lahti lükati ja Jüri sisse tuli. Ta lähenes ainult
paari sammu võrra toa keskel asuva laua poole ning jäi siis sõnalausumata
seisma, näol süüdistav ilme.

«Mis sa tahad?» küsis praost, kuuldes oma häält erutusest värisevat.

«Ma olin kirikus,» vastas Jüri.

«Täna sa olid, aga muidu on sind kirikus harva näha,» lausus Hoffmann
etteheitvalt.

«Ma kuulsin, mis teie minust rääkisite,» ütles Jüri häält kõrgendades.

«Jah, ja tulid sa nüüd oma hingekarjasele teatama, et tahad meelt paran-
dada?» küsis Hoffmann.

«Ma tulin küsima, mis asja praostihärra minust tahab — mis kurja mina talle
olen teinud?»

«Kuidas?» venitas Hoffmann imestunult.

«Praostihärral ei kõlbaks uskuda iga lori, mida külas naised suust välja aja-
vad,» ütles Jüri.

«Mees, sa oled mässaja,» hüüdis praost.

«Ärge tahtkegi mind selle sõnaga hirmutada,» vastas Jüri. «Parun Taube kepi
ma murdsin katki ja teen seda ka edaspidi igal kellaajal, kui ta seda minu nina
alla välgutama tuleb. Jah, seda ma tegin ja seda ma teen veel, nutke teie kants-
list niipalju kui tahate, või sülitage minupärast kasvõi tõrva. Mis tõsi, see tõsi,
aga vägivalda ma tütarlapse kallal tarvitanud ei ole.»

«Tunnista üles!» tuli vihast värisev Hoffmann Jürile niivõrd lähedale, et
Jüri tundis ta hingeõhku oma näol ja taganes piinlikkusest. «Jumala ja minu
ees tunnista oma hirmus tegu üles.»

«Hirmus tegu on see, et te mind kantslist koguduse ees laimate,» lausus Jüri. Hoffmann läks laua äärde, lõi seal kinni mingi paksu raamatu ja laskis kuuldavale ähvarduse:

«Kui sa ei tunnista siin, küll sa siis tunnistad mujal. Küll jätkub sinugi jaoks raudu.»

Jüri hakkas naerma.

«Külanaiste lori pärast ei pane mind veel keegi raudu,» ütles ta pead selga lüües.

«Sina nurjatu!» karjus praost. «Seda on see vaene tütarlaps ise tunnistanud.»

«Seda sa, vana ronk, nüüd küll valetad!» hüüdis Jüri sammu-paari võrra Hoffmannile lähenedes. «Nimeta mulle inimene, kellele ta seda on tunnistanud.»

Samal hetkel astus sisse võõrmünder Aabram, kes tuli ära tooma laululehtede müügist saadud vaskkopikaid. Ta oli natuke aega juba ukse taga kuulatanud ja oleks ehk veelgi kuulatanud, kui jutuaajamine Jüri ja Hoffmanni vahel poleks just sellist pööret võtnud.

«Kuidas sa, krants, julged sedamoodi praostihärraga rääkida,» hakkas ta kohe sisse astudes Jürit hurjutama. «Kas sul ei ole häbi vanainimese silmle karata. Küsi minu käest, kui sul midagi küsida on.»

«Jah, ma küsin,» ütles Jüri. «Kes on see inimene, kellele Anu tunnistas, et mina olen ta kallal vägivalda tarvitanud?»

«Seda inimest näed sa siinsamas,» vastas võõrmünder, käes kardkarp kiriku vaskkopikatega ja müümata jäänud laululehtedega.

«Vale!» hüüdis Jüri. «Seda ma tean kohe kindlasti, et Anu minu peale ei ole valetanud.»

Agasugune vastus oli võõrmündri ausale nimele suureks teotuseks, ta solvus koledasti ja küsis vihaselt:

«Ah sina tahad siis ütelda, et ta Punamäel sinuga ise põõsastesse tuli — minu tütar, minu Anu? Kus on su aru? Kelleks sa ennast õige pead? Kus mul prints väljas!»

Praost oli vahepeal jõudnud oma talaari seljast maha ajada ja viskas selle ärritatult toolikorjule, mida ta muidu oma suure korralikkuse juures ealgi ei teinud.

«Hobusevaras ja kõriloikaja tuleb sinust, kui sa oma meelt ei paranda,» jätkas võõrmünder. «Ja millal sa seda enam parandad, iga päevaga lähed aina hullemaks ja hullumaks. Täna murdsid mõisahärra kepi katki, aga homme võib-olla kipud juba ta elu kallale. Ei minu ega kellegi teise ausa vanema laps taha sinusugust mitte nähagi.» Oma hurjutamise lõpetanud, pani võõrmünder kardkarbi kiriku vaskkopikatega kolinal lauale. Jüri seisis juba kantselei künnisel. Ta ütles sealt:

«Anu lubas täna kirikusse tulla, aga teda ei olnud seal... Teadagi, sina ei lubanud tal tulla.»

Nende sõnadega astus ta välja.

«See inimene on ju püsti kurat!» lausus praost, kui Jüri arvatavasti juba kojastki väljas oli.

Võõrmünder vaikis pisut, vaadates enda ette põrandale, kus hoolimata kirikumõisa ümbritsevatest vahtratest mõned hõberubla-suurused päikeselaigud mängisid.

«Jah,» ohkas ta viimaks. «Ei oleks mina võinud ka hingestki arvata, et see kurjategija veel praostihärra silmle tuleb.»

«Mis me temaga siis teeme?» küsis Hoffmann nõutult. «Kas sinu tütar Anu ei ole nõus kohtu ees sedasama tunnistama, mis ta sinule tunnistas?»

«Ei, kohtu ees ei taha ta seda tunnistada,» vastas vöormünder. «Aga mul oleks praostihärrale nõu anda.»

«Noh?» küsis Hoffmann.

Nüüd läks vöormünder kikivarbail üle toa ja avas järsu liigutusega ukse, et heita pilk üle künnise. Sealt tagasi tulles ütles ta häält tasandades:

«Valla täiskogul on õigus kõlvatut inimest valla piiridest välja saata. Kui praostihärra seda ise ka nõuaks ja parun Taube omalt poolt peale käiks, siis võiks selle nurjatu Siberi tühja saata.»

Nii ta ütles, vaatas põrandal hõbemüntidena mänglevaid päikeselaike ja mõtles endamisi: rääkigu siis veel, et Rikas Aabram magasiaida tühjaks varastas. Kuid mis tegi sel ajal praost? Ta seisis seljaga vöormündri poole ja vaatas aknast välja suurele maanteele, mis siitsamast kirikumõisa akende alt läbi läks. Oli kirikuliste kojumineku aeg. Läks eidekesi, läks mehi, läks üksikult ja tropides, kuid praost nägi peamiselt neid, kes sõitsid mööda vankripõrinal, ohjad pingul ja hobused ees nagu ahjud. Imet küll, ta pidas ju ennast ka heaks põllumeheks. Ja kui ta oma silma küllalt oli rõõmustanud sellest vaatepildist, mis algas hirnuvate ning kraaplevate täkkudega lasipuude juures ja lõppes läbi päikesepaiste ning tolmupilvede kihutavate vankritega alevi vahel, pööras ta end jälle toa sisemuse poole ja lausus kannatlikult ootavale vöormündrile pead noogutades:

«Jah, Aabram, ma arvan, et see ei ole paha nõu.»

20

Kohe kirikumõisa plangu taga puutus Jüri kokku Juljus Kulesaarega, kes vahepeal oli jõudnud poeski ära käia ja nüüd ütles end koju tüürivat. Jüri õhetas näost, oli tusane ja sõnakehv ega rutanudki midagi lausuma. Tema pärast oleksid nad täna võinud ei tea kui kaua vaikides teineteise kõrval käia, aga Juljusele oli niisugune minek inetu ja kole. Sellepärast ütles ta kohe, kui oli Jüriga teisele poole teed karanud, kus maanteelt alatasa tõusvad tolmupilved lubasid vabamalt hingata:

«Täna, jah, sa alevi vahel ei näegi teisi kui Kulina mehi. Tea, mis neid on välja ajanud!»

«Keda siis veel Kulinalt nägid?» küsis Jüri, kes tundis, et rääkimine on talle täna suureks vaevaks, kuna ta mõtted olid laiali ja neid tuli iga kord, kui teine midagi ütles või ta ise midagi lausuda tahtis, otsekui suurest kaugusest tagasi kutsuda.

«Iisakut,» vastas Juljus. «Tuli poest välja, kui mina poodi läksin. Ütles enese kõrtsi minevat.»

Jüri ei vastanud, vaid lõi silmad korraks kõrtsi poole, mis asus eespool tee-käänakul. Ka kõrtsi ees olid lasipuud ja mitugi meest oli parajasti oma hobust nende külge sidumas.

«Siin hakkab nüüd teise isanda teenimine,» ütles Juljus, püüdes sealjuures ise ükskõikne olla, kuid vaatas samal ajal igatsevalt mehi, kes naerdes ja valjusti juttu ajades kõrtsitrepil seisisid. Jüri jäi ka seekord talle vastuse võlgu ja Juljus oli juba mures, missugusest otsast Jüriga uuesti juttu alustada, kui Iisak kõrtsiuksele ilmus ning hüüdis:

«Tule siia, Jüri! Kuhu sa lähed?»

«Kuhu siis mujale on minna kui koju,» vastas Jüri.

«Sul on liigud alles tegemata,» hõikas Iisak.

«Mis liigud?» jäi Jüri imestunult seisma.

«Eks uue koha liigud,» naeris Iisak kõrtsitrepilt.

«Lähme pealegi sisse,» ütles Jüri nüüd Juljusele. «Sa vist ei ole veel kuulnudki, kuidas mul Kulinal selle kohasaamisega oli?»

«Väikest kõmu oli nagu kuulda,» vastas Juljus ja astus Jüri kannul kõrtsi, kus mehed sumisesid ümber õlle ja viina nagu mesilased. Sumin paisus, kuna kõmu, mida Juljus oli just praegu nimetanud, hakkas siinsamas kõrtsilaudade vahel liikuma, kui Jüri sisse tuli ja Iisaku juurde lauda istus.

«Vaata Babini sulaseid — kuhu nad jooma ei tule! Nagu Kulinal kõrtsi ei olekski,» kostis ühe laua äärest. Aga teise laua juures võeti see vastu naerulaginaga.

«Mis sulased?» kostis sealt. «Teine neist on ju peremees!»

«Jah, küll see vana Babin ikka oskab!» öeldi kolmanda laua äärest.

«Aga nüüd peaks Babin peremehe nime Jürile andma,» hõigati kusagilt.

«Mispärast?» küsis Iisak.

Hõikaja nähtavasti ei oodanud, et Iisak ise end sellesse jutusse segab, sest ta ei vastanud ja tegi, nagu poleks midagi öelnudki. Sellest hoolimata ei jäänud Iisak ilma vastusetä.

«Sellepärast,» naerdi otse naaberlauast talle näkku, «et Jüri tõmbas su üles nagu kärbse.»

Ütleja oli Silva Johannes.

«Sina nägid või?» kargas Iisak püsti. Ta oli vihane, kuid kogu kõrts naeris talle heasüdamliku üleolekuga vastu ja võib-olla just seetõttu Iisak jätkaski, öeldes: «Ja mis siis, kui üles tõmbas, peremees Kulinal olen ikkagi mina, kui te teada tahate. Mis läheb siin mehe jõud korda, kui mees kaardimänguga mõisa endale võitis.»

«Ja hakkasid oma mõisas kutsariks,» naeris kogu kõrts talle vastu.

«Sel kuradi Kulinal oli ju seekord nii palju võlga peal, et mina teda raibet ei tahtnud,» katsus Iisak oma au päästa. Ta poleks lõpetanudki, aga Jüri ütles:

«Jäta järele. Viimaks lähevad hullemaks ja hakkavad veel su rebenenud hõlmade kallal närima. Ära õienda, räägime parem nendest liikudest, mis sa minult ootad.»

«Liigud olgu head,» ütles Iisak.

«Ma võib-olla teengi ükskord sulle need liigud välja,» vastas Jüri, «aga sa pead teadma, et sa pole väärt minult sõrmkübara täitki viina saama.»

«No-noh!» hüüatas Iisak.

«Jah,» jätkas Jüri, «sa ju teadsid, et ma koha pärast kaigast vedasin. Ja mis sina tegid? Sa vedasid kõigest väest, sa rebisid nagu loll, viis paari jalgu pintsakuhõlmadel. Sa ei tahtnud, et ma Kulinalle tööd saan!»

Iisakule tuli jutt kaunis ootamatult ja mees hämmeldus.

«Ei, selle vastu ei olnud mul midagi,» ütles ta.

«Nõrgem mees minu asemel oleks ilma tööta jäänud,» ägestus Jüri. «Aga sa ei mõtelnud sellele!»

«Ma ei mõtelnud midagi,» vastas Iisak naerdes. «Ma lihtsalt rebisin, et sulle mitte alla anda.»

«Sa teadsid küll, missugune minu seisukord sel õhtul oli, missugused tuuled mind Kulinale töid,» raius Jüri tulist viha ja etteheidet edasi.

«Ei noh, seda ma siis küll ei teadnud!» hüüatas Iisak.

Jüri nägi, et see hüüatus tuli Iisakul puhtast südamest.

«Hea seegi,» ütles ta leplikumalt. «Aga selletagi ei ole sul, mehemürakas, veel oidu sellest, et ka meiesugused peavad ühte hoidma. Vaata kuidas sakstel, vaata kuidas härradel, kuidas rikastel see asi on sisse seatud. Juhtud sa ühte nendest kusagil natukenegi pigistama, siis valab praost kantslist juba pisaraid ja sülitab tõrva. Sa oled kohe mässaja. Nendel lähevad kõik sõrmed ühel ajal rusikasse, et sind lüüa, ja kõik on ühel ajal välja sirutatud, et sult nahka võtta.»

«Pea ikka, pea aru, mis sa räägid!» manitses Juljus oma noort sõpra.

«Vaata, Iisak!» jätkas Jüri. «Sa ei käinud kirikus, ei kuulnud, mis vana Hoffmann rääkis?»

«Mis pisaraid ta seal siis valas?» küsis Iisak.

«Oh sa pühadevahe,» vastas Juljus. «Seal said võtta kõik — küll Hiina, küll oma paganad.»

«Ja mind tembeldati tütarlapse au riisujaks,» ütles Jüri, haaras lauaservast kinni, pigistades seda kõigest jõust, nagu tahaks tükki küljest ära murda.

Iisak nihutas end Jürile lähemale, aetas küünarnukid lauale ja surus läbi hammaste:

«Kui nad peaksid sind puudutama, küll ma neile siis veel näitan, kuidas Luukas õlut teeb.»

Jüri vaatas tükk aega Iisakule otsa, siis lausus:

«Sina ei näita midagi; sina oled kange mees ainult enda nahka hoidma.»

Kui ütleja poleks olnud Jüri, vaid keegi teine või kui seda oleks Iisakule öeldud teistsugustel asjaoludel, siis oleks nüüd kohe riid lahti olnud. Seda teadis väga hästi ka Juljus, kes Iisakuga lähemalt tuttav oli, ja sellepärast ütles ta Jürile nagu hoiatuseks:

«Ära sa pruugi oma suud nii palju ühtigi, vaata et see kargab sulle siinsamas tutti kinni.»

Kuid Iisak tundis end hirmsa rebimise pärast Jüri ees süüdlasena ega mõtelnudki tülitsemisele.

«Sa pead mind näruks meheks,» ütles ta, altkulmu põrnitsedes. «Juljusel on õigus — igamehele ma seda ei kingiks. Ega kingiks sullegi, poiss, kui ma sel õhtul vägikaigast nii meeletult poleks rebinud.»

«Mis sa ainult rebimisest räägid,» sõnas Jüri tusaselt ja pööras näo kõrvale, nagu ei tahaks ta kõike seda enam meeldegi tuletada.

«No millest siis veel?» küsis Iisak ja tõmbas silmad pilukile, kuna samal ajal ta põselihased tukslema hakkasid, nagu oleks ta herneid närinud.

«Küll sa tead isegi,» vastas Jüri endiselt kõrvale vaadates. «See oli lausa

sulitegu, puha kokkumäng. Või arvad sa, et tüdrukud niisama su selja taha pugesid ja sinu pintsakuhõlmad kogemata neile päkkade alla sattusid?»

Iisak vaatas Jürit uurivalt ja näis endaga rasket heitlust pidavat. Seda kõike nähes ja kuulates muutus Juljus aina rahutumaks. Ning ta ütles Jürile jälle manitsevalt:

«Ma kardan, et sa ei jäta enne, kui viimaks nattipidi koos olete.»

Aga nüüd pööras Iisak oma kulmude alt põrnitseva vaate Juljusele ning lausus tõrjuvalt:

«Lase mehed räägivad suu tühjaks, tulgu pärast mis tuleb, löödagu siis kämblad lepituseks kokku või murtagu hirmsas vihahoos alevisakste püsttarast teibaid. Ainult niipalju ma ütlen, et mina oma rusikat täna esimesena ei tõsta. Mis seal salata — sulitemp see Kulinal ju oli, kuid seal olid mängus tüdrukud, viin ja . . . parem ära räägi — nägid isegi, et peremees pealt vaatas. Jah, kust need härrad siis lõbu ja nalja saaksid, kui orjad üksteist ei nahutaks . . . Kurat, kas ma olen vähe kannatanud. Aastat neli-viis tagasi, kui Aserit ehitati, vedasin ma Võhunõmmelt sinna lupja. Taube rääkis ja kartis, et talupojad tema lubjaveoga püstirikkaks lähevad. Ei mina saanud aru, et ma lubjaveoga rikkamaks oleksin läinud. Lao ikka oma viis kulist kotti lupja peale ja mine sellega siit Aserisse. Missugune maal Panin ainsa talvega hea hobuse magama ja kevadeks olin jalamees. Läksin laadale, ostsin uue setuka — seal siis oli see minu lubjaveoga teenitud rikkus! Millega sa, hing, veel renti maksad. Ja siis ühel päeval oledki Babini juures ja mängid härraga kaarte — tema oma mõisa ja sina oma saunahüti peale. Kurat, ega see pole niisama rahva jutt. Noh, mehed, pidage viinast lugu.»

«Ega see Jüri võta vist tilkagi suu sisse,» arvas Juljus, kätt kortli poole sirutades.

Selle küsimuse peale ärkas Jüri oma rasketest mõtetest ning vastas:

«Kuidas ma võin teda võtta, kui ma selgegi peaga asjast aru ei saa.»

«Ah, sina nüüd seda Hoffmanni lära nii südamesse võtad,» püüdis Juljus teda rahustada. «See on temal vana viga inimesi kantslist niimoodi norgutada.»

«Ma käisin küsimas, kust ta selle laimu võtab?» ütles Jüri ja jäi vait.

«Sina?» imestas Juljus. «Ma nägin küll, et sa sealt tulid, aga ma mõtlesin, et käisid ennast armulaua kirja panemas.»

«Ennem läheksin ma vanakuradilt endalt armulauda saama kui sellelt rongalt,» vastas Jüri sapiselt.

«Mis ta seal sulle vastas?» päris Juljus.

«Ta ähvardas mind vangiraudadega.»

«Koera saba alla oma vangiraudadega,» sülitas Juljus.

Iisak vajutas oma kämbla Jüri käeseljale ning lausus:

«Minu sõna sa juba tead, poiss. Säh, pigista see kortlitäis hinge alla ja pea meeles, et Iisak võib ka sõber olla.»

«Raud raudadeks,» ütles Jüri viinakortlit tagasi lükates. «Aga ma ei usu, et Anu minu peale valetas.»

«Pidi ta siis valetanud olema?» küsis Juljus. «Kust sa seda kuulsid?»

«Seda kinnitasid nad mõlemad seal.»

«Mõlemad seal,» kordas Juljus Jüri sõnu ja lisis mõtlikult: «Anut ei ole peale teispäeva enam keegi näinud. Küläs räägitakse . . .»

«Mis seal räägitakse?» nõudis Jüri, kuna Juljus oma lause katki jättis.

«Ah, mis me nendest küla juttudest . . .» lõi Juljus käega. «Ega minagi usu, et Anu seda ise rääkima hakkas, kui nad just et suure peksuga . . .»

Juljus ütles seda küll ettevaatlikult ja jättis ettevaatusest lausegi pooleli, kuid Jüri erutus hirmsasti.

«Peksuga?» lükkas ta laua kolinal endast eemale. «Kas teda siis pekseti? Kes peksis?»

«Külas räägitakse,» ei saanud Juljus ka seekord oma lausega kaugemale, sest nüüd tõusis Jüri püsti ja läks tuikudes ning kiirustades kõrtsist välja, nagu seda mõnikord juhtub suurte viinavõtjatega.

(Järgneb)

Ratsamehed

Lõunatundi peab auul,
ainult peened suitsuvined
hooti keerdu ajab tuul,
kuum ja mündilõhnaline.

Kuumus, vaikus. Tolmgi teel
lamab valgena kui lumi.
Varjus ätid joovad teed
kasvõi teise hommikuni,
meenutades, kus ja kes,
narruses või tarkuses
välja paistnud teiste seas
nende noores eas.

Hõi! Kaks uljast ratsameest
nurga tagant välja traavib,
mööda teed ja mööda kraavi —
hipp! ja hopp! et hoiä eest!

Tormab teel kaks eeslisälgu,
pikkakõrva, kikkislakka,
silms kuri tuli välgub,
üles pillub eest ja takka.

Kiira-käära sõitu tehes,
pilvedena tolmu tõstes
väarikad on ratsamehed,
ähvardavalt punnispõksed.

Ja siis mõlemate suust
kostab vali sõjakisa.
Nahksed vööd on võetud isalt,
aga mõõgad — need on puust.

Läbi kõrge džugaraa,
läbi ema aiamaa,
läbi kõrkjapuhma lohus,
läbi halli okasrohu
läheb kiiruga galopp,
hipp ja hopp!

*

Oi, džigitid kihutavad
oma tuliratsudel!
Päiksekiired sätendavad
haljail mõõgateradel.

Rasket retke alustanud
vaprat salka ootab ees
kuumus, unevaev ja janu,
pikk ja ohurikas tee.

Kõrb end kurjalt püsti ajab,
näkku peksab ulgub liiv,
tuisku kadunud on rajad,
musta tormi silmapiir.

Ei löö kohkuma Ašir
oma ratsul väledal.
Nagu punakuldne kiir —
säärane on ratsu tal.

Tore hobu on Kurbanil,
armas nagu oma vend.
Kuis ka kõrguksid barhaanid,
kärmelt üles rebib end.

Kestab raugemata tõttel
kangelaste kuulus retk.
Kogu rahva soovid, mõtted
nendega on iga hetk.

Juba kõrb neist maha jäigi,
juba sinetab ja läigib
stepis Volga hõberind.
Ikka, ikka kaugemale,
kuni ilmub nähtavale
tulesäras Moskva linn.

Ja siis — oi, džigitid vahvad
läbi Moskva sõidavad!
Kremlisse turkmeeni rahvalt
läkituse viivad nad.

*

Anna vaid aega päiksel paista,
tuulel peale puhuda,
piima juua, marju maitsta,
mängida ja õppida!
Lase vaid ratsul sirguda,
kangelasei kasvada!

Suurehituse inimesed

Hooti jõelt puhuv tuul lükkab peent kaldaliiva. Tasase sahinaga liiguvad päeval päikese käes peaaegu tolmuks kõrbenud liivaterakesed ikka kaugemale ja kaugemale, peatudes lõpuks kaldajoont piiravas kuivanud kasteheinas või hiljuti maharaiutud paplite ja pajude närbunud lehtedes.

Vastaskaldalt, Mogutova mäe juurest tõuseb täiskuu, ronides üles piki mäe kallakat serva. Volga vasak kallas, mis päeval oli lame ja tasane, muutub kuu varjudest künklikuks. Kalda ääres asuvate paplite lehed sahisavad.

Vaikseks on jäänud kaldaäärne sadam. Üksikud kõrgemad lained püüavad kõigutada Volga vetest ja tõrvast läbiimbunud vana pargast, mis nüüd koos uute tekiehitustega täidab sadama ülesannet. Nähes oma töö asjatust, veerevad lained pahaselt kohisedes jälle tagasi. Vaikinud on valjuhääldajad kaldal ja sadamas pärast seda, kui diktoria Moskva teatas viimaseid päevauudiseid.

... Veel tund aega tagasi müksisid Kuibõševist ja Uljanovskist, «altpoolt» ja «ülevalt» saabunud reisijatelaevad oma külgedega vana pargase, praeguse ujuva sadama küljekontidena väljaulatuvat raamistikku. Madrused kinnitasid köied ja noorukesed tüdrukud lükkasid kohale maabumissillad. Käratsedes ja tõugeldes, kiirustades, nagu kartes kusagile hiljaks jääda, ruttas kaldale saajapäine inimhulk — kohvritega ja kohvriteta, kottidega, lihtsalt riidesse mässitud või õmmeldud pampudega, lastega ja lasteta, mehed ja naised, poisid ja tüdrukud, hallihabemelised taadid ja noorukid, kelle põski ja ninaalust pole veel puudutanud habemenuga. Astusid kaldale ja peatusid. Sirutasid istumisest kangeks jäänud liikmeid, ronisid madalast kaldajärsakust üles, heitsid pilgu paremale ja vasakule — piki Volga kallast, vaatasid tagasi vastaskaldale — lame datele mäeselgadele, püüdsid silmadega läbi puurida pimedusest, näha eelolevat — kusagil kungaste taga orus asuvat Stavropolit, millest siiani paistsid ainult üksikud tuled.

Seisatasid ja vaatasid ringi nagu inimesed, kes on jõudnud lõpp-peatuseni. Vabastasid end seljakottidest, viskasid õlgadelt maha pambud, panid kaldaliivale kohvrid, ise istusid sinnasamasse liivakünkale või kaldale uhtunud puutüvele.

Laevad aga, jätnud maha suurema osa oma lastist, heitsid õhku lahkumishüüked ja liikusid edasi tulede särades jõe öisel mustal pinnal.

Kus kohal oled sa juba varem näinud sellist pilti? Miks tundub kogu inimhulk kaldal tuttavana? Nii tuttavana, et hakkad nende hulgast otsima vanu sõpru.

Mäletad sa sõjapäevi, kui rindele tuli uus täiendus? Mäletad, kuidas sõitsid kohale Volga—Doni ehitajad? Mäletad sa raamatuist loetud lehekülgi, kuidas

tulid Kaug-Idasse Amuuri kaldale kommunistlikud noored — Komsomolski ehitajad?

Küllap sa mäletad kõike seda ja sellepärast tunduvadki need inimesed sulle vanade tuttavatena. Sellepärast ongi nad sinu tuttavad. Uued, kuid ühtlasi vanad sõbrad. Uus täiendus sellele armeele, kes peab võitlust Volga jõududega, kes muudab siinse Volga Kuibõševi mereks, paneb tuledes särama Volga-äärseid maad, viib põuastele põldudele vee, saadab juhtmeid mööda jõudu ja valgust pealinnale Moskvale.

Täna näed sa neid kaldal puhkamas, askeldamas kõige lihtsamate piasiasjades. Vaata noorukit, kes praegu oma kompse lahti võtab ja arutab, kuidas oleks parem neid uuesti kinni siduda. Samas kõrval kirub vanamees paksu liiva, millesse jalad vajuvad kederluudeni. Kolmas harutab kompsust välja tüki leiba, suitsuvorsti ja soolakurgi, ning ümberolijatele seletades, kuidas õieti tuleb kurke soolata, hakkab suurte suutäite kaupa hammustades isukalt sööma. Nagu poleks maailmas midagi tähtsamat peale õigesti soolatud kurgi või parajalt võrtsitatud vorsti.

Juba homme kohtad neid inimesi ekskavaatoritel ja buldoosritel, mullapumpadel ja kõisraudtee ehitusel. Võib-olla juba ülehomme toosama, kes praegu tundub spetsialistina kurkide ja vorsti alal, seletab inseneridele ja tehnikutele oma ideed töö paremaks organiseerimiseks. Ja veel mõni aeg edasi — loed tema kohta artiklit ajalehest, kohtad ta pilti autahvlil.

Kust kohalt võtavad need inimesed oma loova jõu? Mis annab energiat nende loovale mõttele?

... Õõ edeneb. Üksikult peatuma jäänud inimesed kogunevad gruppideks. Autojuht saab teada, et temast paar sammu eemal istuval lühikesekasvulisel jässakal poisil on samuti taskus autojuhtimise luba, ja tõstab oma kompsud talle lähemale. Udmurt leiab oma kaasmaalase. Või lihtsalt kohatakse inimest, kellega Kuibõševis või Uljanovskis piletikassa juures seisti.

Tumedasse taevafooni lõikuvad valgusevihud. Autod sõidavad kaldale ja kaldalt ära. Sõidavad ära inimesed, kes on siia tulnud juba teist või kolmandat korda, keda Komsomolskis või Sadamalinnakeses — linnades, mille vanus on kõigest kaks aastat, — ootab perekond ja uues majas asuv avarate aken-dega ning värskeltvärvitud põrandaga korter. Uustulnukad jäävad ootama hommikut, et siis päevavalgel otsida üles ehitusvalitsuse vajalik osakond ja tööle vormistatult sõita kas Žiguli süvendisse, Komsomolski tõkkesammide ehitusele või ehitustöölisena mõnda uude ehitatavasse linna.

Poisikeseohtu nooruk nõõbib lahti lõõtspilli ja alustab vana valssi Mandžuuria kõrgendikest. Pill võtab harjumatus kättes kord tooni kõrgemalt kui vaja, siis jälle madalamalt, kuid päästjaks tulevad bassid, mis meloodia järjest tugevamalt üle karjuvad. Grupp tüdrukuid alustab laulu Stepan Razinist. Kuid laul katkeb peagi — ei sobi kokku siiasõitnute meeleoluga.

Volga lained veerevad rannale kord vaikselt loksudes, nagu oleks jõgi lepinud mõttega, et siit mõni kilomeeter allapoole ehitatakse talle tõkkesamm, kord jälle vihaselt pahistades, nagu ähvardades oma teelt minema viia iga-sugused takistused. Ükski kaldalolijaist ei kuule Volga kohinas jututust möödunud aegadest, vaid lugu uuest, tulevast Volgast, meredest, mille veed on nii avarad, et silm ei ulata kallast nägema. Uuest elust, uutest inimestest

hakkab keerlema jutt gruppides. Nagu oleks kogu Nõukogudemaa siin kaldal koos. Inimesed sadadest eri kohtadest, igaüks on toonud kaasa tükikese oma kodukohta.

Kaks noort inseneri jutustavad Tsimljanski mere loomisest. Paar aastat tagasi kuulasid nad alles instituudis loenguid. Aga praegu on nad siinolijate hulgas kõige tähtsamad. Nemad ainukestena kaldalolijaist on võtnud osa Tsimljanski hüdroõlme ehitusest.

«Mere ehitasite, aga näe, meil siin Stavropolis,» räägib üks juuresolijaist, nähtavasti kohalik inimene, «meil siin Stavropolis mõni veel ei usu, et vesi Volgas nii palju kerkib, et ujutab üle kaldad ja jõuab Stavropolini. Kus sa sellega, tema on elanud seitse aastakümnet, kordagi pole vesi nii kaugele tulnud. Ei aja ka nüüd seda ükski jõud, liiatigi veel inimese jõud. Mässaku nad oma ekskavaatorite ja mullapumpadega niipalju kui tahavad. Ja kõige suurema südamerahuga ehitab ta praegu uut maja kohale, kus paari aasta pärast mitme meetri sügavusel vee all asub mere põhi. Vaat missuguseid inimesi veel on. Üksikud, aga ikkagi on.»

«Ega teda mere põhja jäeta. Traktor ette ja veetakse koos majaga enne välja, kui vesi märjaks teeb,» — noor tööülikonnas mees teeb liigutuse, nagu oleks vanaaätt juba praegu oma majaga kusagil seal teel liikumas.

«Ja-jah, juhtub veel niisuguseid inimesi, kes enne ei usu, kui vea ninapidi juurde. Minule endale rääkis tuttav, Nikolai Aleksandrovitš — palju aastaid töötasime varemalt temaga koos. Nüüd oli ta aastat paar Volga—Doni kandis.» Rääkija, aastailt üle keskea, tuulest veidi kähiseva häälega, seadis ennast paremini tammetüvele istuma.

Ja ta jutustas loo, mida võiks nimetada Žiguli rahvajutuks, kuigi jutustuse sündmustik ise toimub Tsimljanski mere ääres. Hiljem kuulsin seda jutustust veel paljudelt Stavropoli, Žiguli ja Öunapuuoru elanikelt. Kuulsin seda mitmes variandis, nagu alati räägitakse jutustust, mis on juba kaotanud oma esialgsed tegelased, mida räägitakse suust suhu ja mida iga jutustaja täiendab oma maitse ja võimete kohaselt. See on lugu tänapäevast, milles on palju jutustajate fantaasiat, aga mille aluseks on elu ise.

Žiguli rahvajutt

«Elas meil Tsimljanski kandis — koha ja külanime olen unustanud — vanaeideke, tädi Marfaks hüüdsid teda kõik. Ka küla kõige vanemate inimeste noorpõlves oli teda ikka nii hüütud. Võib-olla ainult esimees ja arveametnik teadsid ta perekonnanime. Ja ainult vanad inimesed mäletasid aega, mil Marfa mattis oma mehe ja jäi üksipäini.

Ta elas küla kõige viimases tipus, viimastest majadest poole versta kaugusel, väikeses puuhütis. Soovitati Marfal tulla elama kolhoosi keskusesse. Marfa ütles ära. Kolhoos tahtis talle ehitada uue maja. Esimees saatis auto palkidega ja töömehed kirveste-saagidega. Aga Marfa ei lasknud autot õueväravast sissegi ja ehitusmeistritele näitas ust. Hüti oli ehitanud juba Marfa vanaisa. Vundament oli nii alla vajunud, et seinapalgid toetusid otse maapinnale. Aga Marfa ise kohendas hütti.

Niisugune ta oli.»

«Ei või olla, et meil kolhoosis on niisuguseid erakuid,» protestis keegi nooruk.

«Võis ikka olla hunnik tigidust,» imestas teine.

Jõelt puhus hooti jahedat tuult. Naised tõmbasid tihedamalt õlgade ümber villased kootud rätikud, mehed nõõpised kinni kuued. Keegi tõi kaldale uhutud kuivanud puu koos okste ja juurtega. Varsti loitis jutustaja jalge ees lõke. Tuli kutsus uusi inimesi juurde, ring tõmbus koomale. Aga jutustaja jätkas, hetkeks katkestades ainult siis, kui ta kummardus uut puutükki tulle viskama.

«Marfa ei olnud sugugi tige, ja erak ei olnud ta kah. Kuigi vanaduse tõttu teda kolhoosi tööle ei kutsutud, ometi oli ta alati kohal. Ise tuli esimehe juurde, nõudis tööd. Ja kui kolhoos talle peale normipäevade eest saadava vilja veel omalt poolt mitu kotti nisu saatis, nii-öelda vanaduse pensioniks, siis ei võtnud Marfa seda vastu.

Ükskord olevat keegi talle ütelnudki, et elab nagu mõni omaaegne üksiktalupidaja — kolhoosist eemal. Nagu ei olekski nõukogude inimene.

Siis olnud Marfa esimest korda vihane. Mis puutuvat nõukogudesse, siis sellega olevat Marfal kõik vahekorrad selged. Nõukogude võim aitas teda, tema aitab nõukogude võimu. Ja sinna vahele ärgu keegi oma nina toppigu. Ja kui Marfa jääbki nii vanaks, et ta ei jõua tööl käia, siis vanadusepäevadeks olevat tal niipalju kogutud kui vaja.

Niisuguseid selgeid vahekordi armastas Marfa.

... Siis aga hakati ehitama Tsimljanski hüdrojaama. Peaaegu igasse majja külas asus mitu inimest — ekskavaatorijuhid, elektrikud, masinistid.

Kolhoosi kahe veoauto asemel kihutas mööda külatänavat sadu masinaid. Alguses Marfale ei meeldinud muudatus, aga lõpuks hakkasid kolm autojuhti talle isegi nii meeldima, et võttis nad enda juurde elama. Jutustasid poisid Marfale oma tööst, viisid ta autoga isegi ehitusplatsile. Lõi kahte kätt kokku, kui nägi esmakordselt ekskavaatorit haaramas mitu kuupmeetrit mulda. Pärast, kui nägi sammuvat ekskavaatorit, enam ei imestanudki — oli harjunud. Autojuhid jutustasid, kuidas jõe ehitatakse ette tamm, tõuseb vesi, tekib meri.

«Tuleb teilgi, tädi Marfa, ära kolida teise kohta,» rääkis üks noormeestest. «Kuid maja on teil vana, niisugust ei tasu vedada.»

Nähes, et Marfa jäi tõsiseks, hakkas teine lohutama:

«Uuele kohale ehitatakse uus, palju ilusam. Riik ise ehitab. Aga teil pole muud kui sisse kolida. Pole vaja ehitajatele isegi «aitäh» ütelda.»

«Aga kolida aitame meie. Lehm ühele autole, majakraam teisele autole ja — aidaa,» töötas kolmas.

Marfa jäi ikkagi tõsiseks. Mõtles päeva, teise. Tuletas meelde kõik isalt ja isaisalt, emalt ja vanaemalt kuulnud jutustused sellest, kuidas oli vanasti siin külas elatud. Kuid ta ei mäletanud, et kunagi oleks räägitud ajast, mil vesi oleks tõusnud nende küalani. Tihtipeale oli olnud uputus. Marfa mäletab neid isegi. Vesi tõusis ükskord peaaegu naaberkülani. Aga nendeni — ei, seda pole olnud. Ja kui tõusebki — tema hütt on kõige kõrgemal künkal.

Ehitavad küll tamm, aga suudab siis inimeste kätetöö vastu panna loodusjõududele. Alguses ehk peabki vastu, aga pärast — varem või hiljem — uhub vesi ikka minema. Marfa tundis vee jõudu, oli näinud, kui kevadine, jää alt vabanenud vesi viis minema terved külad.

Kolmanda päeva õhtul ütles Marfa järsku söögilauas:

«Sellest ei tule midagi välja.»

Poisid ei saanud alguses arugi, millest korteriperenaine räägib. Aga kui ta lõpuks seletas, hakkasid naerma. Vihastas tädi Marfa, ja hiljem, kui üürilised tõendasid, et nende ehitatavat tammi vesi siiski minema ei vii, vaikis.

Vahekorrad jäid endiseks. Uuest merest ei räägitud enam kunagi. Noored unustavad tihti selle, mis vanadel südamel kipitab, ja nad ei mõtelnudki rohkem Marfa kahtlustele. Marfa mõtles, aga kellelegi midagi ei öelnud.

Möödus aasta, tuli teine. Küläs hakati valmistuma kolimiseks. Kolhoosi esimees käis grupi inimestega juba külale uut asukohta vaatamas. See oli kilomeetrit kümme eemal — kõrgel künkal. Meri pidi ulatuma otse künkani. Nii-suguse koha valisid kolhoosnikud uueks eluasemeks, otse tulevase mere kaldale. Esimees koos agronoomiga koostas plaane niisutussüsteemi ehitamiseks. Tulevikus võib isegi kalapüügibrigadi organiseerida. Mis rannakolhoos see siis niisugune — ilma kalapüügita.

Ja lõpuks oli aeg nükaugel, et tuli hakata kolima. Esimesena läks esimees. Sööginõud ja väiksema majakraami ladus autosse. Kapid, lauad, voodid — need kolisid koos majaga. Ei uskunud esialgu kolhoosnikud niisugust imet, et maja võib tervelt ühest kohast teise viia. Kui aga nägid, kuidas esimehe maja mööda külatänavat minema sõitis, otsustasid nad ka lauanõud kappidesse ja laudadele kohale jätta. Räägiti, et põllutööbrigadiiri naine olevat isegi tule ahju jätnud — leivaküpsetamine oli pooleli. Pärast seletanud teistele kolhoosinaistele, et muud viiga polevat sõidul midagi, aga leiva ahjupanek on siiski raske. Künklikumatel kohtadel raputab nii, et viib pätsi labidalt maha.»

Siinkohal raputasid paljud kuulajaist uskumatult päid, kuid jutustajat siiski ei katkestanud.

«Niimoodi jõudis järg Marfani. Läksid meistrid kohale, et maja üles tõsta ja alusele asetada. Vaatavad mehed, arutavad.

«Häda niisugusega. Palgid nagu ussipuru, sõrmega lükka auk sisse. Katsu liigutada.»

«Ja ei olegi vaja liigutada. Kes teile ütles, et on vaja liigutada? Mina teid palunud ei ole ja ei palu kah.»

«Kuidas siis nii, tädi Marfa? Kõik ju lähevad — vaja vee eest ära minna. Ja seda, et seinapalgid ära vajuvad, rääkisime niisama jutujätkuks,» vaigistas meister. «Maja viime ilusasti ära!»

«Kas te hästi või halvasti viite, seda ma ei tea ja ei tahagi teada. Aga see maja on seisnud siin juba üle saja aasta ja seisab veelgi teist niipalju. Niimoodi ütlegegi esimehele.»

Ei jäänudki meestel muud üle kui ära minna. Esimees ja kolhoosi partei-organisatsiooni sekretär süüdistasid iseennast, et juba varem ei olnud Marfa juurde läinud ja temaga rääkinud. Arvasid, et Marfa teab isegi kõike. Võttis ta ju osa kõigist kolhoosi koosolekutest, kus oli arutusel kolhoosi ümberkolimine ja uued tööplaanid uuel kohal. Alles nüüd meenus esimehele, et Marfa oli neil koosolekutel alati istunud vaiksena ega võtnud kordagi sõna.

Ruttasid mõlemad Marfa juurde.

«Kuidas sa siis niimoodi, et takistad kolhoosi ümberasustamist?» alustas esi-

mees. «Sinu pärast seisavad töömehed, seisavad masinad. Nad oleksid meil töö lõpetanud ja teise külla sõitnud — seal inimesed ootavad juba ammu.»

«Las sõidavad pealegi,» vastas Marfa. «Minu pärast ei ole neid vaja kinni hoida.»

Räägi palju tahad, kõigele on üks vastus — tema, Marfa, jääb kohale. Tema teab ise, mida teeb. Ega tal pole ilmaaegu aastaid üheksa kümnet, juba käib kümnendat kümnet.

Agapäevad läksid. Paari kuu pärast pidi jõe tee juba suletama. Ja siis hakkab vesi tõusma. Kolhoosi esimees rääkis oma murest ehitusjaoskonna ülemale, kelle piirkonnas oli Marfa maja. Sõitis seegi Marfa juurde. Asjata.

Lõpuks astus ühel hommikul Marfa majakese uksest sisse kõigi nende ehituste ülem ise. Teate, niisugune, ei eriti tüse, aga ka mitte kõhnake. Ja juustes päris kõvasti härmatist.

Rääkis alguses maast ja ilmast. Jutustas, kuidas ta oma elus on juba loonud meresid ja uusi jõgesid. Aga see siin — Tsimljanski meri — olevat kõige suurem.

«Seda minagi,» toetas Marfa. «Võib teha järvi, ja kraavi võib kah niisuguse kaevata, et on nagu jõgi. Aga niisugust merd, nagu tahetakse siia teha, — ei sellest tule midagi välja.»

Ülem oli ahastuses. Juba mitu tundi rääkis, Marfa oli kõigega nõus, sai kõigest aru, aga niipea kui jutt läks kohapealsele merele, oli Marfa jälle endine.

Ehituse lõpu tähtajad lähenesid. Ülem otsustas, et parim vahend on, kui inimene ise veendub ülekolimise paremuses. Ja arvas, et kõige paremini veenab Marfat, kui ehitada talle uus maja uude asukohta.

Laskiski ehitada uue maja, täpselt samasuguse, kahe toa ja köögiga nagu Marfal. Vahe oli ainult selles, et uus maja lõhnas värsketest palkidest, aga Marfa maja palgid olid juba aastaid tagasi kaotanud igasuguse lõhna. Laskis maja vooderdada ja värvida, katus sai kõige paremast tsinkplekist, mis aina sillerdas päikese käes. Uksepiidad ja aknaraamid olid samasuguste nikerdustega, nagu neid omal ajal tegid Marfa vanaisa ja vanavanaisa.

Marfal kasvas aias kaks kirsipuud. Aga ülem otsustas uue maja juurde istutada kakskümmend kirsipuud.

Sõitis siis jälle Marfa juurde. Kutsus teda autosse ja sõidutas uue maja juurde.

«Vaadake, tädi Marfa, kas meeldib teile?» küsis ülem.

Marfa vaatas maja seest ja väljast. «See ei ole maja, vaid otse paradiis,» otsustas ta.

«Tähendab, leppisime kokku. Sõitke juba homme,» rõõmustas ülem.

«E-ei, pojake. Ega ma maja sellepärast kiitnud. Niisugune maja ei ole minu jaoks. Siin võivad elada ainult ülemad ja juhatajad. Niisugune maja on kallis.»

«Teil, tädi Marfa, et tule midagi maksta. See on kingitus — meie ehitajate poolt ja üldse — nõukogude võimult.»

Marfa raputas pead. Tema ei tahtvat mingisuguseid kingitusi. Ja jälle sõitsid nad tagasi.

Nii jõudis päev, mil jõe tee suleti, ja vesi hakkas tõusma üha kõrgemale ja kõrgemale. Ainukesena istus oma majas Marfa. Aga maja lähedal, teekäänaku taga olid valmis needsamad kolm autojuhti, kes kogu aeg Marfa juures elasid.

Kui vesi tõuseb majani, siis viivad kasvõi väevõimuga ära. Vaat missugune kisa-kära oli üheainsa vanakese pärast.

Väevõimuga Marfat siiski viia ei tulnud. Kui vesi juba üsna lähedale jõudis, jooksis ta ise välja, et kedagi appi kutsuda. Siis tulidki poisid, ladusid kraami autodesse, Marfa panid istuma esimese auto kabiini ja sõitsid minema. Aga nende selja taga vesi aina tõusis ja tõusis. Nüüd Marfa enam ei kahelnud, — selge, et vesi ujutab üle ka tema hüti.

Nii ta asuski elama uue, sinise mere kaldale.»

Kõneleja tegi jälle pausi. Tundus, et ongi jutustuse lõpp. Tule juures istujate ja seisjate hulgas tekkis vaikne elevus, nagu alati pärast huvitava loo lõppu. Kuid jutustaja jätkas.

«Alguses tundus Marfale, et kogu elu on segi löödud. Mitte sellepärast, et halb oli. Kirsipuud õitsesid, merelt tuli jahedat tuuleõhku ja tihti istus Marfa tundide kaupa kaldal. Vaat kuidas elu ennast pöörab. Seni istus ta kuivas, põuases stepis, jõgigi oli kümnekond kilomeetrit eemal. Aga nüüd — missugune veeväli silmade ees, ei äärt ega otsa. Tõtt öelda, Marfale meeldis muudatus, kuigi ta ei olnud kunagi varem mere ääres elanud.

Ja missuguseks muutus elu ümberringil! Vesi pumbati põldudele. Ka kõige suuremad põuad ei suutnud midagi teha.

Marfa käis tihtipeale külas, istus tundide kaupa lasteaias, mis asus nagu tema majagi otse mere kaldal, küla kauneimal kohal. Mängis pisikeste poiste ja tüdrukutega.

Siiski oli ta nagu mingisuguses segaduses. Vahel mõtles omaette tundide kaupa. Marfale tundus, nagu oleks ta elus teinud mingisuguse vea, nagu oleks ta eksinud nendes arvestustes, millele ta oma elu rajas.

Tema, Marfa, sai uue maja. Kopikatki ei nõutud selle eest. Muidugi — tal on raha kogutud, ta võiks maja kinni maksta, jätkub. Aga kuidas tasuda selle eest, et ta elab nüüd mere kaldal, hingab põuastel päevadel värsket jahedat mereõhku? Kuidas tasub kolhoos selle eest, et vesi läheb tema põldudele? Mere ehitamine on kindlasti nii kallis, et seda ei suuda kinni maksta ei nende kolhoos ega kõik teised mereäärsed kolhoosid. Ikka jäävad võlgu.

Marfa mõtted käisid veelgi kaugemalt. Ta tuletas meelde noorusaega, siis nõukogude võimu tulekut. Kas oleks tal üldse kogutud vanadusepäevade jaoks neid kümneid tuhandeid rublasid, mida ta hoiab praegu hoiukassas? Kui Marfa oli veel noor, töötas ta mitme inimese eest. Kuid hädavaevalt tuli ots otsaga kokku. Mida veel rääkida hoiuraamatust! Tähendab, ka see raha, millega Marfa tahaks maksta maja eest, ei olegi nagu Marfa enda raha. Tuleb välja, et Marfa on oma hoiuraamatu võlgu kolhoosile, nõukogudele. Aga Marfa oli seni arvanud, et tal on arved klaarid mitte ainult oma naabrite ja kolhoosiga, vaid ka nõukogude võimuga.

Niisugused mõtted olid Marfal. Tol ajal muidugi keegi ei teadnud Marfa mõtetest. Alles hiljem ta ise rääkis.

...Kirsid olid lõpetanud õitsmise. Algul olid marjad rohelised, siis muutusid heleroosaks. Aga kui nad olid juba tumepruunid ja nende mahl paks ning tumepunane nagu elav veri, siis kogus Marfa saagi, missugust ta polnud kunagi varem näinud. Ta jagas kirsse lastele, naabritele, kuid ikkagi sai veel kirsside müügist hulga raha. Ja kolhoosis oli saak rikkalikum kui kunagi

varem. Kui Marfa oli saanud kätte vilja ja raha normipäevade eest, kadus ta äkki kolhoosist. Imestati, arutleti. Taheti juba otsimagi hakata, kuid üks kolhoosnikutest teadis rääkida, et on Marfat näinud raudteejaamas piletikassa juures võtmas piletit otse Moskvani.

... Marfa saabus tagasi alles paari nädala pärast. Juhusliku autoga sõitis kolhoosini, seal ruttas kohe esimehe juurde ja palus jaama sõiduks veoautot. Olevat Moskvast ostnud üht-teist, mida ei saa kauaks ajaks pakkide hoiuruumi jätta.

Aga jaamast tulles ei lasknud Marfa autol sõita enda maja juurde, vaid otse lasteaiani. Ronis kabiinist välja ja käsutas lasteaia kasvatajaid, et need appi tuleksid. Ühiselt tõsteti kastid autolt, tassiti majja. Lasteaia juhataja ja kasvatajad olid segaduses. Miks Marfa oma kastid ja pakid lasteaeda tassib? Kuid Marfa otsis vahepeal kirve ja hakkas üht kasti teise järel lahti kangutama. «Tule appi,» käsutas ta autojuhti. Ja siis kukkus avatud kastidest põrandale mängukarusid, koeri, kasse, kiikhobuseid, lahtikäiv karussell, nukke, trumme, pasunaid.

«Kas saadeti haridusosakonnast?» päriti. «Saatekiri on sinu käes?» küsis lasteaia juhataja.

«Saatekiri... Võib-olla mina ise olengi saatekiri ja haridusosakond kõik kokku.»

«Tähendab siis teie, tädi Marfa, teie ise töite selle kõik lasteaiale?»

Marfa ei vastanud küsimusele. Käskis lasteaia töötajatel võtta paberi ja üksikult kirja panna kõigi kastide sisu.

«Et kõik oleks korralikult inventariraamatus sees, et ühtegi asja kaduma ei läheks.»

Ütles ja läks minema.»

Jutustaja lõpetas.

«Aga mis edasi sai?» küsiti.

«Nii nagu tuttav mulle rääkis, istub tädi Marfa nüüd iga päev lasteaias, otse mere kaldal, jutustab neile, kuidas ta elas vanasti ja kuidas nõukogude võim andis uue elu temale ja kogu rahvale.»

*

Niisugune oli Žiguli rahvajutt, mida ma kuulsin esimesel ööl, kui sõitsin hüdroelektrijaama ehitusele. Erinev kõigist teistest varemkuuldud ja loetud Žiguli rahvajuttudest. Vanades juttudes räägiti ainult inimkonna unistustest, see on aga lugu nende unistuste täitumisest.

Vahepeal oli päike juba tõusnud. Vähene jõe kohale tõusnud udu hajus. Mäenõlvaku tagant hakkas paistma kirikutorn, näidates teed Stavropoli.

Vastuoolu lähenes sadamale praam masinate ja mingisuguste kottidega. Hakkasid põrisesema kraanade mootorid. Helevalge jõetramm sõitis reisijate sadama ette, oodates töökohale sõitvaid töölisi. Seal, kus toimus tõkkesamm rajamine ja süvendi ehitamine tulevasele elektrijaama hoonele, hakkasid tugevamalt kui öösel mürisema kümned masinad ja mehhanismid.

Algas suure ehituse hommik.

Teise kursuse üliõpilane

Austra Balodest kuulsin ma esmakordselt vasaku kalda ehitusrajooni kommunistlike noorte organisatsiooni sekretäri Filimonovilt. Ühel suvepäeval, kui kraadiklaas näitas vilus 35 kraadi, istusime tema kaetud akendega toakeses ja tühjendasime ühe klaasi tulikuuma teed teise järel (ainuke võimalus liigse palavuse vastu võitlemiseks). Esimese ja teise klaasi vaheajal jõudis Filimonov järjekorras ette lugeda kõik vasakul kaldal töötavad paremad kommunistlikud noored — ekskavaatorijuhid, buldoseristid ja autojuhid. Kolmandat klaasi täites andis ta nende igaühe kohta iseloomustuse, millest oleks piisanud ajaleheartikli kirjutamiseks. Hiljem oli juttu temast endast. Sekretär valmistus instituuti sisseastumiseksameiks.

«Peaaegu pidin unustama. Kindlasti tutvuge Austra Balodega. Õpib instituudis, mittestatsionaarselt. Võiksite temast kirjutada niisugusel teemal nagu — tütarlaps iseloomuga.» Ja innuga, mis on omane suuremale osale kommunistlike noorte sekretäridest, ladus ta välja oma teadmised Austra Balodest.

Hiljem nägin Austra Balode nime seinalehes «Noor Hüdroehitaja». Juttu oli instituudis mittestatsionaarselt õppijatest. Parimate üliõpilaste hulgas oli Austra nimi esikohal.

Kuid selleks, et leida Austra Balodet, oli eelkõige vaja proovile panna enda iseloom, sest antud aadress — instituudi ühiselamu — ei ütle veel mitte midagi. Instituudil on ühiselamud Sadamalinnakeses ja Komsomolskis. Ühiselamud on ka tehnikumil. Peale selle on ühiselamud mitmesugustest lühiajalistest kursustest osavõtjatele. Ja tavaliselt nimetatakse neid kõiki lihtsalt õpilaste ühiselamuteks.

Kõik siin on uus. Trepikoda õhkub värskete männi- ja kuusepalkide vaigust. Toa tapeedile pole jõudnud veel tekkida kriimustusi. Lõhnab värskest värvist. Juba korteri enda järgi võib otsustada, et inimesed elavad siin kahesugust elu. Töökiitlid rippumas esikus, aga toas riulid otsast otsani täis laotud raamatuid, vihikuid loengute konspektidega, pabereid mitmesuguste märkustega. Aknast puhuv tuul hõljutab marlikardinaid ja paneb liikuma aknalaua reas seisvate potililledele lehed.

Tütarlaps kohendab kõrva taha magamise ajal sassiläinud juukseid. Ta tuli alles mõni tund tagasi öisest vahetusest. Sinakad silmad on veel täis uneähmi. Keskpäevane kuumus ja sellest leigeks muutunud vesi ei vii und silmist. Lahine hele kleit jätab paljaks pruuniks põlenud kaela ja tugevad käed üksikute haavaarmidega. Töö juures juhtub mõndagi — võib ka kätt vigastada.

Kuidas see kõik läks, et Austra Balode, kes alles aasta tagasi saabus ehitusele, on nüüd juba instituudi teise kursuse üliõpilane?

*

1951. aasta kevadel saabus Riia rongiga Moskvasse vaevalt kahekümneaastane tütarlaps. Paar kohvrit käes, astus ta jaamaesisele platsile ja jäi niimoodi tükiks ajaks seisma. Julge nägu võttis korraks kõhkleva ilme. Autod kihutasid jaamahoone juurde ja sealt jälle ära; raginal sõitsid mööda trammid; vaikselt, kummide sahisedes siledal asfaldil, läksid autobussid ja trolleibussid. Inimesed ruttasid, ja tüdruk ei leidnud esimesel pilgul, keda oleks võinud oma

palvega tülitada. Aga keegi neist möödaruttajaist oli vaja peatada, sest tüdrukul polnud aimugi, kas minna paremale või vasakule, kas istuda siit möödastõitvale viiendale trammile või sõita trolleibussiga.

«Vabandage,» pöördus ta vanema möödamineja poole, kes jäi hetkeks peatuma, et panna põlema kustunud pabeross. «Kas võiksite ütelda, kuidas pääseb siit südalinna või Kaasani vaksalisse?»

«Kuidas?» küsis möödamineja.

Tüdruk kordas öeldud lauset, püüdes iga sõna võimalikult aeglaselt ja selgelt välja ütelda, kuid seda tehes hakkas veel rohkem kogeleva.

«Trolleibuss nr. 2 — siitsamast üle platsi.»

Tüdruk rahunes alles siis, kui oli ühinenud trolleibussi ootavate inimeste salgakesega. Rohkem enam kellelki mitte midagi ei küsi, otsustas ta. Leian kõik ise kätte, sõidan kasvõi kaks päeva, aga teed küsima ei hakka. Niisuguseid sissesõitjaid nagu tema, kes veel Moskvat ei tunne, on palju. Kuid tüdrukut solvas see, et temast aru ei saadud. Alati paluti küsimust korrata. Ja pärast vajaliku vastuse saamist tuli tal omakorda küsimustele vastata. Kust kohalt on sõitnud? Kuhu sõidab? Kuidas nii üksipäini sõidab? Kõigist neist küsimustest võis välja lugeda ainult küsijate siirast soovi tüdruku abistamiseks. Kuid just seda viimane ei soovinudki.

Trolleibuss sõitis kohale, ja tüdruk, valinud aknaäärse istekoha, heitis viimase pilgu jaamahoonele, mis oli värvitud niisama roheliseks nagu Lätimaa kasesalud ja niidud. Ja järsku tundis Austra Balode üksildustunnet, kuigi ümber ringi istusid ja isegi seisid inimesed. Rongis Austra ei tundnudki, et ta kodukohast ära sõitis. Seal oli lätlasi, ta vestles nendega. Nüüd aga kartis ta suud lahti teha, kuigi hea meelega oleks kõrvalistujailt küsinud seletust tänavate ja majade kohta, millest nad mööda sõitsid. Mõttes süüdistas Austra iseennast, süüdistas isegi kooli vene keele õpetajat. Ükskõik kui põhjalikult ta laused läbi mõtles, vaatamata sellele, et ta iga sõna püüdis välja öelda aeglaselt ja täpselt, vahel isegi sõnalõppe rõhutades, ikkagi ei saadud talt alati aru.

Trolleibuss lähenes südalinnale. Ja äkki oli Austra üksildustunne kadunud. Vilksatasid mööda tuttavad majad, tänavad, pargid. Austra oli neid kümneid kordi näinud fotodel ja ajakirjades. Universaalkaubastu, Suure Teatri hoone.

Ja siis — Kremli sakilised punased müürid, rohelised tornid ja helkivad rubiintähed. Ja tänav Punasele väljakule — seesama, kust marsivad sõjaväed paraadile, kust moskvalased lähevad loosungite ja lilledega iga aasta esimesel mail ja seitsmendal novembril.

Kahtlus, mis oli pärast kodukohast ärasõitu vahete-vahel tekkinud, andis maad kindlusele. Austra tundis, et ta oli talitanud õieti. Temast peab saama kommunismi suurehituste tööst osavõtja.

...Neli päeva hiljem oli Austra Balode Kuibõševi hüdroelektrijaama ehitusvalitsuse kaadriosakonnas. Laua taga istuv töötaja vaatas kord enda ees seisvat tüdrukut, siis jälle laual olevat ankeeti. Ankeet ütles liiga vähe, seepärast vaataski ta üha sagedamini tüdrukule endale. Kerge on otsustada siis, kui ankeedi kõik lahtrid on viimase võimaluseni täidetud, kui inimese seljataga on niisugune tööstaaž, et tuleb kasutada lisalehti töökohtade märkimiseks. Kuid mida teha niisugusega nagu see tema ees seisja.

Austra Balode... sündinud 1931. aastal. Lõpetas Tukumsi keskkooli ja

töötas ühe aasta õpetajana algkoolis, mille nime kaadriosakonna töötaja ei suutnud korralikult hääldadagi: «Aizdzeres» — või «Aidzeres».

Mis siis teha? Ütelda ära? Võib-olla oli tüdruku siiasõit lihtsalt romantiline seiklusjanu? Töötab kuu, kaks ja sõidab jälle minema.

Austra märkas kaadriosakonna töötaja kahtlusi. Jutustas, et juba algkoolis olid talle armastatumaiks õppeaineiks füüsika ja matemaatika. Aga keskkoolis oli neil tehnikaring, millest võttis osa ka tema. Nad ehitasid raadioaparaate, igasuguseid elektriseadeldisi, esinesid referaatidega nõukogude teadlaste uutest saavutustest tehnika alal. Opetajakutse valis ta ainult ajutiselt, et hiljem siiski omandada tehniline haridus.

Palju sellest, mis Austra rääkis, jäi arusaamatuks. Austra rääkis vene keelt niisuguse aktsendiga ja tihtipeale valesti rõhutades, et raske oli kõigi ta lausete mõtet tabada.

Selge oli, et tüdruk tahab asuda tööle ja samal ajal õppida ehitusel loodud hüdroehitus-instituudis. Kas ta tuleb sellega toime? Peale kõige muu ei valda ta ju isegi vene keelt. Aga mittestatsionaarne instituut — see võib ülejõukäivaks osutuda isegi neile, kellel pole keelega raskusi.

Tüdruku näos tundus nii palju energiat, et raske oli ära ütelda. Ta pole ka niisugune nääpsuke, kes ei suudaks raskustele vastu panna.

Kaadriosakonna töötaja kirjutas avaldusele: «Sanitariks.»

Sanitariks — polnud just see, mida Austra ootas. Kuid olgu kuidas on, ta on ikkagi ehitusel.

*

Austra jutustab lühidalt, kuidas ta lõpetas elektrikute kursused ja asus tööle vasaku kalda elektri-alajaama. Samal ajal sooritas ta sisseastumiseksamid instituuti. Ja nüüd on üks kursus läbi — Austra Balode on teise kursuse üliõpilane.

Ülejäänust räägivad Austra toakaaslased. Nad ütlevad, et Austra raius ennast läbi. Juhtus, et tuleb pärast loengut koju — palju on jäänud mõistmatuks. Füüsikas ja keemias, kus suurt osa mängivad skeemid, valemid ja arvud, polnud viga. Aga loeng marksismi-leninismi alustest jäi Australe mõnikord algusest lõpuni arusaamatuks. Teistele oma raskustest ka midagi ei räägi. Istub sõnaraamatu taga, kirjutab välja talle tundmatute sõnade tähendusi. Ja alles pärast seda hakkab tungima loengu sisusse. Siis märkasid tüdrukud ta raskusi. Olga töötab Austraga koos alajaamas. Hakkas töö vaheaegadel Austrat aitama. Seletab lihtsate, arusaadavate sõnadega kõik selle, millest lektor rääkis keerulises teaduslikus keeles. Antoninaga on nad instituudis ühes grupis. Tema aitas samuti.

Nüüd on juba kergem. Austra ohkab. Mitte murest tulevase ees, vaid möödunud aastat meenutades. Inimese elus on perioode, mil tuleb välja panna kogu energia, füüsiline ja vaimne jõud. On ajajärke, mis hiljem kujunevad otsustavaks kogu elule.

Niisugune oli Austral möödunud aasta. Ta sõitis Kuibõševi — vastupidiselt igasugustele «sõbralikele soovitustele», et iga tõelise lätlase kohuseks olevat eelkõige töötada Lätimaal... Austra sõitis puhkuse ajal sünnimaale, jutustas oma elust. Pani suu kinni neil, kes teadlikult või alateadlikult püüavad läti noorsoo tegevusala piirata kitsaste Lätimaa piiridega.

Murranguline oli see aasta ka uute sõprade leidmisel, keele õppimisel. Nüüd aga ei palu keegi Austrat kord juba öeldud lauset korrata. Kõik on arusaadav, kuigi väike aktsent ka praegu reedab, et Austra on pärit Balti mere kaldalt. Kuid peaasi — Austra on suure, tõeliste sõprade kollektiivi liige.

Ja edasi?

Austra on muutunud täisvereliseks ehitajaks.

«Valisin endale instituudis energeetiku eriala. Aga see ei tähenda, et ma tahaksin jääda kusagile elektrijaama alalisele tööle. Kui ehitustöö lõppedes hakataksegi meie hulgast valima inimesi tööks siinses elektrijaamas, ütlen ära. Ütlen, et mina tahan ehitada. Ehitada on vaja palju. Ja kõikjal on energeetikuid vaja.»

Nagu tõrjudes tagasi kellegi poolt öeldud vastuväiteid, jätkub ta elavalt žestikuleerides:

«Ja-jah, nii see on. Ärge arvake, et energeetik või isegi elektrik pole täisväärtuslik ehitaja, et tähtsad on ainult ekskavaatorijuhid, mullapumpade meistrid ja mehaanikud. Hiljuti oli niisugune lugu, et transformaatoris juhtus rike. Oli öö — minu valvekord. Transformaatori kontrolliks oli aega kaks tundi. Ja kahe tunni jooksul ei olnud telefon minutitki vait. Kogu jaoskond, ekskavaatorijuhtidest alates, jaoskonnaülemate ja veel kõrgematega lõpetades, jälgis, kuidas Austra Balode transformaatorit kontrollib. Tahaks õige teada, kes oli sel ajal tähtsam, kas mõni ekskavaatorijuht või transformaatorit kontrolliv elektrik. Ja nii on see alati, kui juhtub mingi rike. Kahju ainult, et mõned seltsimehed unustavad elektriku sel ajal, kui kogu töö läheb lodusasti. Arvavad, et elektrik pole ikka õige ehitaja.»

Päris nõus ei saa olla Austra väitega «äraunustamise» suhtes. Preemiad ehitusvalitsuselt ja Austra foto autahvlil räägivad vastupidist keelt.

Austra jätkab oma elukutse «kaitsmist».

«Võtame kasvõi niisuguse töökoha nagu Nelli Kavetskajal — ta töötab minuga ühes alajaamas. Tundub, et töö on tal veel igapäevasem kui minul, võiks nimetada isegi igavaks. Olla lülitustahvli juures, valvata voolu pinget ja kasutamist — mis huvi võib see pakkuda? Kuid proovi nii rääkida Nellile!

Õige töötaja näeb lülituslaua juures seistes tööd kogu ehituslõigus. Ekskavaator lõpetas voolu kasutamise — tähendab, midagi on korrast ära. Võib-olla ei suutnud tööjuhataja õigel ajal töörinnet organiseerida? Või ei varustanud automajand autodega? Valve-elektrik informeerib ehitusjaoskonna ülemat. Siis järsku tõuseb voolu tarvitamine mingis tööloigus üle lubatud normi. Naaberlõigud hakkavad selle all kannatama. Lülituslaua juures olev elektrik haarab telefonitoru, hoiatab voolu ülekasutamise eest, kui aga see ei aita, ähvardab üldse voolu andmise lõpetada.

Alajaamast kulgevad elektriliinid kõigisse tööloikudesse. Ekskavaatorite ja mullapumpadega läheb kaasa kaabel. Ja kõigi nende liinide, iga kaabli kaudu on lülituslaua valve seotud iga mehhanismiga ehitusel. Reguleerida ja jaotada jõudu mehhanismide vahel, mis päeva jooksul tõstavad jõepõhjast või süvendist välja kümneid tuhandeid kuupmeetreid mulda, — kas ei olegi just selles ehituse poeesia. Ühe käeliigutusega võib anda vajaliku jõu kümnete masinate käimapanemiseks. Nagu mõni muinasjutu kangeline.»

Järsku Austra vaikib ja isegi pruuniks põlenud näole veereb punastuslaine.

Missuguseid rumalusi ta rääkis — võrdles ennast muinasjutu kangelasega! Kuid tal on õigus. Pole ühtki elukutset, mis ei oleks seotud suure ehituse paatosega, tõelise loomise poeesiaga.

Püüan veel rääkida ühest-teisest, kuid Austra jutt jääb napolisõnalisemaks.

Meenuvad Filimonovi sõnad:

«Huvitav iseloom on sellel tüdrukul. Annad talle mingisuguse ülesande kommunistlike noorte organisatsioonilt, mõnikord päris raske, võib-olla isegi ülejõukäiva. Ootad, et ta vaidleks vastu või paluks endale abiks määrata teisi kommunistlikke noori. Ei. Kuulab lõpuni, ütleb ainult «Hea küll,» ja läheb minema. Ei saa arugi, mida see tähendab, kas hooletut suhtumist ülesandesse või hoopis käegalöömist. Aga kui kontrollima lähed — alati on kõik täidetud, õigeks ajaks ja väga hästi.»

Tuppa jookseb üks tüdrukuist.

«Alajaamast helistati. Seal on vist midagi lahti. Kästi sul kohe sõita.»

Austra tõuseb.

«Hea küll,» ütleb ta teate toojale. Ja läheb ruttaval sammul autobussi peatuskohale.

Päev enne puhkust

Ivan Drjantsov sõidab puhkusele. Sellepärast ta käibki täna, kui kõigil teistel on kibe tööpäev, uues ülikonnas Komsomolski tänavatel.

«Sõidan, Vitali, puhkusele sõidan. Ligi aasta pole oma mutikest näinud, tuleb ära käia,» hüüab ta juba eemalt vastutulevale töökaaslasele Vitalile.

Vanja viipab käega, osutades paarikümne sammu kaugusel seisvale limonaadi- ja õllekioskile.

Vitali noogutab.

«Võib, mul algab vahetus alles õhtul.»

«Kaks õlut!» tellib Vanja.

Pole midagi paremat kuumal suvepäeval kui õlu jääga ümbritsetud vaadist.

Vitali vaatab Vanjale ja muigab. Vanja joob — kruus kaugele ette sirutatud, pea õieli. Siiski kukub paar tilka kuue reväärile — ehmunult pühib ta need minema. Päris häda uue ülikonnaga. Eile käis Stavropolis, vaatas seal igasuguseid ülikondi. Aga müüjad kinnitasid kõik nagu ühest suust, et võtku tumesinine. Tumesinine hakkavat väga hästi tema heledate juustega... ja pealegi olevat tal silmad sinised. Võttiski siis ülikonna silmade värvi järgi.

Aga häda algas täna hommikul. Müüjad ja Vanja ise ei arvestanud, et liiv on valge ja et esialgu on Komsomolskis kõik kõrvaltänavad liivaga sillutatud. Vanja püüdis vältida niisuguseid kohti, kus vajub üle labajala liivasse; nagu jänes tegi ta haake, kui tuli bussipeatusest turule. Korraks keeras isegi püksisääred üles, aga juba esimest vastutulevat tuttavat nähes laskis nad endisse asendisse. Ei sobi, et Ivan Drjantsov, ehituse üks parimaid autojuhte, kõnnib nagu karjapoiss üleskääritud püksisäärtega ehituslinna tänavail.

Kirus müüjaid, aga kõige rohkem iseennast. Ammu teada, et villane kisub endasse iga liivatera ja tolmu kübeme. Uhkustada tahtis. Vaat — sõidab koju Ivan Drjantsov, läbivillane ülikond seljas. Aga ema on peaaegu kogu elu läbi ajanud poolvillastega. Vaadaku mutikene, missugune poeg tal on...

Vanja torkab käe kuue põuetaskusse. Alles! Taskus on kaks eksemplari kohalikku oblasti ajalehte «Volžskaja Kommuna». Ühe eksemplari viib ta kindlasti endaga kaasa kodukülla. Vaadaku mutikene, mida poeg ajalehes kirjutab. Ivan näitab ajalehte ka Vitali Zadvornetskiile. Rohkem kui Ivanist endast on artiklis juttu Vitali tööst autojuhina. Ei kõlba ju, et Ivan oma artiklis räägiks iseendast. Kuid lugejale peaks olema selge, et kui artikli autor räägib oma kaaslaste headest töösaavutustest, ega ta siis ise temast halvem ole.

«Jumala eest — sisse vedasid mind, sõber.» Vitali teeb näo, nagu pahan-daks ta selle üle, et Ivan temast ajalehes kirjutab. Ivan tõmbub tõsiseks. Võib-olla tõepoolest midagi on halvasti. «Vaata, hakatakse mulle nüüd kirjutama igast ilmakaarest. Palutakse jutustada, kuidas ma oma tööd organiseerisin. Mida ma vastan? Pean vastama, et seltsimehed, siin on arusaamatus. Vanja Drjantsov «ajas kägu». Tegelikult on minu töövõtted tema käest laenatud. Ja olgu nad head, kirjutagu sulle.»

Ivan naerab. Kõik on korras. Mis aga puutub nende töösse — raske öelda, kes oli missuguse algatuse autoriks.

Ivan ja Vitali muutusid alles siin lahutamatuks kaaslasteks. Mõlemad tulid suurehitusele peaaegu ühel ajal, Vanja — Uljanovski oblastist, siisamast lähedalt, Vitali aga — Uraalist, Sverdlovski oblastist. Alguses vaatas Vanja Vitalile natuke viltu. Autojuht peab olema tugev, niisugune, et kui vaja, veab auto kasvõi enda järel välja. Aga too Sverdlovski poiss on lühike, Vanjale kõigest õlgadeni. Ja käsivarredki ei tundu tal olevat eriti tugevad. Kas suudab niisugune hommikust õhtuni istuda rooli taga, sõita mööda liivaseid teid, kus rooliratas vägisi tahab end käest lahti kiskuda.

Oo — Ivanil on jõudu... Alguses saadeti ta tööle sadamasse. Vedas iga-sugust kaupa. Mõned autojuhid ise palusid end sinnä tööle määrata. Auto laadimine sadamas võtab veerand tunnikest, mahalaadimine ladude juures mitte vähem. Autojuht jalutab sel ajal ümber masina ja tõmbab suitsu. Puhkab.

Ivan töötas sadamas nädala, töötas kaks, pureles peale- ja mahalaadijatega, kiirustas. Ja lõpuks, kui nägi, et mitmesugusest materjalist koosnevat koormat ikkagi kiiremini laadida ei saa, nõudis autobassi ülemalt enda üleviimist ekskavaatori juurde.

«Leidsite mulle töö, sadamas ja ladude juures konutada. Õhtul tulen koju — niisugune tunne, nagu polekski tööl olnud. Ja puhkamiseks pole kah õiget tuju. Õige töö on siis, kui õhtul käsivarred natukene surisevad, vaata siis — pesed, sõõd õhtusöögi, istud natuke, ja siis tuleb ka uni.»

Ivan viidi tööle ekskavaatori juurde. Esialgu tundub, et siin ei olegi autojuhil võimalik näidata oma isiklikku tublidust. Autod veavad ekskavaatori juurest liiva umbes kilomeetri kaugusel olevale tõkettammile. 25 masinat ringteel, mille pikkus on kõigest 2—3 kilomeetrit, kus teel möödaskõiduvõimalust peaaegu ei ole.

Hea autojuht saab ka siin oma võimeid näidata, see nõuab ainult veel rohkem osavust ja hoolt kui tavalistes tingimustes töötades. Manööverdada masina kiiremini tühjendamiskohale või lühendada mõne sekundi võrra tühjendamis-aega — ja ongi võidetud aeg, mis on vajalik, et tühjendamiskohalt ringteele välja sõita enne naabrit. Veel tähtsam on aga hoolitsus masina eest. Üks kui

teine masin langeb «autokonveieri» lõpmatult liikuvast lindist välja. Mootor on ülekuumendatud. Voolikust paisatud jahe vesi jahutab selle küll mõnekümne sekundi jooksul, aga selle ajaga on möödunud juba mitu masinat...

Võites sekundeid ja minuteid, oli Ivan peaaegu alati esikohal. Täitis poolteise- ja isegi kahekordselt norme. Aga visalt nagu takjas, otse Ivani masina küljes kinni sõitis Vitali oma autoga.

Tekkis võistlus, alguses sõnatu. Hiljem pani Vitali oma käe Ivani laia kämblasse, naabrid löid käed lahti — proovime jõudu. Ja nüüd on kujunenud traditsiooniks, et iga kord, kui sõlmitakse oktoobripühade- või maicelseid sotsialistliku võistluse lepinguid, esitab Ivan Drjantsov väljakutse Vitali Zadvornetskile. Või jällegi vastupidi.

Nii said neist võistlejad ja sõbrad. Autobaasi dispetšergi püüab neid alati ühes vahetuses tööle saata.

Hommikul lähevad koos.

«Mitu ringi täna sajasse läheb?» See tähendab — mitu koormat tuleb viia tõkketammile, et päevaplaan täita sajabrotsendiliselt. Arvestavad välja teepikkuse ja tonn-kilomeetrite arvu.

«Teeme lõunast õhtu?» vaatab Vitali Vanjale.

«Las käia!»

Kokkulepe, et lõunaks nad täidavad päevaplaani, õhtupoolik aga läheb autahvli jaoks.

*

«Kordame.»

Sõbrad tellivad uue kannu õlut. Istuvad mändide alla palgijuppidele.

«Tähendab, ikka koju?» pärib Vitali.

«Kuju. Pakuti ametiühingus igasuguseid tuusikuid Krimmi ja mujale. Mingu sinna vanad ja põdurad, minul villa siinsamas Uljanovski juures.»

«Tead mis — pildistama peaksime!» Vitali jookseb sadakond meetrit eemal asuvasse majja ja väljub sealt mõne minuti pärast, lükates ees endavanust tunkedes noormeest, kes hoiab käes mingisugust omakonstrueeritud fotoaparaati.

Ivan vaatab kahtlaselt aparaadile. Kas tasub üldse niisuguse ees poseerida? Nagunii tulevad «udupildid». Igaks juhuks lükkab ta siiski kammiga paar korda läbi juuste. Aga «asjamees» aparaadiga juba kamandab: «Natuke ettepoole, nii, nüüd — vaata otse aparaadile... Tähelepanu — võtan...» Möödub terve igavik, enne kui kostab «tänan».

Siis pildistatakse Vanjat veel istudes, pärast seda seisavad Vitali ja Vanja koos aparaadi ees ja lõpuks istuvad.

«Aga vaata, et pildid oleksid nagu pildid... Ja saada nad mulle puhkuse ajal järele.»

«Piltide pärast ära muretse,» vastab fotomees iseteadvalt aparaati kokku pannes.

«Pildid tulevad ausad,» kaitseb Vitali fotograafi. Viimase nägu läheb naerule. «Kui ta töökojas autoremonti kah niisama hästi teeks — oleks kõik korras.» Autolukksepp — Vitali ja Vanjaga ühest autobaasist — kaob kiiresti.

«Oleks ikka vaja olnud endal osta. Tead, Vitali, juba koolis mässasin pildistamisega. Pioneerilaagris olin esimene fotomees. Aga nüüd — istun ilma.»

Raadioaparaadi ostsin, mööbli ostsin. Juba panin raha paigale mootorratta jaoks. Aga fotoaparaati — kord pole müügil niisugust nagu tahaksin, teinekord pole raha kaasas,» kahetseb Vanja.

«Teadagi... Tahtsin osta jalgratast, aga juba naine kaebas, et pole kapikest... või söögilaud on jäänud väikeseks neljale inimesele. Ja nii läheb... Teenid kaks tuhat, mõnikord loetakse kolm tuhat kätte... aga mõnesajarublane asjake, millest poisikesena unistasime, jääb ostmata.»

Teine õlle kruus on tühjendatud. Ivanil on aeg sõita koju. Varem, kui polnud omaette korterit, elas ta siinsamas Komsomolskis. Aga nädalapäevad tagasi jooksis komandant Filipov Nikolai talle tänaval järele. «Astu minu poole sisse, kui aega saad. See tähendab — ametiasjus.» Ja järgmisel päeval sai Ivan Drjantsov orderi uuele korterile — Železnovkasse. Natuke kaugevõitu — aga ega seda maad tule jalgsi maha käia.

«Eh, Vitali! Vaat kuhu, pootsman sattus!» Vanja tuletab meelde, et ta sõjaväes lõpetas pootsmanite kooli. Oli Klaipedas ja Liibavis. Kerge õlleuim ahvatleb mõtted möödunud aastatele. Ikka sagedamini kostab kõnest: «Mäletad?»

«Nüüd pole tühjagi, töö on nali. Aga kevadel...»

«Seltsimees võib-olla ei teagi, mis oli siin kevadel.» pöörduv Vitali minu poole. Olin juba üht-teist kuulnud kommunistlike noorte — autojuhtide kangelaslikust tööst enne suurvee tulekut.

«Asi oli niimoodi, et Volgalt hakkas jää minema. Aga meil oli veel tõkettamm pooleli... Mina just ei mõõtnud, aga meetrit paarsada oli veel vaja ehitada, et kevadine suurvesi ei lõhuks kogu pooleliolevat tööd. Ja siis see tramburail algas. Maa oli juba sulanud, kevadel, mõistate, mis see tähendab... Isegi maanteel, kui põhja alt ära võtab, ei pääse autoga läbi. Aga meil — ekskaavaatori juurest tõkettammini on niisugune tee, «nagu vanajumal ise loonud». Sõidad, tunned, et hakkad vajuma... ainuke võimalus — gaasi juurde. Kui jäid kasvõi hetkeks teele peatuma, oli kõik läbi. Rattad vajusid nii, et enam välja ei pääse.»

Ükskord, mäletan, olin koormaga juba üsna tõkettammi juures, kui äkki — rattad käivad ringi, aga masin enam paigast ei liigu. Tunnen juba, et veel paar ringi, ja «istungi» nagu kullake. Korraga — auto tagumised rattad tõusevad mingile kõvale pinnale... Vaatan korraks tagasi, ehituse ülem ise on tee ääres, tassib kohale uut palgijuppi, viskab selle teise ratta alla. Masin liikus. Aga ülem viibutab kätt ja karjub: «Tubli poiss!» Ise loobib puid autorataste alla, aga minule ütleb — tubli poiss.» Vitali jutustab, Ivan ainult täiendab üksikute vahemärkustega.

«Õigus! «Vana» oli siis õöl ja päeval ise platsis. Tuled hommikul vahetusse, aga tema — kogu eelmise vahetuse on juba jooksnud ja askeldanud autojuhtide juures ja ikka veel ei kavatse lahkuda... Aga jää Volgal oli niisugune, et vaata, iga minut hakkab minema... ja koos jääga kogu meie tõkettamm... Siiski ei läinud — õigeks ajaks jõudsime tammi liivaga täita...»

Sel ajal tegi mõnigi mees ehituselt sääred. Tuli «pikka rublat» taga ajama, nägi, et rubla püüdmine siin nii kerge ei olegi, ja oli ühel heal hommikul kadunud.»

«Aga täitsamehed jäid.» Vitali hakkab jälle jutustama, kuidas siis jaoskonna

ülem autojuhte otse kätel oleks kandnud. «Päästjateks» ja «ainukeseks lootuseks» nimetati neid.

Kuid Ivan lööb pahaselt käega.

«Aitab juba kiidulaulust. Siis oli platsis küll, kui häda käes. Aga kas sa praegu kah teda nii tihti näinud oled? Ah, ütle?» Vitali raputab pead. Jään terasemalt kuulatama. «Nüüd oota kabineti ukse taga paar tundi, enne kui jutule pääsed.» Vanja tahaks vist midagi veel krõbedamat lisada, kuid kõrvalt pilku minule heites vaikib. Tema arvates ei ole sünnis tüli oma perekonnast kaugemale viia.

«Olgu kuidas on — aukirjad saime Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomiteelt. Mihhailovi enda allkirjaga.»

*

Ivan Drjantsov sõidab puhkusele. Sellepärast tunneb ta end nii nagu komсомoli sekretär enne aruandekoosolekut. Mõttes arutab läbi kõik — mida ja kuidas jutustada emale.

Kahju, et pole enam isa, kellele võiks rääkida. Langes Suures Isamaasõjas juba siis, kui Ivan 1942. aastal esimest korda traktoriga põllule läks. Ivan mäletab veel hästi neid päevi. Ema mobiliseeriti töörindele. Koju jäi ainult Ivan koos vanaema ja halvatud tädiga. Kolhoosis oli töökätest puudu. Kolhoosi traktoristid juhtisid tanke ja autosid Stalingradi rindel ja Leningradi juures, Krimmis ja Kurski kaarel. Siis saatiski kolhoosi kommunistlike noorte organisatsioon Ivani traktoristide kursusele. Ja mõne kuu pärast oli algul salapärasena ja keerulisena näiv elukas Ivani kätes täiesti sõnakuulelik.

Hiljem töötas ta autojuhina, sõjaväes sai endale isegi pootsmanni elukutse. Nii et pole viga. Ivan Drjantsov võib töötada maal ja merel. Või — nii nagu seltsimees Stalin ütles — ei ole eluajaks mingi ühe elukutse külge aheldatud. Hästi ütles seltsimees Stalin.

Seltsimees Stalin rääkis ka sellest, et stahhaanovlased on niisugused inimesed, kes aitavad isegi insenere ja teadlasi. Tema, Ivan Drjantsov, seni küll otseselt aidanud ei ole, aga natuke siiski.

Nädalapäevad tagasi kutsus autokontori ülem Petrov Ivani enda juurde. Petrov ei olnud üksi. Ivanile tutvustati laua nurga juures helehallis ülikonnas istujat kui Minski autotehase esindajat.

«Rääkige siis nüüd, kuidas masinaga rahul olete, mida tuleks parandada.»

Ivan esialgu kohmetas.

«Masin... masin on muidugi hea, see tähendab väga hea. Ülivõimas mootor. Ega muidu ei töötaks niisugustes tingimustes... Katsutagu siia panna «Fordid» või «Studebackerid». Kaks päeva peab vastu, kolmandal — toss väljas.»

Ivan rääkis tõtt. Viietonnine isetühjendaja «MAZ-205», sellele ei leia võistlejat. Alguses oli häda — ekskavaatori kopp oli kolmekuubikuline. Sõidad kolme kuubikuga minema, aga niisugune tunne, nagu poleks üldse koormat peal. Praegune 4,5-kuubikuline kopatäis annab ennast juba tunda.

Esindajat ei paistnud sugugi huvitavat masina head küljed, rohkem päris vigu ja puudusi. Pikaks jutujamiseks läks lahti siis, kui jõuti auto tehnilise kasutamise määruseni. Tehase poolt väljalastud määrus ei vasta ehituse tingimus-

tele. Ivan jutustas pikalt-laialt, et õli on masinas vaja vahetada kiiremini, kui see on ette nähtud määruses, aga õhupuhastajat tuleb puhastada isegi iga päev. Liiv ja tolm! Rääkis sellest, kuidas ta on kummidega läbi sõitnud juba 100 000 kilomeetrit.

Leppisid kokku, et kontoriülem Petrov koos tehase esindajaga töötab välja uue tehnilise kasutamise määruse — niisuguse, mis vastab ehituste tingimustele. Aga Ivan omakorda paneb üksikasjaliselt paberile kõik oma kogemused masina kasutamisel.

Oigupoolest — just need kogemused võetakse uue määruse aluseks. Uus määrus, mille autoriks on Minski autotehase insener, autokontori ülem Petrov ja autojuht-stahhaanovlane Ivan Drjantsov.

Möödunud nädalal oli jutuajamine ka parteibüroo sekretäri Kulešoviga. Päris, kuidas läheb töö, kuidas õppis poliitringis seltsimees Stalini elulugu. Rääkis ja vaatas läbi prillide niimoodi, nagu oleks tahtnud inimest otse läbi näha. Aga äraminekul räägib: «Õpi! Aeg on sul, tead, mõelda parteisse astumisele. Kommunistliku noore staaž juba kümme aastat... Ja-jah... on küll aeg mõelda partei asjadele. Habemega oled juba, õige pika habemega kommunistlik noor!»

Nüüd ei taha Ivan enne Kulešovi silma alla sattuda, kui on veelkordselt läbi vaadanud talvel poliitringis õpitud materjali. Kulešov rääkis parteisse astumisest — aga kuidas Ivan astub parteisse, kui ta partei põhikirja on ainult lugenud, aga päris läbi mõelnud iga küsimust veel ei ole. Tuleb meelde ka see, et viimasel ajal pole lugenud rohkem raamatuid kui need viis, mis sai kingituseks Stavropoli Pedagoogilise Instituudi õpetajailt ja õpilastelt. Puhkeajal kindlasti võtab raamatukogust midagi lugemiseks.

Ivan hõõrub kukalt. Nii see on — rõhud ühele asjale, teise unustad hoopis. Eksami diiselauto juhi kutse saamiseks andis ta ära, kursused olid siinsamas ehitusel. Mootorit tunneb hästi. Aga tähtsama — eksami partei jaoks, unustas. Kulešov leiab ka kohe nõrga koha.

Ivan loobib asju kohvrisse. Õhtul sõidab laev Uljanovskisse. Jumalaga, Ziguli — paariks nädalaks. Ta suudleb naist, tõstab kõrgele õhku väikese Ivanovitši — Vladimiri, ja läheb, viibutades kergelt käes paarikümne-kilogrammelist kohvrit kingitustega kodustele.

Elule võidetud

Mõni aasta tagasi, pärast Boris Polevoi «Jutustuse tõelisest inimesest» ilmumist eesti keeles tekkis arutus kirjanikust ja tema kangelasest.

«Võimatu on kirjutada Maresjevist halba teost. Polevoi kõige suurem õnnestumine on selles, et ta sattus inimesele, kelle taolisi on isegi Nõukogudemaal üksikuid,» väitis üks kirjanikest. Ma ei mäleta, kas vaidlesin tookord tolle seltsimehe arvamusele vastu või mitte, kuid ta sõnad meenusid mulle, kui hüdrolektrijaama ehitusel kohtasin ekskavaatorijuhti Boris Kovalenkot. Meil on kümneid ja sadu tuhandeid kangelasi, kellest kirjutada.

... Ühel tuulisel augustipäeval istusin järjekordselt Mogutova mäe jalal — õigupoolest kusagil mäe nõlval, meetrit paarkümmend Volga pinnast kõrgemal. Mäe jalga pole enam olemas. Sealt on ekskavaator välja tõstnud üle poole mil-

joni kuupmeetri mulda. Endise järsult tõusva nõlvaku asemel haigutab hiiglaslik süvend — tulevase elektriijaama hoone jaoks. See tulevane hoone-hiiglane toetub ühe otsaga jõele ehitatavale tõkkesammile, teine ots surub ennast vastu mäe, nihutades viimast jõest kaugemale. Vasakul tõuseb naftatorn ja selle kõrval Onapuuruus — naftatööstus, paremal aga — kahe mäe vahele surutult — lumivalgete majakestega naftatöölise linnake Žiguljovsk. Otse ees — Volga paremal ja vasakul kaldal Žiguljovskist alla- ja ülespoole — laiuvad ehitustööd. Kerkib tõkkesamm paremal kaldal, kaitseks elektriijaama hoonele. Tarana ulatuvad sellest välja raudtalad. Kevadel ja sügisel proovis Volga oma jõudu tõkkesammil — midagi ei tulnud välja.

Kümmekond meetrit eemal müriseb ekskavaator. Ainult siis, kui ekskavaatori kopp satub kõvemasse kivisesse pinda, muutub ta tasane mürin läbilõikavaks vingumiseks, mille sekka kostab kopa hammaste ees murenevate paekivide ragin.

Istun siin juba mitmendat päeva. Siit avaneb vaade kogu ehitusele, paistab Volga kogu oma toreduses. Ja lõpuks — mitte kõige vähema tähtsusega asjalu — siin töötab Boris Kovalenko ekskavaatoribrigaad.

Päev on tuuline. Volgal kerkivad poolemeetrised lained valgete vahuste harjadega. Sadama juures lendab õhku tõrvapapitükke, kogu ehitusplats on matunud tolmupilvedesse. Tuul lõõtsub otse näkku ekskavaatoril istuval Boris Kovalenkole. Ja mitte ainult tuul. Igast kopatäiest lendab ekskavaatorijuhile vastu silmi kuiva liiva. Kõigi reeglite kohaselt peaks juht istuma küll kinnises klaasseintega kabiinis, kuid ma ei näinud ühtki ekskavaatorit, millel juhid poleks klaaskaitset ära tõstnud, — segab vaadet.

Boris alles alustas tööd. Paarikümne kopatäie järel peatas ta uuesti masina, ronis süvendist välja mäenõlvakule.

«Ilma kaitseprillideta ei tee midagi.» Saatis ühe abitöölise lattu prillide järele, ise jäi koos tööjuhatajaga arutama uue tööloa organiseerimist.

Kovalenko seletab, hõõrub jällegi silmi.

«Ei, ilma kaitseprillideta ma enam ekskavaatorile ei roni. Kord olin juba pime, jää nüüd uuesti.»

«Kord olin juba pime!» — Vaatan küsivalt enda kõrval istuval elektrikule Popovile.

«Jah, Boris oli juba pime. Ja päris kaua aega. Isamaasõja ajal,» seletab too.

Boris Kovalenkost räägiti mulle juba esimesel päeval ehitusvalitsuse poliit-osakonnas. Räägiti, et ta oma brigaadiga tõstis süvendist välja 105 000 kuupmeetrit pinnast, räägiti, et ta konstrueeris ekskavaatorile uue, suurema kopa, et ta lühendas ekskavaatori töötsükli aega 22 sekundini. Ainult 22 sekundit autokoorma laadimiseks. Ma ise olin siin istunud juba mitmendat päeva, olin Borisiga pikalt-laialt juttu ajanud sellest, kuidas ta tuli ideele suurendada ekskavaatori kopa mahtu, missuguste võtetega vähendas töötsükli aega. Küsisin ka minevikust. See tundus päris tavaline, sarnane paljude teiste temaealiste elulooga — kool, Isamaasõda, haavataamine, demobiliseerumine ja siis ehitus.

Nii on see tihti. Tutvud rohkem töösaavutustega kui inimese endaga. Kõikjal räägiti sellest, et Boris Kovalenko brigaad püstitas rekordi, et Kovalenko on silmapaistev noormees. Ei nähtud, et Kovalenko on inimene, kes ainult tänu nõukogude teadusele, tänu nõukogude võimule on elule tagasi võidetud. Peaaegu igas ajalehes ja ajakirjas oli juba tol ajal palju kirjutatud Boris Ko-

valenkost, aga mitte kusagil ei mainitud seda, võib-olla kõige tähtsat. Mispärast kasutab Boris Kovalenko iga minutit, iga sekundit imestamapaneva energiaga? Sellepärast, et iga kuu, nädal ja päev, iga tund ja sekund, mis ta võib töötada, tundub talle kingitusena. Žiguli haljendavad mäed, Volga, päevalilled Žiguljovski majakeste juures asuvates aedades — kõike seda poleks olnud Boris Kovalenko jaoks, kui poleks olnud professor Filatovit, kui poleks olnud eesrindlikku nõukogude arstiteadust.

... See oli mõni aeg pärast ägedaid lahinguid Krimmis. Ühes sõjaväehaiglas lamas raske põrutusega paarikümne-aastane noormees. Järk-järgult hakkasid põrutuse tagajärjed kaduma. Kadus kohin kõrvust, kadus piinav valu liikmetest. Poisi tugevad, lihaselised käsivarred omandasid endise jõu. Tundus, et Boris Kovalenko on terve. Kuid sellele vaatamata hoolitsesid õed ja arstid tema eest sellise hellusega, mida tavaliselt osutatakse ainult kõige raskematele haigetele. Ja Kovalenko ise lamas vahel tundide ja päevade viisi liikumatult voodil. Siis valdas teda jälle rahutus. Ööd läbi ei saanud magada. Viskles, oigas. Kovalenkot oli tabanud õnnetus, mida paarikümne-aastasele noormehele võiks nimetada kõige raskemaks. Põrutuse tagajärjel oli tekkinud trauma — ja nägemisvõime kaotamine.

See tundus Borisile kohutavana. Noored lihased täis energiat, valmis kinni haarama igast tööst. Kui vähe oli ta veel maailma näinud! Paarikümnest eluaastast võttis mitu aastat enda alla sõda. Boris ei suutnud kujutleda, et ta peab hakkama käima saatjaga, hoides sellel käe alt kinni, jalad komistamas iga künka ja kivikese taha. Või läheb üksi — kobab kepiga teed, põrkab vastutuli-jatega kokku. Ja nii on see elu lõpuni. Hirmus on jääda pimedaks, kui sa pole veel üle elanud isegi esimest armastust. Võib-olla ka pimedana hakkab sind mõni tütarlaps armastama, kuid sa ei näe kunagi ta juuste helki, tema silmi. Armastatu näojooni kujutad ette ainult käega kobamise järgi. Boris viskles ja oigas.

Lihtne oleks olnud Boris Kovalenko arstlikus komisjonis tunnistada invaliidiks ja ta koju saata. Kuid nõukogude arstid teadsid, et on veel teine tee.

Tuli professor Filatov — teadlane ülemaailmse kuulsusega. Uuris kaua Boris Kovalenkot, lihtsat nõukogude sõjaväelast.

«Operatsioonile.»

Nüüd elas Boris lootuse ja ärevuse vahel. Ühelt poolt usk nõukogude õpetlasse, teiselt poolt — vanematelt ja tuttavatelt kuuldud lood, et silm ja süda, need ei anna arstida.

Pärast operatsiooni rääkis professor ja kinnitasid ka kõik teised arstid, et operatsioon olevat läinud hästi. Boris ise ei saanud veel otsustada. Side silmadel ei lasknud läbi vähimatki valgusekiirt. Kuid kahtlus hakkas maad andma lootusele.

Siis saabus sideme avamise päev. Vanarahvas räägib, et inimese silmadesse jäävat alatiseks pilt sellest, mida ta näeb viimsena enne surma. Boris Kovalenko mõtleb vastupidiselt. Inimese silmadesse jääb eluajaks pilt sellest, mida ta näeb esimesena pärast pimeduse võitmist. Esimesena nägi Boris haiglasaali hämaruses lõbusalt prillide tagant naervaid silmi, professori veidi nüriks lõigatud habet, valges haiglamütsis halli pead. Borisile tundus, et ta mitte kunagi ei ole näinud nii armast nägu.

«Kuidas on?» päris professor.

Vastuseks oleks tahtnud tõusta ja professorit suudelda, kuid jõud ütles üles. Isegi käepigistus ei olnud sõjamehelikult tugev.

Teed läksid lahku. Professor Filatovit ootasid uued ja uued inimesed, keda oli vaja teha nägijaiks. Aga Boris läks haiglast varsti kodumaakaitsjate ridadesse. Alles aastate pärast kohtusid nad. Kuid sellest juba hiljem.

... Paljudele hüdroehitusvalitsuse töötajatele jäi meelde Kovalenko sõit ehitusele. Too demobiliseeritud noormees ei palunud, vaid nõudis, et ta saadetakse tööle ekskavaatorile. Kui talt päriti elukutset, vastas ta, et kolme kuu pärast on ta ekskavaatorimasinist. Ja kaadriosakonna töötajatel, kes on harjunud nii palumistega kui ka nõudmistega, tuli seekord Borisi soov täita.

Ehitusel oli juba tol ajal terve rida tuntud ekskavaatorijuhte. Autahvliitel olid järjest Ljamini, Evetsi ja teiste pildid. Kovalenko asus masinisti abina tööle Ljamini juures. Too pikk, heledate sirgete juustega mari noormees püüdis talle kiiresti edasi anda kõik oma teadmised ja osavuse. Boris meenutab tänutundega oma õpetajat. Ega siis muidu aasta hiljem, kui ehitusele sõitis Ljamini noorem õde Jelena, Boris poleks öelnud:

«Las Jelena tuleb minu juurde õppima. Ma ei õpeta halvemini kui sina ise. Aga sinu juurde ei saa, — tuleb välja, et terve perekond ühel ekskavaatoril.»

Ja õpetabki Boris uut ekskavaatorijuhti Ljamine perekoonnast.

... Brigadiiriks määrati Boris siis, kui Uraalist saabusid ehitusele uued ekskavaatorid, suurte kolmekuupmeetriliste koppadega. Siis organiseeris Boris noortebrigaadi ja kinnitas uue ekskavaatori küljele sildi: «Madrus Železnjaki nimeline kommunistlike noorte ja noorte brigaad».

«Katsuge mul madrus Železnjaki nimele häbi teha,» hoiatas ta brigaadi liikmeid. Ei tehtudki häbi. Masinist Jaškunov ei tööta sugugi halvemini kui brigadiir ise, ta on ainult vaiksem ja vähema initsiatiiviga kui Boris. Kui on vaja midagi organiseerida, nõuda, siis läheb alati Boris ise.

Kõik brigaadid «Uraletsidel» ületasid ettenähtud tehnilised normid. Töötükli aega oli lühendatud poole võrra. Tundus, et nüüd on piir. Masinalt on võetud kõik, mida võtta annab.

Huvitav on jälgida stahhaanovlasi ja lööktöölisi just sel ajal, kui ollakse jõudnud mingisuguse piirini, millest üleastumine tundub olevat võimatu. Alguses jäävad nad hetkeks peatuma, töötavad kuu või kaks endises tempos. Siis hakkavad kostma juba rahulolematuse hääled: «Kas tõesti enam edasi nihkuda ei saa?» Hakkavad tulema esimesed, esialgu veel arglikud ettepanekud tööprotsessi või masinate täiendamiseks. Üks täiendab teise arvamusi. Ja lõpuks on leitud lahendus tööproduktiivsuse uueks tõusuks.

Nii oli ka Žigulis. Tööproduktiivsuse tõstmine oli ekskavaatorijuhtide jutuaineks juba kauemat aega. Vasaku kalda elupõline ekskavaatorijuht Vassili Klementjev arutas kord sõpradega, et võib-olla tuleks ekskavaatori kopa mahtu suurendada. Esialgu jäi jutt jutuks. Kas siis tema, Klementjev, kellel on kõigest mõneklassiline haridus, on kutsutud ja seatud ekskavaatorit ümber ehitama.

Ja siis järsku üllatas vasaku kalda mehhaniseerijaid teade, et paremal kaldal on Boris Kovalenko konstrueerinud ekskavaatori uue kopa, mille maht senise kolme kuubiku asemel on neli ja pool kuupmeetrit.

See on ikka nii. Kümned inimesed otsivad lahendust, otsivad õiges suunas,

kuid jäävad piasja taha stoppama. Igas ratsionaliseerimissetepanekus, igas uues masinate tehnilises täiustuses on väga palju kollektiivset tööd. Nii oli ka siin.

Kopa mahu suurendamisest mõtles Klementjev, seda arutasid Evets ja Ljamin. Kuid alati tekkisid kahtlused. Muidugi, ekskavaator võib tõesti tõsta palju rohkem kui kolm kuupmeetrit, sellega olid kõik nõus. Üks kuni poolteist kuubikut võiks rohkem võtta. Aga suurendad kopa mahtu — suureneb ka kopa enda kaal. Masina praegune ülevõimsus läheb lihtsalt uue, suurema kopa tõstmiseks.

Kopa mahtu suurendades jätta ta raskus endiseks — selle taha jäädi peatuma. Ja siis leidis Kovalenko lahenduse. «Uraletsid» on mitte ainult võimsad, vaid ka äärmiselt tugeva konstruktsiooniga. Uraalis kasutatakse neid pealmaa söe- ja maagikaevandustes. Nad murravad lahti kive ja kõige raskemaid pinnasekihte. Žiguljovskis aga tuleb neil tõsta peamiselt liiva. Tähendab — kopa hambad võib teha peenemad, seinte paksust vähendada. Nii arvestas Kovalenko, ja ta arvestused osutusid õigeiks. Uraali tehas hakkas Kuibõševi ehitajate jaoks valmistama suurema mahuga, aga kergema konstruktsiooniga koppi. Kovalenko sõitis tehasesse, pidas inseneride ja konstruktoritega nõu. Ja Kovalenko brigaad näitas, mida võib saavutada — 105 000 kuupmeetrit mulda kuus, senikuulmata rekord «Uraletsidel».

*

Kohtusin Kovalenkoga siis, kui ta oli just saavutanud oma rekordi ja andnud lubaduse järgmisel kuul välja tõsta 120 000. Kõik ootasid temalt uut rekordit. See oli päris tõenäoline. Ühes vahetuses andis Kovalenko 3000—3500 kuupmeetrit. Jaškunov samuti. Tubli oli ka kolmanda vahetuse masinist. Ja siiski — Zeleznjaki-nimeline brigaad ei suutnud lubadust täita.

Kuidas see juhtus? Võib-olla oli Kovalenko oma brigaadi ülehinnanud? Brigaad töötas endiselt hästi. Kuid samal ajal, kui brigaad võitles sekundite ja minutite võitmise eest, kaotas ta tunde ja päevi töö halva organiseerimise tõttu paremal kaldal.

Organiseerida ekskavaatori tööd — see pole sugugi lihtne ülesanne. See nõuab mitte ainult ekskavaatoribrigaadi, vaid ka paljude teiste täpset tööd. Et organiseerida töörinne, tuleb teha ringtee autode jaoks, saata süvendisse sisse- ja väljasõidu teed siluma buldooser. Aga mitugi korda seisis ekskavaator selle tõttu, et õigel ajal ei saadetud buldooserit. Ekskavaator üksi, ilma autodeta on abitu, teda peab teenindama vähemalt 20—25 autot. Aga juhtus, et saadeti kõigest kümme-kaksteist masinat. Ekskavaator sooritab oma töösükli 22 sekundiga, laadib auto täis. Kuid sellest pole kasu. Järgmine auto jõuab kohale alles minuti või poolteise pärast. Kaduma läheb üle poole tööajast.

Olin tunnistajaks, kui ekskavaator jäi seisma ainult sellepärast, et õigel ajal ei koristatud eest ära elektriliini. Tööde juhataja, Kovalenko ise, elektrikud jooksid ehitusjaoskonna vahet, telefoneerisid, palusid kiirustada, nõudsid...

Kovalenko esines ehituse aktiivi koosolekul teravate sõnavõttudega, nõudis kommunistliku noorsooühingu büroolt vahelesegamist. Lubati. Koosolekul andsid Kovalenko ja teised paremad ekskavaatorijuhid lubadusi uute rekordite püstitamiseks. Ehitusjaoskonna ülem andis sõna korraldada uute mehhanismide takistuseeta töö. Kuid rekordid jäid tulemata.

Kui Kovalenko pärast koosolekut läks nõudma töö paremat organiseerimist, sai ta vastuseks:

«Sina muretsed rekordi pärast. Aga meil seisavad ka teised ekskavaatorid. Kui loome sinule erakorralised töötingimused, hakkavad teised viltu vaatama.»

Kas kõneleja mõistis, et niisuguse õigustusega süüdistas ta ennast veel rohkem? Kovalenko ei nõudnud «erakorralisi» töötingimusi, ta nõudis normaalset töötingimusi. Ja mitte ainult endale, vaid kõigile ekskavaatorijuhtidele.

Alles «Pravda» vahelesegamine kindlustas peatusteta töö.

*

... Lugu Kovalenkost ei saa lõpetada, rääkimata veel ühest kohtumisest temaga.

See oli möödunud aasta detsembris. Moskvasse, Ametiühingute Maja Sammassaali kogunesid rahudelegaadid kogu Nõukogude Liidust. Toimus üleliiduline rahukongress. Teadlased, kirjanikud, kunstnikud, kuulsad stahhaanovlased, parimad kolhoosipõldude inimesed. Kuibõševi mehhaniseerijad saatsid oma esindaja Boris Kovalenko.

Aga Odessast sõitis Moskvasse professor Filatov. Siis toimuski tähelepanuväärne kohtumine. Võib-olla poleks vana professor Kovalenkot äragi tundnud. Boris on ainult üks neist sadadest ja tuhandetest, kes teda kõige suurema tänu-tundega meenutavad. Pealegi on praeguses Borisis raske ära tunda endist Musta mere laevastiku madrust. Loomuliku endastmõistetavusega, täieliku pere-mehetundega esines ta Moskva ühes kaunimas saalis. Inimesena, kes on täielikult ära teeninud usalduse — olla esindajaks üleliidulisel kokkutulekul.

Võib-olla poleks professor tõesti Borisi ära tundnud. Kuid selle eest leiab Boris «oma» professori ka miljonite hulgast. Kõik möödaminejad seisatasid ja heitsid pilgu paarile, kes Sammassaali kuluaaris oli istet võtnud ja millestki kaua ning südamlikult vestles.

Hallipäine professor ja nooruk-ekskavaatorijuht. Ja mõlemad — meie maa tuntud inimesed.

«Sõna on Kuibõševi hüdroelektrijaama ehituse ekskavaatorijuhil Boris Kovalenkol.»

Boris läheb. Seisab prožektoritest valgustatud puldis. Missugune kuju! Mustad juuksed veidi lokkis, tugev energiline lõug, igas liigutuses jõud ja enesekindlus.

Kujutleda ainult momendiks Kovalenko kohal tribüünil endisi mullatöölisi, niinimetatud «kraavihalle». Võimatu. Sest neid ei lastud üldse niisugusesse saali, rääkimata kõnepuldist. Ja kui «kraavihall» läkski «inimeste sekka», võis teda tuhandete teiste hulgast ära tunda. Niisuguse pitseri olid talle jätnud ter-visttappev töö ja sotsiaalne ebaõiglus.

Aga vaata Kovalenkot. Kes ta on? Üliõpilane? Insener? Ta on ekskavaatorijuht, kelles on nii insenerile kui ka üliõpilasele iseloomulikke jooni.

Kovalenko räägib oma brigaadi nimel. Kõik tema brigaadi liikmed on osa võtnud Suurest Isamaasõjast, mäletavad sõjakoledusi. Kuid pidagu sõjaõhuta-jad meeles, et kui vaja, siis võitleb madrus Zeleznjaki nimeline brigaad jälle kui üks mees.

V. G. Korolenko elu ja looming

(100. sünnipäeva puhul)

Vladimir Galaktionovitš Korolenko on üks kõige komplitseeritumaid vene kirjanikke XIX sajandi lõpust ja XX sajandi algusest. Juba 1918. aastal kirjutas sellest A. M. Gorki: «V. G. Korolenko asub minu jaoks kuski kõigist teistest kõrval, oma erilisel kohal, mille tähtsust kuni tänase päevani pole küllaldaselt hinnatud.» Tõepoolest, Korolenkol on vene kirjanduses väga omapärane koht, mida me katsumegi antud artikli raamides välja selgitada ning iseloomustada.

*

V. G. Korolenko sündis 27. juulil 1853. aastal Zitomiri linnas kohtuniku pojana. Tema isa paistis silma kristallpuhta aususe poolest, vaimse ranguse poolest, vihkas pettust ja altkäemakse, oli seega siis erandiks tsaari-Venemaa kohtuametnike hulgas. Oma pojale avaldas ta suurt moraalselt mõju.

Veel suuremat mõju avaldas noorukile 60-ndate aastate ajajärk. «Minu mälestuses,» meenutas Korolenko hiljem, «on selgesti säilinud see üldine ärev õhkkond viimastel aastatel enne talurahva vabastamist. Ootus, ärevus, hirm kultuurseis ringkondades. Avameelsed jutud madalamates kihtides, kus määrati kindlaks isegi tähtpäevi, mil talurahvas asub teele linna poole, et teha see maataasa.» Korolenkol on suur huvi Dobroljubovi, Belinski, Nekrassovi, Turgenevi ja teiste 40—60-ndate aastate silmapaistvate tegelaste vastu, kes avaldasid talle erakordselt soodsat mõju. Gümnaasiumis saab Korolenko esmakordselt teada põrandaaluste revolutsiooniliste organisatsioonide olemasolust, saab kuulda agitaatoritest, kes levitavad keelatud kirjandust. Nooruk unistab ka ise sellest, et teha midagi kasulikku ühiskonna heaks, elab selles ootuses, et tulevikus paneb toime kangelastegusid ühiskondlikul tegevuspõllul.

Kuid seda vaimse tõusu ja intellektuaalse arengu õhkkonda varjutab kurb sündmus: 1868. aastal sureb Korolenko isa, jättes maha naise ja viis last ilma aineliste vahenditeta elu ülalpidamiseks. Kolm aastat hiljem lõpetab Korolenko reaalgümnaasiumi (hõbemedaliga) ja sõidab Peterburi, kus astub Tehnoloogia-instituuti. Neil aastail, narodnikliku liikumise kõrghooajal oli Tehnoloogia-instituut üheks üliõpilaste revolutsiooniliseks keskuseks. Instituudi üliõpilaste hulka kuulusid niisugused 70-ndate aastate tuntud revolutsioonitegelased nagu M. Sažin (Pariisi Kommunist osavõtja), I. Grinevitski (kes tappis Aleksander II), A. Kvjatkovski, F. Jurkovski jt.

Kaks aastat möödub Korolenkol hoolsas tegutsemises teadustega, üliõpilaste koosolekuil käimises ja rängas võitluses ainelise puudusega. Korolenko on sunnitud otsima ülalpidamist mitte ainult endale, vaid kogu perekonnale, kes varsti samuti Peterburi üle kolis.

Sellega kahjustas ta tugevasti oma tervist. 1873. aastal sõitis ta Moskvasse, kus võeti vastu Peetri põllumajandusakadeemia I kursusele. Peetri akadeemias valitsesid samuti demokraatlikud meeleolud. Korolenko säilitas kogu eluajaks sügava armastuse suure õpetlase ja demokraadi, akadeemia professori K. A. Timirjazevi vastu, kujutades teda hiljem autobiograafilises jutustuses «Kahest küljest» professor Izbornikina. Muuseas suhtus ka Timirjazev oma endisse õpilasse sügava sümpaatiaga: Korolenko raamatukogus on säilinud Timirjazevi tuntud raamat «Taimede elu» autori pühendusega «Kallile sügavasti austatud Vladimir Galaktionovitš Korolenkole südamest tänulikult «Izbornikilt»..»

Korolenko võtab aktiivselt osa üliõpilaste koosolekuist, kus kõneldakse keelatud kirjandusest. Sügavat muljet avaldasid Korolenkole P. Lavrovi artiklid, mis ilmusid välismaal narodniklikus ajakirjas «Vperjod». Lavrov kutsus intelligenti üles «minema rahva hulka», kuid enne seda ennast varustama põhjalikult teadmistega. See imponeeris eriti Korolenkole, kes nüüd töötas endale välja selge eluplaani: lõpetada akadeemia ja siis minna maale, küllasse propagandistina-narodnikuna. Kuid seda plaani teostada ei läinud tal korda. Osavõtu eest üliõpilaste kollektiivsest protestist administratsiooni omavoli, läbiotsimiste ja areteerimiste vastu heideti Korolenko akadeemiast välja ja saadeti Vologda kubermangu. Kuid veel enne väljasaatmisepeaika päralejõudmist sai Korolenko kuulda otsuse «pehmenedusest»: väljasaatmine asendati elama-asumisega Kronštadi politsei valve all.

1877. aastal saab Korolenko loa elada Peterburis, kus ta astub Mäeinstituuti, jätkates ühtlasi ettevalmistust «rahva hulka minemiseks». Selleks otstarbeks õppis ta selgeks kingsepa-käsitöö, kuid ka sel korral ei saanud ta oma plaani teostada: 1879. aastal, kahtlustatuna «ühendusepidamises tähtsamate revolutsioonitegelastega», areteeriti ta koos vendade ja õemehega ja saadeti seejärel välja Vjatka kubermangu, alguses Glazovi linna, hiljem metsanurga küllasse Berjovskije Potsinkisse. Nii oli Korolenko nüüd silm silma vastas maarahvaga, juba mitte omaenda algatusel, vaid poliitilise väljasaadetuna. Ta saab tuttavaks kohalike elanikega, kaitseb neid aktiivselt võimude omavoli eest, mille tagajärjel «urjadnik jäi alati talurahva ees lolliks». «Häbematut» väljasaadetut vihates maksis kohalik administratsioon talle julmalt kätte: kombineeriti kokku süüdistus põgenemisekatses ja Korolenko saadeti Siberisse. Ainult tänu Korolenko energiale, kes suutis tõestada, et süüdistus oli vale, toodi ta Siberist tagasi ja määrati asumisele Permi. Kuid peagi tuli Korolenkol siiski «siberlaseks» saada. Selle eest, et ta keeldus vandetöötuse andmisest uuele tsaarile (Aleksander III-le), saadeti Korolenko välja Ida-Siberisse, Jakutiasse, mitte kaugele Tšernõševski väljasaatmisepaigast. Kuid Siberis Korolenko suure revolutsionääridemokraadiga kokku ei saanud. Nad tutvusid mõni aasta hiljem Astrahanis, kuhu Tšernõševski üle viidi. Hoolimata kõigist raskustest ja puudustest vanglais ja asumisel ei kahetsenud Korolenko oma olukorda. Argielu ebameeldivusi kompenseeris rikkalik hulk erakordselt huvitavaid muljeid elust, kohtamised kümnete huvitavate inimestega, lähem tutvus rahva eluga.

Korolenko tundis juba Peterburis kutsumust kirjanikutööks. 1879. aastal ilmus ajakirjas «Slovo» tema esimene teos — jutt «Episood «otsija» elust», milles kajastusid Korolenko tollaegsed narodniklikud meeleolud. Rea olukirjel-dusi ja jutte saatis Korolenko pealinna oma väljasaatmisepaigast Põhja-Vene-

maalt. Kõik need teosed olid algaja kirjaniku esimesed väheküpsed katsed. Neis oli palju nooruslikku romantismi; peasa etendas nendes peategelase elamuste ja mõtiskluste kujutamine, kes tavaliselt oli autori ideede väljendajaks.

Suur samm edasi Korolenko loomingulisel teel on jutt «Napakas» (1880). Selles teeb autor nagu kokkuvõtte oma esimestest muljetest väljasaadetuna. Ta nägi asumisel, missugune hiiglakuristik on narodnikute ja rahva vahel. Narodnikud olid muutunud sektantide, vandeseltslaste kitsaks rühmaks, kes seisis rahvast hirmus kaugel. Nende «ilma rahvata revolutsionääride» (Korolenko väljendus) olukorra traagika seisis selles, et nad põrmugi ei mõistnud rahvast, ja et samal ajal rahvas, kes kannatas ränga rõhumise all, ei mõistnud narodniklikku liikumist ja soldatite näol sageli osutus valitsuse abiliseks selle liikumise mahasurumisel. Selle traagilise lahkeli kujutamine ongi jutu «Napakas» aluseks. Ja kuna Korolenko võttis jutu peategelasteks rahva esindaja Gavrilovi ja naisrevolutsionääri-narodniku, siis ei sulanud autor enam oma kujudega ühte, vaid tõusis nendest kõrgemale. Sellest hoolimata ei suutnud Korolenko vältida oma lemmikmaneeeri — jutustada esimeses isikus, ja esitab jutu Gavrilovi suu läbi. Kuid just sellega õnnestus autoril eriti ilmekalt esile tõsta, et see rõhutatud soldat mitte põrmugi ei saa aru narodnikute tegudest ja soovidest, ja rõhutas sellega revolutsionääride traagilist kaugelseismist rahvast.

Narodniklikku sektantlust hukka mõistes mõtles Korolenko palju rahva elu probleemide üle. Kui narodnikud olid valinud eksliku tee, mis ei viinud rahvale lähenemisele, vaid viis rahvast eemaldumisele, siis missugune peaks olema tee lähenemisele? Ja eelkõige, mis ta ise on — see rahvas, kas intelligentsil on vaja temale läheneda? Nendele küsimustele vastas Korolenko allegoorilises jutus «Makari unenägu» (1883), mille ta kirjutas väljasaadetuna Jakuutias viibides. Autor näitas, et piinatud, metslaseks muutunud jakuudi talupoeg kannab endas sügavalt varjatud protesti, mis kriitilisel hetkel võib täie jõuga välja paiskuda. Sattudes «teise maailma» «jumala kohtu ette», muutub Makar süüalusest karmiks süüdistajaks, kes peab kohut jumala üle, papi üle, ispravniku üle ja eitab nende õigust mõista kohut inimese üle, keda kogu elu on «taga aetud»: «Taga ajasid teda vallavanemad ja võimumehed, eesistujad ja ispravnikud, nõudes pearaha; taga ajasid papid, nõudes kirikumakse; ajasid puudus ja nälg; ajasid palavus ja külm, vihmad ja põud; ajasid külmunud maa ja tige taiga...»

Korolenko väidab, et hoolimata kohutavast rõhumisest ja alalõpmatust «tagaajamisest» pole rahvas siiski lõplikult muutunud orjalikuks, alandlikuks massiks. Rahva sisemine jõud on säilinud, on vaja ainult põhjusi, on vaja ainult tõukeid, et see jõud muutuks potentsiaalsest jõust reaalseks jõuks. See teema läbib punase niidina kogu Korolenko 80—90-ndate aastate loomingut ja saab eriti ilmeka kunstilise teostuse jutus «Jõgi mängib» (1892), kus juba mitte allegoorilise, vaid reaalse faabula varal on näidatud, kuidas paraja ajani uinunud jõud ärkavad uues Makaris, jõest ülevedajas Tjulinis, kes on üks paremaid kujusid Korolenko loomingus ja keda väga kõrgelt hindas Gorki.

Jutustus «Makari unenägu» annab väga selge kujutluse Korolenko kui ilukirjaniku meetodist vene 80—90-ndate aastate kirjanduse taustal. Neil aastail sai väga suure leviku ja populaarsuse osaliseks lühijutužanr, milles autor esitas oma filosoofilisi ja sotsiaalpoliitilisi vaateid, kusjuures 80-ndate aastate kir-

janik oma *credo* esitamiseks kasutas tavaliselt mitte realistlikku süžeed, vaid allegooriat, tähendamissõna, muinasjuttu. Seda fakti seletab asjaolu, et kirjandusele mõjus tugevasti narodniklik filosoofia, mis iga päevaga muutus üha idealistlikumaks ja subjektivistlikumaks, sedamööda kuidas Venemaal arenes kapitalismi poole liikumise protsess, mis lükkas ümber narodnikute prognoosid, ja seepärast kadus nende huvi reaalse, objektiivse ajaloolise arengu käigu tunnetamise vastu.

Kõige täielikumalt avaldus allegoorilise muinasjutu žanr Garšini loomingus («Attalea princeps», «Punane lill», «Muinasjutt kärnkonnast ja roosist» jt.). Ei jäänud sellest voolust kõrvale ka Korolenko. Tema loomingus näeme tõelise «garšinliku» allegoorilise muinasjutu näidiseid («Muistend Florusest», «Paratamatus» jt.), kus kõik on tinglik — aeg, koht, olukord ja tegelased. Korolenko seisis kahe jalaga reaalset maapinnal, uuris hoolikalt ümbritsevat tegelikkust, ja see reaalne vene tegelikkus ei võinud jääda kajastumata tema loomingus. Sellepärast ei valitse siin «puhas» allegooria, vaid realistliku jutustuse ja filosoofilise muinasjutu omapärane suland. Makar ei ole abstraktne, allegooriline kuju väljaspool aega ja ruumi, vaid reaalne möödunud sajandi lõpu jakuudi talupoeg: «Tema kodu — pime Tšalgaani küla — asetses kauges jakuudi taigas. Makari isad ja vanaisad olid võitnud taigalt lapi külmunud maakest, ja kuigi morn tihnik seisis veel ümberringi vaenuliku sinana, ei heitnud nad meelt. Mööda puhastatud maad jooksid lattaiad, tõusid rõngud ja kuhjad, kasvasid suitsused jurtad... Vene keelt kõneles ta vähe ja kaunis halvasti, riietus loomanahkadesse, kandis jalas torbaseid, toitus karaskist ja pressitud teest...»

Kuid Korolenko ei piirdunud selle kuju realistliku esitamisega. Ta püüab heita pilku tulevikku, näha, milleks võivad areneda Makari esialgu veel potentsiaalsed eeldused. See sööst tulevikku, mis on tüüpiline kogu Korolenko loomingule, annab teosele eredalt romantilise värvingu. On samuti loomulik, et tuleviku näitamise jaoks pidi Korolenko realistlikus jutustuses rakendama Makari fantastilist unenägu. See ei riku põrmugi ei teose stiililist terviklikkust ega selle realistlikku olemust.

On iseloomulik, et neil üksikudel juhtudel, kus stiililine terviklikkus oli rikutud, kus fantastika läks vastamisi realismiga, ei olnud Korolenko nende episoodidega rahul ja püüdis neid ümber töötada. Toome näite jutustusest «Pime muusik» (neli redaktsiooni, 1886—1898).

Jutustuse esimeses redaktsioonis kangelane, kui ta saab teate, et talle on sündinud poeg, kes näeb, muutub sellest teatest vapustatuna hetkeks ise nägijaks. Ta näeb päikest, taevast, maad, rohelist, oma kodakondsete nägusid. Antud juhul on jutustuse realistlikku koesse kiilutud materialistlikult vaatekohalt täiesti ebareaalne episood, mis ei moodusta mitte mingit allegoorilist vahepala, vaid kuulub vahetult reaalsesse faabulasse.

Korolenkot ennast see koht ei rahuldanud, ja jutustuse järgnevate ümbertöötuste puhul ta järk-järgult kaotas antud episoodi ebareaalsuse. Lõplikus redaktsioonis esitas Korolenko äkilist «nägijaks-saamise» fakti kui pimedada enda subjektiiivset kujutlust. Kirjeldusest on selge, et pimedale valgus ainult «näib», kuna tegelikult kõik ta kujutlused on seotud ainult hääletega: «juba enne ta sündimist kustunud silmade ees süttisid äkitselt kummalised viirastused. Kas olid need kiired või helid, sellest ei andnud ta endale aru. Need olid helid, mis

muutusid elavaks, omandasid kuju ja liikusid kiirtena. Nad hiilgasid nagu taeva-võlv, nad veeresid nagu hele päike mööda taevast, nad lainetasid nagu lainetab sosin ja kahin rohelistes stepis, nad kiikusid nagu kiiguvad mõtlike pöökpuude oksad.» Niisuguses interpretatsioonis pole enam midagi müstilist või ebareaalset.

Oma alustelt on Korolenko looming sügavalt realistlik. Kuid seejuures oli Korolenko lepitamatu vaenlane ideetule naturalismile, mis ei vali elust välja olulist, tüüpilist, vaid orjalikult kopeerib halli argielu, ilma et ta selles näeks uue võrseid, edasise arengu perspektiive. Ühes mustandis polemiseerib Korolenko ilukirjanduslikus vormis naturalistliku kooliga. Rühm noori inimesi loeb uut prantsuse naturalistlikku romaani. Romaan on tõetruu, kuid kiretu ja igav. Lugemise juures viibiv vanamees (autori seisukoha väljendaja) saab pahaseks, et noorsugu romaani kiidab: «Halastamatu tõde... Keda kuradit on mul teha niisuguse tööga, mis vägisi une peale ajab?» Vanamees võrdleb selle romaani V. Hugo «Pariisi jumalaema kirikut», mis avaldas temale nii vägevast muljet, et ta virutas selle vastu maad, pärast aga viis raamatuköitja kätte. «Seda teie romaani ei viruta ükski vastu maad ega hakka ka köitma.» Noorsoo vastuväite peale, et romaani tugevus on selles, et ta tõetruult kujutab võigast tegelikkust, vanamees vastab: «Tähendab, tuleb otsida paremat», mitte rahulduda elu vastikute külgede kujutamisega.

Samu mõtteid avaldas Korolenko ka oma päevikus. «Zola realism,» kirjutas ta 1887. aastal, «eitab isegi kangelaslikkuse võimalust inimkonnas... Mulle näib, et uus suund, millele saab osaks märgata realismi äärmusi, kujuneb ühe ja teise sünteesiks» (s. t. realismi ja romantismi sünteesiks).

Hiilgav naturalismi kriitika ja nõudmine, et tuleb kujutada kangelaslikkust, on seletatav sellega, et väljasaadetud Korolenko tundis suurepäraselt rahvast, kelle juures ta korduvalt võis tähele panna protesti võrseid, rahva esindajate poolt tulevikus teostatavate kangelastegude võrseid.

Need praktilised tähelepanekud ja üldmääritud teoreetilised lähtekohad olid selleks tõukeks, mis sundisid Korolenkot pärast «Makari unenägu» looma veel terve rea jutte rahva masside esindajatest, kelles peitub erakordset jõudu, protesti- ning mässumeele algeid («Sokoliinlane», «Fjodor Kodutu», «Halvas seltskonnas» jt.). Nende juttude kangelased pole enam rõhutud, alandlikud Markarid, vaid sõltumatud inimesed, ühiskonnast Lahti ütelnud hulgused. Korolenko tõstab esile ja rõhutab neis kujudes nende uhkust, protestivaimu, võimet kangelastegudeks, laseb neid omada usku paremasse tulevikku. Hulgas muutub autori tulevikku-suunatud pilgu kunstiliseks kehastuseks: «Sest ajast peale, kui kuri saatust on tõuganud inimese vaevarikale, tuhandetest jalgadest tallatud Vladimirkale — on tegelikkus tema jaoks hullem kui surm, elu aga ainult unistus. Ei jätku igäihel oskust, osavust, hakkamist ega jõudu seda unistust realiseerida. Hulgas on aga selle unistuse kandjaks, adeptiks, rüütlik. Inimene, kes on osanud põgeneda sunnitöölt või asumiselt, kes on käinud läbi Baikali-tagused mäed ja orud burjaatide püssikuulide all, kes on purjetanud mässaval merel... niisugune inimene on tõestanud, et ta pole lobiseja, vaid selle püha lootusetule teenija, mis igas südames põleb.»

Hulkurite tüübid Korolenko 80-ndate aastate juttudes on Gorki «põhjakihi» inimeste prototüüpideks, keda viimane kujutab juba uutelt sotsiaalpoliitilistelt positsioonidelt.

Narodnikliku renegaatluse, tegelikkusega leppimise, «väikeste asjade» ja tolstoiliku «kurjale mittevastupanemise» teooria tingimustes oli uhkete, sõltumatute protesteerijate kujutamisel suur ühiskondlik-poliitiline tähtsus. Mitte väiksem tähtsus polnud teostel, milleles Korolenko otseselt välja astus tolstoiluse otsustava vastasena, eriti «Muistendis Florusest» (1886). Tolstoiga polemiseerides valib ka Korolenko oma jutustusele tolstoiliku evangeeliumi-tähendamissõna vormi.

Roomlased on alistanud Juuda kuningriigi, röövivad ja tapavad inimesi. Rikkad juudid manitsevad rahvast alistumisele ja kuulekusele, kasutades pea-aegu sõna-sõnalt Tolstoi «mittevastupanemise» argumente. Kuid rahvas, kes ei talu alandust ja röövimist, alustab relvastatud ülestõusu rõhujate vastu.

Ülestõusnud rahva juht Menahhem, vaieldes rikastega, kes ütlevad, et jõudu ei võideta jõuga, et tuld ei kustutata tulega, annab «vastupanemisele» teoreetilise õigustuse: «Tuld ei kustutata tulega, ja veele ei valata vett juurde. See on tõsi. Kuid kivi purustatakse kiviga, terast tõrjutakse tagasi terasega, ja jõudu jõuga...»

L. Tolstoi püüdis «Muinasjutus Loll-Ivanist», mis ilmus trükist ainult mõni kuu varem kui «Muistend Florusest», tõestada «mittevastupanemise» praktilist kasulikkust: Loll-Ivani utoopilises kuningriigis elavad patriarhaalsed «mittevastupanijad», kes ei kaitse ennast röövlite ja võõramaalastest vallutajate vägivalda eest; ja viimased on niisugusest järjekindlast alistumisest löödud ning lahkuvad ise riigi piiridest; Ivani kuningriiki aga voolab inimesi, kes igatsevad «paradiislikku» elu.

Korolenko Menahhem eitab niisuguse paradiisi võimalust: «Roomlaste vägivald on tuli, teie andlikkus aga puu. Ei peatu, kuni on neelanud kõik. Florus löi surnuks isegi kõige vaguramad, nüüd lubab Cestius armu heita isegi neile, kes võitlesid. See on sellepärast, et teie puu asemel leidsid roomlased eest meie raua... Vägivald toitub alistumisest nagu tuli õlgedest. Raevukas autunne aga meenutab vägivaldsetele leebuse kasu.» Niisiis väitis Korolenko vastupidi L. Tolstoile, et «vastupanemisest» on reaalne kasu.

Tunnetades rahvast kui võimsat ajaloolist jõudu, tunnetades rahvas kätkevaid suuri potentsiaalseid võimalusi, ei saanud Korolenko enam asuda narodniklikule positsioonile, mis vastandas kangelasi massile. Ainuke võimalik tee intelligentsile oli Korolenko vaatekohalt lähenemine rahvale. See on jutustuse «Pime muusik» ideeks. Andekas noormees on sündinud pime. Tema füüsiline defekt on parandamatu. Hämaralt tundes nägijate inimeste üleolekut, kannatab noormees sügavalt, ja teadmine oma parandamatust puudulikkusest on valmis temas arenema tervete inimeste egoistlikuks vihkamiseks, pessimismiks ning meeletuteks. Kuid vana onu, endine Garibaldi sõdur, viib Pjotri talupoegade juurde, pimedate kerjuste juurde ja noormees hakkab oma häda hindama sootu teisiti. Tema kannatused tunduvad väikestena, tühistena võrreldes rahva kohutavate kannatustega. Pjotr Popelski pühendab oma elu rahvale, luues kunsti, mis kajastab rahva elu, mis meenutab inimestele «muret kesk õnneliku elu täiuslikkust», ja seega saab võitu oma kannatustest, leiab oma koha elus. Ega asjata olnud «Pime muusik» üheks N. Ostrovski lemmikteoseks: tema elas teistsugustes sotsiaalsetes tingimustes, kuid temale arvatavasti väga imponeeris

Korolenko mõte, et isiklikust õnnetusest on võimalik üle saada tööga ühiskonna kasuks.

Korolenko märgib Pjotr Popelski teoste aktiivset iseloomu. Tema viisid, need «ei ole armuanni palumine ega vilets halisemine», need on vapustavad pildid hirmsatest elutingimustest, milles elas rahvas tsaari-Venemaal. Sellega Korolenko jällegi nagu kriipsutaks alla, et niisugune elu pole pikemat aega võimalik; muusik Pjotri «jõulised, võimsad helid» otsekui sümboliseeriksid rahva hulgas kasvavat protestivaimu. Isiklik õnnetus võib olla parandamatu, kuid rahva üldine õnnetus ei või parandamatu olla!

«Pimedas muusikus» tõstis Korolenko üles veel ühe probleemi: kas inimesel on võimalik püüda millegi poole, mida ta isiklikust kogemusest ei tunne? Autor vastab sellele jaatavalt, ühtlasi rõhutades, et niisugune püüe on täiesti loomulik. Niisuguse püüde üheks peamiseks põhjuseks arvab Korolenko olevat selle, et antud indiviidi närvisüsteemis kajastuvad esivanemate paljude põlvkondade kogemused. Niiviisi seletab ta Pjotr Popelski tungi valguse poole: «Need päritud, kuid isiklikus elus puudutamata valgusekujutluse «võimalused» kerkisid üles... lapse peakeses...» Ja teises kohas öeldakse, et Pjotri ajus löi särke «päike, millele olid vaadanud tema esivanemate loendamatud põlvkonnad». Niisugune seletus on muidugi idealistlik. Küsimus pole seoses esivanematega, vaid on seoses reaalse tegelikkusega: läbikäimises inimestega selgub Pjotrile tema mittetäisväärtuslikkus ja see äratub temas tungi oma puudlikkus ületada.

Probleemil, mille aetas Korolenko, oli erakordselt suur tähtsus. Allegoorilises vormis oli siin tegelikult üles tõstetud küsimus, kas rõhutatud rahval on võimalik või pole võimalik püüda vabaduse poole, mida tema, rahvas, veel ei tunne. Hoolimata selle probleemi idealistlikust käsitlest on juba niisuguse püüde paratamatuse ning loomulikkuse rõhutamine ise Korolenko suur teene.

«Pimedas muusiku» kirjutas Korolenko juba Euroopa-Venemaal. 1884. aastal lõppes tema väljasaatmise-tähtaeg Jakutiasse ja Korolenko asub tervelt kümneks aastaks elama Nižni-Novgorodi. Oma elu neil aastail töötab ta mitte ainult kirjanduse põllul, vaid ka silmapaistva avaliku tegelasena ning publitsistina.

Kuritarvituste paljastamine aadli pangas; laialdase tõhusa abi organiseerimine nälgivatele Volga-äärsetele talupoegadele; talupoegade-udmurtide kaitsmine, kellede vastu oli tõstetud ülekohtune laimav süüdistus inimohverdamises; ametnike-kroonuvaraste paljastamine, kes laostasid töö võitluses koolera-epideemiaga, — see on ainult lühike loend Korolenko ühiskondlikust tööst Nižni-Novgorodis elamise ajal.

Neil aastail kirjutab Korolenko mitu olukirjelduste sarja.

Suur tähtsus oli sarjal «Nälja-aastal», kus autor 1891. aasta Volga-äärse näljahäda andmete põhjal toob välja rahva hädade tõelised põhjused: «Ikaldus seda vaesust ei sünnita, ta ainult viib selle äärmise piirini.» Veel selgemini avaldas Korolenko seda mõtet kirjas naisele: «Rahva häda ning puudus... pole hoopiski võrdeline ikalduse astmega, vaid on võrdeline semstvo-ülema julmuse astmega.»

Kuid eriti tähtsad on «Pavlovo olukirjeldused», kus Korolenko vastuoksa narodniklikele prognoosidele tõestas konkreetsete andmete najal (Pavlovo linna

elanike hulgas tehtud vaatlused) kapitalismi tekkimist Vene provintsis ja vastavalt sellele väikese kodutöönduse lagunemist. «Pavlovo olukirjeldustele» viitas V. I. Lenin oma teoses «Kapitalismi arenemine Venemaal» (vt. V. I. Lenin, Teosed, 3. k., Tallinn 1950, lk. 365).

Korolenko mõistis mitte ainult kapitalismi paratamatust, vaid ka progressiivset osa. Katkendis «Tehases» (1887) kujutas ta töölistmassi, kes oma kollektiivi hulgast tõstab esile teadliku juhi. Lõpetamata teoses «Insener Arojevi filosoofia» (90-ndail aastail) jätkab Korolenko seda teemat. Teose kangelase suu läbi tõestab ta, et intelligentsi langus on paratamatu, et ta kaotab võime töölisi juhtida, viimased aga vastupidi hakkavad aeg-ajalt ikka enam ja enam nõudma oma õigust; tulevik on tööliste päralt.

Kapitalistliku korra tundmaõppimise eesmärgil võttis Korolenko 1893. aastal ette reisi kapitalismi «klassikalisele» maale, Ameerika Ühendriikidesse. Sellelt reisilt saadud materjali põhjal kirjutas Korolenko rea olukirjeldusi ja tuntud jutustuse «Ilma keeleta» (1895). Siin näitas ta kapitalistliku korra suhtelist progressiivsust võrreldes feodaal-kodanliku monarhiaga, kuid ometi ei liialdanud seda progressiivsust. Venemaalt emigreerunud Hamburgi kõrtsimehe suu läbi andis Korolenko väga tabava iseloomustuse ameerika «vabaduste» kohta: «Ah, kägistavad üksteist kõrist, seal on see vabadus.» Jutustuse kangelane Matvei Lozinski emigreerub Ameerikasse oma eluõnne otsima, kuid pärast seda, kui ta on näinud kõiki kodanliku korra «võlusid» (amoraalsus, raha võim, äraostmised ja šantaaž, ametiühingu liidrite müüdavus jne.), neab ta ära New Yorgi ja kogu Ameerika: «Purustagu välk see neetud linn ja see mingisugune teie poolt valitud linnapea... Purustagu välk ka see nende vasest vabadus seal saare peal... Ja käigu nad kuradile koos nendega, kes müüvad neile oma hinge.»

90-ndail aastail loob Korolenko, kes on selleks ajaks saanud juba ülevenemaaliseks kuulsuseks, tiheda sideme pealinna kirjanike ja ajakirjanikega. Ta võtab osa tuntud kirjanduse- ja kunsti-ajakirja «Severnõi Vestnik» toimetamisest, 1895. aastast peale aga on hiliste narodnikute ajakirja «Russkoje Bogatstvo» üheks toimetajaks. Võib paista kummalisena, et Korolenko, kes nii palju oli paljastanud narodnikute liikumise puudusi, sai narodnikute ühe häälekandja ametlikuks juhiks. Seda sammu seletab Korolenko ideeliste positsioonide kõikumus.

Ta nägi narodnikute nõrkusi, sai aru kapitalismi progressiivsest osast, ta polnud kaotanud usku rahvasse, kuid 90-ndate aastate tingimustes ei näinud ta reaalseid jõudusid, kes oleksid võinud astuda võitlusse isevalitsusega, ta ei mõistnud, kui suur tähtsus oli proletariaadi väljatulekul ühiskondliku elu areenile ja tema partei tekkimisel. Muidugi, marksismi kasvavat populaarsust Korolenko pidi nägema. Veel enam, artiklis «Elu keerulisusest» (1899), kuigi ta selles andis rea ekslikke iseloomustusi marksistlikule õpetusele, tunnistas ta sellegipärast marksiste liitlasteks kodumaa vabastamise eest. Selles küsimuses läks ta siis lahku narodnikute peamehest N. K. Mihhailovskist, nagu ta ise ühes oma kirjas kõneleb: «See, et mitte kõik meie hulgas ei olnud nõus kõigi punktidega Nik. Konst. (Mihhailovski) poleemikas marksistidega, on fakt... Niihästi toimetuses peetud jutuaajamistes Mihhailovski eluajal kui ka minu märkustes «Elu keerulisusest» esines ka teine varjund... Nüüd, kus elu ise nii

ilmekalt tõstab esile kapitalistlikul alusel tekkinud tööstusarmee kaadri progressiivset tähtsust, oleks naeruväärt kõnelda, nagu ei tooks linn, tehas, vabrik ellu progressiivseid elemente, ja haliseda selle «maast irdumise puhul...» oleks... sisuliselt ekslik. Aga nii see oli, ja see oli viga.»

Olukirjelduses «Meie omad Doonaul» (1909) iseloomustas Korolenko suure sümpaatiaga noort rumeenlast Katriani, veendunud marksisti. Kuid Korolenko vaatekohalt oli marksism tähtis ainult tööliklassile ega suutnud lahendada talurahva küsimust: «Noor sotsialism... oli suremas liikumatu ja mõistatusliku põlluharijate stepi rajade ees,» kirjutas ta samades olukirjeldustes. Kuid otsustavaks ajalooliseks jõuks paistis Korolenkole siiski olevat mitte proletariaat, vaid talurahvas: «Meie elu kõige lähemad küsimused, poliitilise tänapäeva Gordioni sõlm ei ole kaugeltki tööliklassi kätes... Kelle kätes siis?... Selle laia, ebamäärase, romantilise «töötava rahva» kätes, kes pole ennast seni veel konkreetselt avaldanudki.» Need asjaolud seletavadki Korolenko osavõttu narodnikute häälkandja tööst. Korolenko ideoloogia vastuolulisusega seletub ka see fakt, et pärast 1905. aasta revolutsiooni ta toetas kadette. Kadettide edu väikekodanliku, demokraatliku intelligentsi hulgas seletas ära V. I. Lenin: «Need ei olnud õigupoolest niivõrd hääletamised kadettide poolt, kuivõrd hääletamised valitsuse vastu. Kadetid saavutasid võidu suurel määral ainult sellepärast, et nad osutusid... kõige pahempoolsemaks parteiks. Tõeliselt pahempoolsed parteid olid kõrvaldatud vägivalda, areteerimiste, tapatalgute, valimisseaduse jne. abil. Kõik... ebamääraselt revolutsioonilised elemendid olid... sunnitud kadettide ümber koonduma.» (Teosed, 10. k., Tallinn 1952, lk. 189—190.) Alles Stolõpini reaktsiooni perioodil sai Korolenko aru kadettide partei reaktsioonilisest olemusest. Kuid oma loomingu paljastas ta juba 80—90-ndail aastail kodanlikku liberalismi, mis tegelikult oli muutumas toapoisilikuks pugemiseks tsaarivalitsuse ees. Jutus «Pilvisel päeval» (1896) andis Korolenko liberaalse tegelase toreda portree:

««Mina teda isiklikult ei tundnud... See oli juba pärast mind, aga muidugi, mäletan ajalehtede järgi! Radikaal, entusiast... eks see olnud ju tema, kes omal ajal nõudis koolidele klavereid? Liialdus muidugi, kuid... ma usun, te nõustute, sümpaatlik liialdus... Ja kui ta nüüd oma entusiasmi rakendab...»

«On juba rakendanudki,» vastas Vassili Ivanovitš. «Nüüd nõuab ta koolide täielikku sulgemist...»»

Kaasvestleja selgitusepärimisele vastab Vassili Ivanovitš ilmeka näitega:

««On olemas, vennas, sihuke si subjekte... Meie kindral — ta on meil suur naljahammus — nimetab neid üliinnustunud koerte tõuks... Oled sa näinud, kuidas mõnikord niisugune hästi väle koer läheb peremehega jalutuskäigule? Peremees saab vaevast astuda sammu vasakule, kui juba koeral on saba rõngas ja ta lippab verst maad ette... Aga niipea kui peremees tagasi pöördub, tormab koer juba jälle uues suunas ette...»»

«Üliinnustunud koera tõug» — raske on anda tabavamalt iseloomustust isevalitsuse kodanlikele teenritele, kes oma toapoisilikus püüdlikkuses sageli jooksid peremehes «verst maad ette!»

Uus, proletaarne ajajärk Venemaa ajaloos ja revolutsioonilise liikumise kasv ei võinud jääda kajastumata Korolenko ilukirjanduslikes teostes. Samas jutus «Pilvisel päeval» toob postipoiss Silujan mitu näidet pärisorjuseajast, kus talu-

pojad ei suutnud välja kannatada ja tapsid mõisnikke ning nende käsilasi; ja need näited nagu oleksid käinud ka käesoleva päeva kohta, mis oli sünge, pilvine ning ennustas peatset äikest. Saabuva tormi motiivil (iseloomulik motiiv Korolenko loomingus: vrd. näiteks «Mets mühab», «Volgal», «Meri») on siin muidugi sümboolne tähendus.

Tundes rahva protestivaimu kasvamist pöördub Korolenko loomulikult vene rahva mineviku poole, nende murranguliste ajajärgude juurde, mil toimusid suured rahvalikumised. Ta kogub hoolega materjale jutustuseks «Pugatšovist» (kahjuks jäi jutustus lõpetamata), kirjutab rea ilukirjanduslikke visandeid rahva ülestõusu teemal. Siin näitab ta ühelt poolt endiste aegade talurahvalikumiste piiratust (ideaalide kitsus, liikumise organiseerimata, poolröövellik iseloom, mõnikord isegi «vennavere valamine»), teiselt poolt nende seaduspärasust, nende tähtsust rahva jaoks ja seda, et mälestust nendest liikumistest ei kustuta sajandid: «Rahvas mäletab meid, meie jõust on ta loonud laulusid, meie nimi kostab tormi ajal Volga kohisevais laineis ja need mäehiiglased kannavad rahva hulgas meie mälestust.»

Sedaviisi jätkas Korolenko uutes ajaloolistes tingimustes nende teoreetiliste lähtekohtade kehastamist oma loomingus, mis ta oli üles tõstnud juba 80-ndate aastate lõpul: mitte ainult kujutada elu, vaid tabada temas ka heroilist elementi.

1900. aastal asub Korolenko elama Poltaavasse, kus ta elas oma elu viimased 20 aastat. Nii nagu 80—90-ndail aastail, arendab ta ka Poltaavas laialdast ühiskondlikku tegevust. Stolõpini reaktsiooni aastail esineb ta otsustavalt ajakirjanduses metsikute katsete vastu rahvalikumist maha suruda. Laialt teatavaks sai lugu Filonoviga. Karistussalga ülem Filonov piinas ja peksis mitu tundi järjest Sorotšintsõ küla elanikke. Sügava meelepahaga avaldas Korolenko trüki avaliku kirja Filonovile, milles ta nõudis kiiret kohtumõistmist selle mustsajalase üle. Kuid «kohus» Filonovi üle toimus varem, kui keegi oleks teadnud oodatagi: mõni päev pärast Korolenko kirja ilmumist tapeti Filonov esseeride ühe terroristliku organisatsiooni liikme poolt. See andis isevalitsusele põhjust süüdistada Korolenkot tapmisele ässitamises. Poltaava mustsajalased hakkasid avalikult kõnelema Korolenko tapmise ettevalmistamisest. Selle peale pidasid linna töölised terve aasta jooksul kirjaniku maja juures relvastatud valvet.

1913. aastal võtti Korolenko aktiivselt osa «Beilise protsessist» (juut Beilise vastu oli tõstetud valesüüdistus rituaaltapmises), paljastades ajakirjanduses mustsajalist antisemitismi. Korolenko sai väga hästi aru, et tsaarivalitsus ässitab üht rahvast teise kallale lootuses lämmatada masside revolutsioonilist liikumist, et vaenu õhutamine teiste rahvaste vastu on tihedalt seotud omaenda rahva rõhumisega. Kollektiivses protestis antisemitismi vastu, mis oli alla kirjutatud Korolenko ja Gorki poolt, öeldakse selle kohta täiesti selgesti: «Iidsest ajast peale käib põline võitlus inimlikkuse vahel, mis kutsub inimeste vabadusele, võrdsusele ning vendlusele, ja orjuse, vaenu ning vihkamise jutlustamise vahel. Ja ka meie ajal, nii nagu see on olnud alati, needsamad inimesed, kes ei taha anda omaenda rahvale mingisuguseid õigusi, äratavad temas kõige viisakalt konfessionaalse vaenu ja tõulise vihkamise vaimu.»

«Sovinistliku vingu» vastu astus Korolenko välja ka esimese maailmasõja ajal. Korolenko oli tuline patrioot, kes sügavalt armastas oma maad ja rah-

vast, kuid samal ajal jäi ta veendunud internatsionalistiks, kirglikuks rahvaste sõpruse ja vendluse propageerijaks.

Ka kahekümnendal sajandil jätkab Korolenko oma kirjanduslikku loomingu. Tema sulest on pärit seeria huvitavaid mälestusi Tšernõševskist, G. Uspenskist, Tšehhovist, L. Tolstoist, N. Mihhailovskist. Lühikest aega enne 1905. aasta revolutsiooni kavatses Korolenko kirjutada autobiograafilise teose, mis oleks olnud kokkuvõtteks tema aastakümnete-pikkusest kirjanduslikust ja ühiskondlikust tööst. Seda teost — «Minu kaasaeglase elukäik» — kirjutas ta kuni oma surmani ja see jäigi lõpetamata: jutustus ulatub kuni tagasitulekuni Jakuutiast.

Korolenko autobiograafiline teos on lai ajalooline maal, on, võiks ütelda, 70—80-ndate aastate intelligentsi entsüklopeedia. Kangelase isikut on kujutatud kõigi tolle aja tähtsamate ajalooliste ja kultuuriliste sündmuste taustal. Seda, kuidas Herzen iseloomustab oma «Minevikku ja mõtteid» («Ajaloost kajastus inimeses, kes on juhuslikult sattunud tema teele»), võib täiel määral rakendada ka «Minu kaasaeglase elukäigu» kohta. Sellele vihjas ka Korolenko ise, kui ta eitas oma memuaaride intiimset iseloomu: «Siin pole koos mitte kõik faktid, mitte kõik mõtted, mitte kõik hingeliigutused, vaid ainult need, mida ma loen seotuks mõne üldhuvitava motiiviga.» Pärast Herzeni «Minevikku ja mõtteid» on «Minu kaasaeglase elukäik» kõige tähtsam teos ilukirjanduslik-ajaloolisest žanrist.

Korolenko kirjutas «Elukäiku» imperialistlike tapatalgute aastail, revolutsiooni ja kodusõja aastail. Tunda andis ennast mitte ainult vana haige inimese väsimus, vaid ka tema ideoloogia piiratus, tema maailmavaate ebakindlus ja vastuolulisus. Korolenko ei mõistnud Oktoobrirevolutsiooni, ei võtnud vastu proletariaadi diktatuuri. Ise nimetas ta ennast «sotsialistiks, ilma et peaks ennast bolševikuks või kommunistiks või menševikuks või rahva-sotsialistiks».

Nagu prof. G. Bjalõi oma raamatus «V. G. Korolenko» öieti ütleb, seisid Korolenko elu tragöödia selles, et ta suhtus skeptiliselt narodniklikku liikumisse, mõistes selle liikumise eraldatust rahvast, kuid ei liitunud ka marksistliku parteiga, kuna ta «ei näinud selle partei massilist, rahvalikku olemust».

Sellest hoolimata suhtus Korolenko suure lugupidamisega nõukogude võimuse ja kommunistlikku parteisse. Ta keeldus valgete taganemise ajal välismaale emigreerumast. Oiglaste meelepahaga kõneles ta «korrast», mille seadsid sisse valged väed, kui nad olid Poltaavas peremeesteks, ja tervitas punaste tulekut: «Ma olen tuttavaile bolševikele ütelnud, et nemad oskavad suurepäraselt sisse tulla. Otsekohe lõpevad röövimised ja tapmised.»

Korolenkot sõitis vaatama A. V. Lunatšarski, kes iseloomustas Korolenko suhtumist nõukogude võimuse järgmiselt: «Ta esitas mõtlilikult terve rea vastuväiteid, kuid üldiselt suhtus meie juhtivasse parteisse seltsimehelikult.»

Partei omakorda osutas Korolenkole erakordset tähelepanu. 1921. aastal kirjutas Lenin tervishoiu rahvakomissarile Semaškole: «Väga palun nimetada eriline isik (parem mõni tuntud arst, kes tunneb välismaad ja keda tuntakse välismaal) selleks, et saata välismaale, Saksamaale Tsurjupa, Kurajev, Gorki, Korolenko ja teised.» (V. I. Lenini sõrendus; tsiteeritud kogumiku järgi «Lenin kirjandusest», M. 1941, lk. 243.)

Kuid Korolenko raske haigus, mis sundis ta voodisse, ei võimaldanud seda

plaani teostada. 1921. aasta detsembris Korolenko suri. Kirjaniku matused kujunesid üldrahvalikuks demonstratsiooniks. Maa igast nurgast sõitis Poltaavasse kokku palju inimesi, eriti palju oli talupoegi Poltaava kubermangust. Leinarongist kirjaniku puusärgi taga, mis kestis kuus tundi, võttis osa 150 000 inimest.

IX Ülevenemaaline Nõukogude Kongress katkestas oma töö ja austas kirjaniku mälestust püstitõusmisega.

Ukraina valitsus võttis vastu erilise otsuse Korolenko mälestuse jäädvustamiseks.

*

Korolenko tegevusele andis V. I. Lenin üldise hinnangu juba 1907. aastal, kui ta ütles, et Korolenko on «progressiivne kirjanik» (Teosed, 12. k., Tallinn 1953, lk. 241).

1913. aastal, seoses kirjaniku 60. sünnipäevaga kirjutas leninlik «Pravda»: «V. G. Korolenko seisab töölisliikumisest kõrval, tema on ainult radikaalse, demokraatliku intelligentsi esindaja, narodnikliku juuretisega... Kuid ise on ta kahtlemata demokraat, rahva iga samm teel demokraatia poole leiab temalt alati poolehoidu ja toetust.

Niisugused inimesed nagu Korolenko on haruldased ja väärtuslikud.

Meie austame temas niihästi osavõtlikku, äratavat kunstnikku kui ka kirjanikku-kodanikku, kirjanikku-demokraati.»

Seda hinnangut me kordame ka nüüd, 40 aastat hiljem. Nõukogude rahvas ja valitsus peavad kirjaniku-demokraadi mälestust pühaks. Poltaavas on rajatud tema muuseum (mille fašistid Suure Isamaasõja ajal barbaarselt maha põletasid, kuid mis on jälle taastatud). Korolenko nimi on omistatud mitmele õppeasutusele, on asutatud temanimelisi stipendiume, tema teosed ilmuvad massilistes tiraažides, käesoleval aastal antakse välja kirjaniku teoste kogud, üks kaheksa-, teine kümneköiteline.

Omal ajal avaldas A. M. Gorki kindlat lootust, et «uue Venemaa ehitamise suures töös leiab väärilist hindamist ka ausaima vene kirjaniku V. G. Korolenko, selle suure ja tugeva südamega inimese suurepärase looming».

Gorki ennustus on täide läinud — Korolenko on leidnud meie maal väärilist hindamist.

Eesti ja dekabristid *

Puškin teadis sügavast huvist, mida Eesti ja tema mineviku vastu tundis Nikolai Jazõkov. See huvi on teataval määral seletatav noore poeedi lähedusega progressiivselt mõtlevatele aadli-intelligentsi esindajatele, peamiselt dekabristidele. Samuti nagu Aleksander Bestužev, Nikolai Turgenev ja Wilhelm Küchelbecker, uuris ka Jazõkov hoolega vene rahva ja Baltimaade rahvaste ühise võitluse ajalugu teutooni penirüütlite vastu. Tulevasi poeeme visandades püüdis ta neis jäädvustada mõõgavendade ordu verist ajastut, kes tule ja mõõgaga orjastasid Eestimaa.

Baltimaade mineviku poole pöördudes võrdlesid dekabristid, nagu ka nendega liitunud teised vene progressiivsed ühiskonnategelased, kaugete aegade õudseid pilte selle niisama õudse tegelikkusega, mida nad ise Eestis nägid. Dekabristide liikumise juht ja ideoloog P. Pestel, kes mõnda aega elas Läti linnas Jelgavas (Miitavis), kirjutas «Russkaja Pravdas», et «siiatulnud sakslased, kes vallutasid need maad» (s. t. Baltimaad — A. L.), jagasid «omavahel äravõidetud vara ja mõisad». Tutvudes parunite poolt orjastatud Baltimaade talupoegade eluga tuli ta järeldusele, et «vaatamata neile antud näilisele vabadusele viibivad nad hoopis raskemas olukorras kui vene talupojad».

Pestel nõudis «Russkaja Pravdas», mis oli mõeldud juhendiks «nii rahvale kui ka ajutisele ülemvalitsusele», pärisorjuse täielikku kaotamist ja kogu elanikkonna liitmist «ühtseks kodanikuseisuseks». Demokraatlikku vabariiki propageerides nõudis «Russkaja Pravda» üldist ja võrdset valimisõigust, igasuguse varandusliku tsensuse kaotamist, Vene parlamendi — Rahvaveetše — asutamist. Esimest vabariiklikku põhiseadust, mis Venemaal välja töötati, iseloomustas sügav armastus Kodumaa ja tema rahva vastu, progressiivse mõtte kõrgus.

«Russkaja Pravdas», mis sisaldas tulevase ajutise valitsuse sotsiaalsete ja poliitiliste ümberkujunduste ulatusliku loetelu, nõudis üks dekabristide liikumise juhte ka pärisorjuse väljajuurimist Venemaa Balti mere kubermangudest. Pestel kirjutas: «Kohustada ajutist ülemvalitsust: 1) pöörama suurt tähelepanu nii nende seisukorrale kui ka asjaolule, et feodaalsüsteem, mis nii pikka aega on määratsenud Lääne-Euroopas, on ajanud ka siin oma pehkinud juuri, ja 2) võtma tarvitusele kõik abinõud, et lõplikult välja juurida feodalismi jäänused ja viia lätlaste (Pestel pidas loomulikult silmas ka eestlasi — A. L.) olukord vastavusse nende põhireeglitega, mis peavad olema igasuguse heakorra aluseks riigis. Selle järgi aga tuleb nende kubermangude poliitiline ümberkujundamine asendada selle uue korraga, mis kogu riigis sisse seatakse.»

* Algus «Loomingus» nr. 6 ja 7.

Pesteli püüdlused Baltimaade talupoegade ekspluateerimise kaotamiseks, mis on nii ilmekalt jäädvustatud tema «Russkaja Pravdas», on järjekordseks tunnistuseks esimeste tsarismivastaste võitlejate ajalooliste sidemete kohta Eestiga. Nad külastasid Baltimaid kuni ülestõusupäevani: veebruaris 1825. a. käis Põhjaühingu liige A. Rosen Tallinnas omaste juures; peatselt sõitis siia dekabrist Aleksander Beljajev; peaaegu kogu suve elas Tallinnas, Haapsalus ja Paldiskis tulevane ülestõusust osavõtja, Puškini lütseumisõbra vanem vend — kaardiväehvitser Mihhail Puštšin; septembri algul saabus Tallinna Pjotr Vjazemski, kes kohe pärast seda Aleksander Bestuževile oma Eesti-muljeid jagas... Ja kõik see toimus üheainsa 1825. aasta kestel, kui dekabristide liikumine võttis järjest suurema ulatuse ja salaühingute revolutsioneeriv mõju üha rohkem levis!

6

Venemaa peab oma kodanikutunde arengu algust arvama 14. detsembri inimestest alates; nende mõju pole lakanud...
A. Herzen

1825. aasta detsembris suri Taganrogis ootamatult keiser Aleksander I. Troonile pidi astuma Aleksander I vanem vend Konstantin. Siis aga, kui kõikjal temale juba vannet anti, tuli teade, et ta troonist loobub. Keisriks pidi saama Nikolai. Uus vandeandmine seisis ees.

Teade Aleksander I surmast ja pikaleveninud *interregnum* tõstis salaühingute ees järsult üles otsese väljaastumise küsimuse. «Meid võidak스 õigusega lurjusteks nimetada, kui me praeguse kordumatu võimaluse mööda laseksime,» kirjutas Ivan Puštšin mõni päev enne ülestõusu.

14. detsembril oli ette nähtud uus vandetõotuse andmine, seekord juba Nikolai-le. Salajase Põhjaühingu liikmed otsustasid seda ära kasutada. Nende poolt väljatõotatud manifesti projektis määrati kindlaks eesiseva ülestõusu ülesanded: tsaarivalitsuse likvideerimine, ajutise valitsuse loomine, pärisorjuse, tsensuuri ja nekrutivõtmise kaotamine, usuvabaduse ja kõigi seisuste seadusliku üheõiguslikkuse väljakuulutamine.

Saabus 14. detsembri peterburilisel tusane hommik. Puhus tugev tuul, pilu-tuisik keerutas lund... Kaardiväe Moskva polgu roodud liikusid senati suunas... Nendega ühinesid grenaderid... Kaardiväe-ekipaazi madrused marssisid trummipõrinaga ja lehvivate lippudega. Keevavereline Rõlejev, rahulik Puštšin ja vaimustuses leegitsev Küchelbecker kappasid mööda linna, õhutades armeed avalikule ülestõusule isevalitsuse vastu.

Väljatoodud väeosad asusid karreesse senatihoone vastu, Peeter I mälestus-samba juurde. Kolme tuhande sõduri ja madruse hulgas, kes olid järgnenud dekabristide kutsele, oli ka Eestist pärinevaid mehi. Koos kaardiväe-ekipaaziga oli Senati väljakule tulnud eestlane Johan Anatuin. Ta oli kuusteist aastat mereväes teeninud, oli näinud oma seltsimehi-madruseid suremas kepi- ja vitsa-hoopide all, oli omal nahal tunda saanud ebainimlikku drilli ja ohvitseride-araktšejevlaste vastikut irvitamist.

Viibides lühikest aega enne ülestõusu kodus, Eestis, oli Anatuin näinud, et tema kaasmaalaste elu polnud raasugi parem tema enda sunnitööst. See ajas

kannatustekarika üle vahutama, ja kaardiväe-ekipaazi madrus õhutas eesti talupoegi võitlusele oma rõhujate vastu, balti parunite omavoli vastu.

Politsei sai andmeid Anatuini «vabameelsuse» kohta. Kohe alustati juurdlust, ja ainult kaardiväe-ekipaazi ohvitseride vahelesegamine päästis meremehe karmist karistusest. Me ei tea Anatuini päästja nime. Võimalik, et see oli keegi ekipaazi nende kahekümne ohvitseri hulgast, kes pooldasid salauhingu ideid, olid kas selle liikmed või tundsid kaasa selle konspiratiivsele tegevusele.

Senati väljakule tuli eestlane-madrus vene ohvitseride-patriootide kutsel. Anatuin taotles samuti nagu nemadki isevalitsuse kukutamist, talurahva päästmist pärisorjusest.

14. detsembril «nägi Venemaa esimest korda revolutsioonilist tsarismivastast liikumist» (Lenin). Kuid väike rühm revolutsionääre, kes ei tuginenud rahvahulkadele, oli juba ette määratud liüasaamisele. Pealegi puudus tal hästi läbi mõeldud, täpne tegevusplaan, puudusid pöörde läbiviimiseks vajalikud relvastatud jõud. Kolme tuhande mehe vastu, keda dekabristid olid Senati väljakule toonud, saatis tsaar välja 9000 jalaväe sõdurit, 3000 ratsaväelast, suurtükiväe.

«Olime igast küljest sisse piiratud,» kirjutas hiljem Nikolai Bestužev. «Läbitungiv tuul jäätas vere sõdurite ja ohvitseride soontes, kes olid nii kaua lahtisel väljakul seisnud. Hämardus. Äkki paljastusid suurtükiväe patarei kahuritorud, mida ähmaselt valgustas hall hämarus. Kahur mürtsus. Esimesest mürsust langes minu kõrval seitse meest. Teine ja kolmas tapsid hulga sõdureid...»

Revolutsiooniliste vägede korratu tulistamine ei suutnud peatada kahurite tuleandmist. Iga suurtükide kogupauguga jäi vastutulistamine järjest harvemaks. Ülestõusnud põgenesid, saadetuna kahurimürskudest. Varsti oli kõik möödas. Neeva kallas, Senati väljak ja selle ümbruse tänavad olid täis surnukehasid. Need heideti Neeval jääaukudesse. Peterburi ülempolitseimeistri korraldusel peeti jahti haavatud «mässajatele».

Teiste sõdurite ja madruste hulgas korjati Senati väljakul üles ka Johan Anatuin. Ta viidi kaardiväe Soome polgu laatsaretti. Kaheteistkümne päeva pärast aga saabus ekipaazi lühike teade, et «käesoleva kuu 26. päeval suri ekipaazi reamees Johan Anatuin, keda 14. detsembril tabas kartetš rinda, haavates paremat kopsu».

Talvepalee meenutas neil päevil politseiijaoskonda, nagu märgib üks dekabriste. Areteeritud toodi siia kogu Peterburist ja paljudest teistest Venemaa linnadest. Wilhelm Küchelbeckerit otsiti ka Eestist. 25. detsembril saabus Narva magistraadile Peterburi kubeneri eeskiri, et teda otsiks Narva politsei.

Dekabristid viidi rangeima valve all Peeter-Pauli kindlusesse. «Kuna ohvreid oli palju, siis ei jätkunud kasematte,» kirjutas A. M. Muravjov oma mälestustes. «Garnisonikasarmuteks määratud ruumid muudeti vanglaks. Kriidikorraga kaetud aknaklaasid ei lasknud neisse urgastesse elustavaid päikesekiiri. Nende kasarmute pikkadesse ruumidesse ehitati palkidest puurid, mis olid paigutatud nii, et oli võimatu pidada omavahelist sidet... Paljudel olid jalad ja käed ahelates...»

Peeter-Pauli kindlus ei suutnud mahutada kõiki ülestõusust osavõtnuid ja mõned areteeritud viidi juurdluse ajaks Peterburi-lähedastesse kasemattidesse. Rida dekabriste toodi Eestisse.

25. detsembril, kuus päeva pärast areteerimist saadeti Peterburist Tallinna Põhjauhingu liige, kaardiväepolgu kornet Aleksander Muravjov. Feldjäägriga Tallinna saadetud «mässaja» oli Nikita Muravjovi noorem vend. Nikita Muravjov aga oli dekabristliku Päästeliidu asutaja, Hüvanguliidu aktiivsemaid ja juhtivamaid tegelasi, salaühingu ülemduuma liige.

«Viibisin Tallinna kindluses kuni 1. maini,» kirjutas Aleksander Muravjov aastate pärast. «Pean täitma oma südame kohustuse polkovniku suhtes... kes oli Tallinna kindluse platsadjutant. See suurepärane inimene hoolitses minu eest isalikult, andis mulle raamatuid, pliiatseid, lühidalt — ei lasknud mind millestki puudust tunda... 1. mail tuli feldjääger mulle järele. Kahekümne nelja tunni pärast olin juba Peeter-Pauli kindluses.»

Pärast kolmenädalast viibimist Aleksejevi raveliinis toodi Tallinna ka leitnant Boris Bodisco. Ta paigutati kindlusesse 9. jaanuaril 1826. Mereväeohvitseri, keda süüdistati selles, et ta «platsil viibimisega isiklikult mässust osa võttis», kästi hoida «karmis vangistuses». Kuid Tallinna kindluses oli samasugune ruumikitsikus nagu Peeter-Pauli kasemattideski. Kõige kõrgema eeskirja vastaselt oli komandant Berg sunnitud «riihiroimari» paigutama Viru värava juurde vahimajasse. Ülekuulamisteks viidi Bodisco Peterburi. Seda fakti kinnitab lühike märkus tema viibimise kohta Peeter-Pauli kindluses 18. veebruaril. Siis toodi ta Eestisse tagasi, kus ta veel kolm ja pool kuud viibis.

Samaaegselt Bodiscoga hoiti Tallinnas «karmis vangistuses» tillukeses kamburis Harju värava kohal kaardiväe-ekipaaži leitnanti Fjodor Višnevskit. Põhjaühingu liikmena seisis ta lähedal paljudele ülestõusust osavõtjatele ja tegutses 14. detsembril kui isevalitsuse veendunud vastane.

«Mässajaid» hoiti kinni ka Narva kindluses. 25. detsembril saadeti sinna Peterburist Põhjauhingu liige, kaardiväe ratsapolgu kornet Dmitri Artsõbašev. Veebruari keskel 1826 toodi Narva ka seoses dekabristide ülestõusuga vangistatud leitnant Aleksander Tsebrikov.

Areteeritud dekabristide viibimine Eestis ei saanud Tallinna, Narva ja Tartu elanikkonna eest saladusse jääda... Igasugusel teel levisid noil päevil teated, mis olid kuidagi seotud Senati väljaku sündmustega. Kõigisse Eesti servadesse saabus kirju Peterburi sõpradelt, sugulastelt, tuttavatelt... Ajaloolise ülestõusu tunnustajad jutustasid siia sõites ülestõusu üksikasjadest.

Rohkeid ja töepäraseid andmeid 14. detsembri kangelastest tõi Eestisse Nikolai Jazõkov. Ülestõusu ajal viibis Jazõkov Tartus, kuid kuuldes sündmustest, millest võtsid osa paljud tema sõbrad, sõitis poelet Peterburi. Jazõkovi kirjades 1825. a. lõpul ja 1826. a. algul on palju vihjeid arvukatele areteerimistele ja Peterburi seltskonnas valitsevale rusuvalle õhustikule. Range tsensuur ei võimaldanud tal vihjetest kaugemale minna. «Sädemest tekkivate tulekahjude näited ja teadmatus nende tagajärgede suhtes» sundisid «liigsele ettevaatusele», kirjutas ta.

Kuid seda, mida ei tohtinud usaldada postile, võis oma lähematele sõpradele isiklikult jutustada. Võib kujutleda, kui kärsitult need ootasid Jazõkovi tagasitulekut Peterburist, kui palju uudiseid poelet Tartusse kaasa tõi! Detsembrisündmuste mõju all kirjutas Jazõkov Tartusse tagasi tülles «Teise vande-töötuse». Mõteldes neile, kes olid nii vapralt välja astunud isevalitseja tiirania vastu, kirjutas ta üliõpilasele A. N. Wulffile:

Мой друг, учи меня рубиться:
Быть может, некогда и мне,
Во славу Руси, пригодится
Рука, привычная к войне.²¹

Samuti kui teisedki progressiivselt meelestatud Tartu üliõpilased, püüdis ka Jazōkov noil päevil teada saada Eestisse saabuvaid «poliitilise maailma uudiseid» ja tundis elavat huvi kõige vastu, mis «puutus riiklikesse küsimustesse». Need uudised olid loomulikult seotud dekabristidega, nende vangistamisega, nende viibimisega kindluse kasemattides.

7

Inimestest saadi lahti, kuid mitte nende ideedest.

Dekabrist M. Lunin

30. mail 1826. aastal lõpetas juurdluskomitee oma töö ja juba järgmisel päeval avaldas Nikolai I manifesti kõrgema kriminaalkohtu määramise kohta. Võimukandjatele ja munkadele osutati «kõige kõrgemat» usaldust: need pidid etendama hoolikalt lavastatud «sõltumatut» ja «õiglast» kohtupidamist. Kuid paljudele polnud see enam saladuseks, et kohtuotsust «mässajate» üle ei tehta mitte kohtusaalis, vaid tsaari enda kabinetis. «Kui kurb ja vastik siin on nii enda kui ka teiste pärast, nii möödunu kui ka tulevase pärast,» kirjutas Pjotr Andrejevitš Vjazemski 9. juunil, samal päeval, kui kaebealustelt nõuti vastu-seid kohtu poolt varem ettevalmistatud küsimustele.

Poeet oli masendatud paljude lähedaste sõprade ja tuttavate vangistamisest. «Kannatan koos ohvritega ja tunnen jätkust selle vastu, et olla mõtteski timukate kaasosaline...» kirjutas ta Žukovskile. «V a n d e s e l t s l a s t e piiratud arv ei ütle midagi, — nende mõttekaaslaste on palju, kümne või kahekümne aasta pärast aga läheb nende poole terve põlvkond... Just seda peaks valitsus taipama ja endale pähe raiuma... Maa alt, kus see praegu nähtamatult, kuid tajutavalt küpseb, tõuseb tulevane põlvkond arvamuste ja vältimatuse täisrelvastuses, mis ei allu Levaševite, Tšernõševite ja Tatišševite juurdluskomisjonile. Mis teeb siis aja poolt ennetatud ja vanal kalendril uinunud valitsus?»

«Kuidas saabki meie elu olla ilma vapustusteta ja meeletusepuhanguteta,» küsib Vjazemski, «kui meid niisuguste pihtide vahel hoitakse, kui meil ei lubata avaldada lihtsamaidki mõtteid ja keelatakse vähimigi peanoogutus, et meid veenda, et meil pole õlgadel mitte inimesepea, vaid tinapea?... Kas pole meie olukord siis vägivaldne? Kas pole me otsekui rõngasse keeratud?... Mul on kahju... et mul pole juhust välja laduda mõnd tõde, mis jäävad minus vaka alla. Ma ei arva, et mul õnnestuks oma kõnedega midagi muuta, kuid kõike valjusti üteldes neile, kes peaksid seda kuulma, arvaksin, et

²¹ Mu sõber, õpeta mind mõõka tarvitama: /võib-olla läheb kunagi ka minul /tarvis tõsta Venemaa auks /kätt, mis on harjunud võitlema.

ma pole asjata maailmas elanud ja olen võimalust mööda sooritanud oma elu kangelasteo.»

See kiri peegeldab Vjazemski tolleaegset rusutud meeoleolu. See tuntud poet ja publitsist, üks Puškini lähimaid kirjanduslikke sõpru, kuulus kahekümmendatel aastatel kõige progressiivsematesse kirjanduslikesse ja poliitilistesse rühmitustesse. Vjazemskile tundus nüüd talumatuna elu sünges Peterburis koos timukatega, kes valmistasid ette hirmsat arveteõiendust talle lähedaste inimestega. 13. juunil 1826. a., kui kohtukomöödia oli täies hoos, istus ta tõlda ja sõitis Eestisse. Kolm päeva hiljem lähenes Vjazemski juba Tallinnale.

Kuid ka Peterburist eemal viibides ei lakanud poet mõtlemast kindlusesse heidetud dekabristidele. Tema Tallinna-aegsetes kirjades vilksatavad alatasa Rõlejevi, Nikolai Turgenevi, Puštšini nimed... «Küll on aeg!» kirjutas ta 19. juunil naisele. «Tõsi küll, elad aina ärevalt, aga kui järele mõtelda ja jõudeajal kõike loetleda, siis ei jätku jõudu kõiki saatusehoopet taluda. Ammuks ma alles Tallinnas olin ja juba siis polnud süda üksainus roosiaed; aga kui palju uusi piinu on sellest ajast saadik teda veritsema kiskunud! Kas ta enam kunagi paraneb?»

Tallinna elanikke kohates ei vältinud Vjazemski kõnelustes ka dekabristide teemat. Ta nägi, et ka Eestis, millega paljusid ülestõusust osavõtjaid ühendasid mitmesugused sidemed, elasid paljud Peterburi sündmustele elavalt kaasa. «Eile oli saali avamine,» teatab poet naisele. «Rahvast oli palju, kuid mitte nii nagu mullu... Praegune aeg on ehtne Radcliffe'i romaan: surmad, kirstud, vangistused, kindlused, hirmsad kohtumõistmised.»

Vjazemskile saadeti Tallinna Peterburi ajalehti ja ajakirju. Talle teatati üksikasjaliselt kõike, mis puutus dekabristide saatuse. Kahtlemata rääkis ta kohe kõigest Karamzinide perekonnale, Puškini omastele, dekabrist Sergei Volkonski õele ja paljudele teistele vene seltskonna esindajatele, kes sel suvel Eestis elasid. Need teated levisid nende juurest tahes-tahtmata edasi, tungisid paljude tallinnlaste kodudesse ja ka Tallinnast välja, jõudsid Baltimaade kõige kaugematesse nurkadesse.

Eestis teati, et halastamatu otsus läheneb. 9. juulil esitas kõrgem kriminaalkohus tsaarile «truualamliku» ettekande, samuti ka «riigiromarite nimekirja, kes on kõrgema kriminaalkohtu poolt mõistetud hukkamisele ja mitmesugustele karistustele». Kuid juba eelmisel õhtul oli Tallinna toodud A. I. Turgenevi kiri, milles vihjati oodatavale julmale otsusele.

Vjazemski, kes ei kahelnud, et otsus dekabristide kohta tuleb karm ja halastamatu, kuid loomulikult ei võinud veel teada «truualamlikust» ettekandest, teatas 10. juulil naisele ähvardavast sündmusest, sellest, et «neil päevil puhkeb äike». Südamevaluga kirjutas ta Tallinnast, kui «ängistav on mõtelda ja tunda». Ja äike puhkes tõesti: samal ajal, kui poet seda kirja kirjutas, kiitis Tsarskoje Seloosse peitu pugenud Nikolai I heaks dekabristidele määratud karistused, mis ta ise oli dikteeninud. Viis salauhingute juhti: polkovnik Pestel, alamleitnant Rõlejev, alampolkovnik Sergei Muravjov-Apostol, alamleitnant Bestužev-Rjumin ja leitnant Kakhovski mõisteti surma neljaksrebimise läbi. Tsaari «armu» läbi asendati see keskaegne karistus poomisega. Üle saja kahekümne dekabristi saadeti sunnitööle. Reameesteks alandatud saadeti Kaukaasiasse.

Osa süüdimõistetud dekabriste oli seotud Eestiga. Surmanuhtlus ootas Lõunaühingu juhti Sergei Muravjov-Apostolit, kes oli organiseerinud ja juhtinud Tšernigovi polgu ülestõusu. Tallinnas käis ta pärast mälestusväärset Semjonovi polgu ülestõusu. Wilhelm Küchelbecker mõisteti surma, kuid see asendati kahekümne-aastase sunnitööga; tema vend Michael saadeti sunnitööle, — neile oli Eesti tegelikult sünnimaa. Nikolai Turgenevi päästis kahekümne-aastasest sunnitööst Siberi kaevandustes tema viibimine välismaal. Aleksander Bestužev mõisteti viieteistkümneks aastaks sunnitööle. Mõlemad olid korduvalt Eestis viibinud. Siberisse saadeti Eestist pärinev Andreas Rosen, samuti ka enne detsembrisündmusi Tallinnas viibinud Mihhail Narõskin, Aleksander Beljajev ja Toompea vanglas istunud Aleksander Muravjov. Kaukaasiasse saadeti teenima Mihhail Puštšin, kes enne ülestõusu oli elanud Tallinnas, Haapsalus ja Paldiskis. Boris Bodisco, keda peeti kinni Viru värava vahimajas, alandati madruseks. Teiselt Tallinnas kinnipeetavalt «mässa-jalt» Fjodor Višnevskilt võeti aukraadid ja ta kirjutati «väljateeninud sõduriks»...

Üks esimestest, kes Eestis kuulis hirmsast karistusest, oli Vjazemski. «Tänan jumalat, et ma pole Peterburis,» kirjutas ta sõpradele — dekabrist P. A. Muhhanovi vendadele, «kuid kurdan talle, et viibin Venemaal. Kuigi ootasin midagi hirmsat, kuid siiski mitte seda, ja sel löögil oli minu jaoks kogu ootamatuse koledus. Olge kallid ja teatage mulle esimese postiga, mis te Turgenevitelt kuulete... Püüdke samuti teada saada vaeste Muravjovide ema ja Nikita naise saatusest.»

Sel ajal kui Tallinnas neid valulisi ridu kirjutati, oli kohtuotsus dekabristide liikumise viie juhi kohta juba täide viidud. Ööl vastu 13. juulit 1826 püstitati lõkketulede valgusel Peeter-Pauli kindluse kroonvärgi õue tohutu võllas. Koidikul viidi ülesseatud vägede rivi eest mööda surmamõistetud Pestel, Rõlejev, Muravjov-Apostol, Bestužev-Rjumin ja Kahhovski. Nad sülelesid üksteist viimset korda. Ja mõni tund hiljem viidi viie poodud dekabristi laibad vankril Golodai saarele, kuhu veeti prügi ja heideti kõngenud loomaraiped. Ööpimeduse varjul maeti need prahikuhjade alla.

Vandenõu juhtide hukkamisest kuuldi Eestis juba esimese postiga. 16. juulil sai Vjazemski Peterburist kirja, mis tema oma sõnade järgi «pani ta südame verd jooksuma». Kirjas teatati tsaari verisest arveteõiendusest dekabristidega. «Minule on Venemaa nüüd reostatud, verrega määritud,» kirjutas poeet järgmisel hommikul Tallinnast naisele, «mul on siin ängistav, talumatu... Ma ei suuda, ei taha elada «pealae asemel», hukkamispaigas! Kui palju ohvreid, ja kui raudne käsi neid tabas!... Mitte millestki ei taha kõnelda: südames on üksainus tunne, peas üksainus mõte; jätan nad, et see verine tunne, see verine mõte pahtuks minus endas. Sa küsid, millal ma tulen? Nüüd ma tõesti ei tea. Enne kavatsesin sõita varem, kuid tagasituleku mõte... kui õnnetute ohvrite veri alles aurab, kui tuhanded silmad verepisaraid nutavad, — see mõte kohutab ja lämmatab mind.»

Eestit tabas sel ajal raske õnnetus. Hirmus, ebatavaline kuumus tekitas palju tulekahjusid. Tuli levis järjest, haarates põldusid, metsi, talupoegade pehkinud hooneid. «Tulemeri!» hüüdis Vjazemski. «Kui palju ähvardavaid sündmusi üksteise järel!» Ta jälgis kokkumusega õudset vaatepilti, mis arenes otse Tal-

linna lähistel, mõteldes ühtlasi hukatud dekabristidele. «Päike loojub peaaegu igal õhtul nagu tulekera ja sageli paistab üks pool tihedast udust,» kirjutas Vjazemski 20. juulil Tallinnast. «Eile peegeldus temast merel kummaline punane sammak! See pole päike ega kuu, vaid mingi ähvardav ilmutus, mis valgustab meie aja õnnetusi väärilise kumaga... Millele ma ka mõtlen, kuidas ma ka oma meelt lahutan, tahtmatult ja ootamatult kannab mind mõte ikka jälle viie öudse võlla juurde, mis on mulle kogu Venemaa muutnud hirmsaks hukkamispaigaks.»

Eestis teati mitte üksnes dekabristide hukkamisest, vaid ka selle üksikasjadest. Nädal aega pärast dekabristide liikumise juhtide surma teatas Vjazemski juba Tallinnast naisele «selle hukkamise julmadest üksikasjadest». Ta jutustas raevuga sellest, et «kolm neist: Rõlejev, Muravjov ja Kakhovski kukkusid alles elavatenä võllast kraavi, mürdsid endal luud, ja pärast seda saadeti nad teistkordselt surma». Ta kirjutas sellest, «kuidas trummipõrin lammatas inimsuse karje, ja teostus uus hukkamine».

Poeedi märkmik oli täis mõtteid dekabristide üle. Need olid niivõrd teravad, ägedad ja Nikolai I-le vaenulikud, et isegi kaheksakümmend viis aastat hiljem käskis tsaari tšensor need välja võtta Vjazemski tollal juba trükitud kogutud teoste üheksandast köitest.

M. J. Saltõkov-Ššedrini nimelise Riikliku Avaliku Raamatukogu fondides võib näha selle köite unikaalset rikkumata eksemplari. Vjazemski märkmeid dekabristide kohta, mis ta Eestis tegi, varjati hoolega ega antud lugemiseks välja. Poeedi märkmiku lehekülgedel, mis on tšensuuri poolt kustutatud, olid raevukad read salakaebaja Sherwoodi pihta, keda Nikolai ülistas «isamaa päästjaks»; raevukad read olid seal juurdluskomisjoni raportist, Nikolai enda poolt dikteeritud «absurdsest ja julmast kohtuotsusest». Vjazemski ei varjanud kindlasti juba tol ajal oma raevukaid mõtteid. Sellest, mis tal südamel valutab, kõneles ta paljudega neist, kes sel julmal 1826. a. suvel Tallinnas viibisid — suure poeedi õe Olga Sergejevna Puškinaga, Karamzinide perekonna ringis, teiste teda Eestis ümbritsevate Peterburi tuttavate ja sõpradega. Ka väljasõit koos sõpradega Tallinna ümbrusse ei suutnud hajutada Vjazemski raskeid mõtteid. «Magasin samas toas, kus ma aasta eest magasin koos Puštšiniga,» kirjutas ta ühe niisuguse väljasõidu järel. «Kes oleks võinud mõelda, et ta nii ruttu muutub poliitilise tormi ohvriks!»

1826. aasta suvel Eestis elades kirjutas Vjazemski suurepärase luuletuse «Meri». See omapärane vastukaja dekabristide hukkamisele ja sunnitööle saatmisele liikus ära kirjades mööda Tallinna, meenutades paljudele valatud «vendade verd». Kirgliku teose allegooriliste kujude taga tundsid kõik selgesti selle tõelist aktuaalset mõtet.

«Siin on sulle, mu isandale Parnassil, minu tagasihoidlik Tallinna andam...» kirjutas Vjazemski A. S. Puškinile, saates talle Tallinnast selle luuletuse. «Sa ütled, et peab olema pöörane, et praegusel ajal luuletada (algupärandid prantsuse keeles — A. L.). See on ka tõsi! Kuid ma laulan või ulun ägedusehoos, sest südames on valu ja surm, isiklik ja üldine mure.»

Just nii võttis luuletust ka A. S. Puškin. Mihhailovskojesse pagendatud poeet saatis Vjazemskile leegitseva kirja, milles ta sõbralt valuga küsib:

Так море, древний душегубец
 Воспламеняет гений твой?
 Ты славишь лирой золотой
 Нептуна грозного трезубец.
 Не славь его. В наш гнусный век
 Седой Нептун Земли союзник.
 На всех стихиях человек
 Тиран, предатель или узник.²²

Puškin tänas südamest Vjazemskit saadetud luuletuse eest. On ju nüüd, kirjutas ta, «iga väljatung materiaalsusest hingele väärtuslik». Luuletaja märgib kurvvalt, et «poodud on poodud», kuid ees seisab veel koledus — «120 sõbra, venna, seltsimehe sunnitöö...».

Juuli lõpul kuulis Vjazemski, et Tartusse on saabunud Aleksander Turgenev, dekabristide liikumise väljapaistva tegelase N. I. Turgenevi vend. N. I. Turgenev ise viibis välismaal ja oli seljataga eluaegsele sunnitööle mõistetud. A. Turgenev külastas ülikoolilinna varsti pärast Rõlejevi, Pesteli, Muravjov-Apostoli, Bestužev-Rjumini ja Kakhovski hukkamist. Kuigi ta lühikest aega Tartus viibis, jõudis ta kokku saada mitme tuttava professori ja üliõpilasega, samuti ka oma õepojaga, üliõpilase A. Tatarinoviga, kellele ta jutustas vapustavatest Peterburi sündmustest — ülestõusu juhtide hukkamisest, pagendamisele ja sunnitööle mõistmisest, mis tabas kümneid dekabriste ja ka tema venda Nikolai Turgenevit.

A. Turgenevi viibimine Tartus langes ühte Nikolai Jazõkovi tagasitulekuga. Tartu üliõpilane oli kuus nädalat elanud Trigorškoje külas Sergei Muravjov-Apostoli õe P. A. Ossipova juures. Armastusväärse perenaise võõraste toas nägi Jazõkov mustas nahkköites albumit, kuhu see haruldane inimene oli kirjutanud ettenägelikud sõnad: «Ma ei karda ega ihka surma. Kui ta tuleb, leiab ta mu täielikult ettevalmistatuna. 16. mail 1816. aastal.» Trigorškojes ja naabruses asuvas Mihhailovskojes kohtas ta iga päev Puškinit, keda Pesteli ja Rõlejevi järel õigusega peeti kolmandaks dekabristide liikumise juhiks.

Suhtlemine põlu alla sattunud poeediga tegi Jazõkovi õnnelikuks. Ta hüüab neid südamlikke kõnelusi meenutades:

Что восхитительнее, краше
 Свободных, дружеских бесед,
 Когда за пенистою чашей
 С поэтом говорит поэт?
 Жрецы высокого искусства!
 Пророки воли божества!
 Как независимы их чувства,
 Как полновесны их слова.²³

²² Kas siis meri, see muistne hukutaja, /sütib sinu geeniuse? /Sa ülistad kuld-iüüraga /ähvardava Neptunuse kolmharki. /Ära ülista seda. Meie närusel ajal /on hallipäine Neptunus Maa liitlane. /Kõigi loodusjõudude alal on inimene /kas türann, äraandja või vang. (Puškin, Kogutud teosed, 13. k., 1815.—27. a. kirjavahetus, NSVL TA 1937, lk. 290.)

²³ Mis on vaimustavam, kaunim /sundimatuist ja sõbralikkudest jutuajamistest, /kui vahutava karika juures /luuletaja räägib luuletajaga? /Kõrge kunsti preestrid! /Jumaluse tahte prohvetid! /Kui vabad on nende tunded, /kui kaalukad nende sõnad.

Neil kuumadel juuni- ja juulipäevadel 1826. aastal, kui Jazōkov koos Puškiniga jalutas Trigorskoje ja Mihhailovskoje maalilises ümbruses, mõtles pagenduses piinlev suur poet hirmsale hoobile, mis oli tabanud dekabriste. «... Olin sidemeis peaaegu kõigiga ja kirjavahetuses paljude vandeseltslastega,» tunnistas ta 10. juulil oma kirjas Vjazemskile Tallinna.

Loomulikult ei varjanud Puškin pikkades kõnelustes Jazōkoviga oma sügavat kurbust ja tõsist kartust «sõprade, vendade, seltsimeeste» saatuse pärast. See valus tunne leidis vastukaja Jazōkovi südames ja õhkub Rōlejevile pühendatud kirglikus luuletuses:

Не вы-ль убранство наших дней,
Свободы искры огневые —
Рылаев умер, как злодей! —
О, вспомяни о нем, Россия,
Когда восстанешь от цепей
И силы двинешь громовыя
На самовластие царей!²⁴

Need värsiread kirjutas Jazōkov 7. augustil 1826 Tartus, pühendades need kaaspoedile, kelle loomingu ta oli sügavaima tähelepanuga ja hingelise kaasatundmisega jälginud viimastel, detsembri-ülestõusule eelnenud aastatel.

Eestis peeti lugu ka hukatud poeedi-kodaniku Kondrati Rōlejevi nimest, kes oma luuletustes haaravalt ja järjekindlalt kajastas dekabristide liikumise ideid. Tänu Vjazemskile, Jazōkovile ja teistele vene kultuuritegelastele, kes tollal Baltimaadel elasid või siit läbi sõitsid, jõudsid siia ka selle mehise inimese viimsed teosed.

«Mulle räägiti Rōlejevi hüvastijätukirjast tema naisele, mis Peterburis käest kätte käib,» kirjutas Vjazemski 31. juulil 1826 Tallinnast ja küsis dekabrist Muhhanovi vennalt: «Kas ei saaks seda muretseda?» Sõbrad täitsid tema palve. Mõne päeva pärast ilmus Eestisse Rōlejevi kuulus surmaelne läkitus. «Täna teid, mu armas, eelse saatetise eest,» kirjutas Vjazemski 7. augustil. «Saatetud kiri liigutas mind südamest ja nü-ütelda rõõmustas. Hea on valmistuda surema... nii vaikselt, selges hingelises seisundis. Preestrid võivad ohvritelt õppida. Kõik see rõhub veel mälestust kui hirmus unenägu.»

See ebatavaliselt rahulik ja kindel kiri, kodaniku ja võitleja kiri, kes teadis, mille eest ta andis oma lühikese, kirka elu, liikus Eestis ringi paljudes ära kirjades, seda tsiteeriti kirjades. Sellest kõneleb oma kirjavahetuses ka luuletaja Jazōkov. Rōlejevi surmaelset kirja tundsid ja lugesid erutusega paljud Tartu ülikooli kasvandikud. Kui palju mehisust ja hingelist puhtust õhkus neist hukkamise eel kirjutatud ridadest! «Sellel hetkel, kus ma mõtlen ainult sinule ja meie väikesele,» kirjutas Rōlejev naisele, «valdab mind lohutav rahu, mida ma ei oska sulle väljendada... Ära jumala pärast alistu meeleheitele... Tahtsin paluda sinuga kohtamist, kuid mõtlesin ümber, et sind mitte erutada... Ela hästi! Kästakse riidesse panna...» Saates Tallinnast oma naisele selle kirja koopia, hüüdis Vjazemski imetledes: «Missugune ülev rahu!»

²⁴ Kas pole just teie meie päevade ehteks, /vabaduse tulesädemeiks — /kuid Rōlejev suri nagu kurjategija! /Oo, tuletage seda meelde, Venemaa, siis, /kui vabastad end ahelaist / ja paned liikvele kõuejõud / tsaaride isevalitsuse vastu!

Ulev kirjavahetus Eesti ja Peterburi vahel, mis pärast detsembri-ülelõusu eriti elavnes, kirjavahetus Tallinnas ja Tartus viibivate vene eesrindliku intellegentsi esindajate ja nende Moskva ning Peterburi sõprade vahel pidi paratamatult äratama tsaarisandarmite tähelepanu. «Tema majasteedi isikliku kantselei» kolmas osakond, mille oli asutanud Nikolai I, seadis sisse salajase järelevalve postiasutuste kaudu toimuva kirjavahetuse üle. Kuid Eesti elanikud teadsid sellest räpasest spionaažist, mida teostati kolmanda osakonna ülema, balti mõisniku Benkendorffi juhtimisel. «Küllap meie kirjad käivad veel mitmest käest läbi, enne kui need meie kätte jõuavad. Mis seal ikka!» kirjutas Vjazemski 21. augustil 1826 Tallinnast ja pöördus vihase irooniaga sandarmitsensuuri poole: «Mul pole midagi selle vastu, ainult palun teid, härrad, kes te kirjavahetuse väraval vahti peate, ärge meie kirju kaua kinni pidage! Ma tean, et te pole kuigi kirjaoskajad ja olete oma loomult üsna nürid ega suuda aru saada ei minu käekirjast ega mõtetest! Otsige, mida ei ole, ja ärge leidke seda, mis on! Tõepoolest, minu kirjades pole mingisuguseid saladusi! Asjata te murrate oma hambaid, et minu pähkleid katki hammustada: te ei jõua nende tuumani, sest seda polegi! Minu pähkled on viled, mida ma puhun, kui mu süda väga pahaks läheb teid ja teie tegusid vaadates, ja millega ma välja vilistan teid ja kõiki... lollpäid, mis tõugu nad ka oleksid! Siin on teile minu pihtimus! Uskuge seda, see on puhtsüdamlik!»

Selles kirjas oma naisele, milles ta mõnitab «posti-inkvisitsiooni», pöördub ta näiliselt tundmatu, tegelikult aga hästituntud lollpea poole: «Mis te õige olete? Kõrgeausus või kõrgem või veelgi kõrgem? Tõepoolest ei tea; kuid pange oma tiitlid ise sinna, kuhu nad tuleb panna...» See «kõrgeausus», kellele Vjazemski vihjas, polnud loomulikult keegi muu kui Nikolai I andetu ja julm soosik krahv Benkendorff.

8

Kõige paremad kõigest, mis Venemaal oli haritud, tõeliselt üllast, saadeti aheldatult sunnitööle, Venemaa peaaegu asustamata kolkasse...

A. Herzen

Julm, halastamatu kohtuotsus oli välja kuulutatud. Ahelaisse needitud dekabristid saadeti Siberisse sunnitööle. «Meil lubati enne ärasõitu kord nädalas tunniks ajaks oma lähimate sugulastega kokku saada,» kirjutab Eestist pärinev A. Rosen oma mälestustes. «Minu naine külastas mind igal kolmapäeval. Samuti lubati ka mu vendadel vahel minu juurde tulla; üks neist oli äsja Eestimaalt saabunud.»

Dekabristi vend Otto Rosen oli osa võtnud 1812. aasta Isamaasõjast. Ta oli koos võidukate Vene väeosadega sõdinud Danzigi ja Leipzigi all ning rünnanud Prantsusmaa pealinna Pariisi. Otto Rosen läks 1820. aastal erru ja asus Eestimaale elama. Siia saabus talle teade ülelõusust Peterburis ja venna vangistamisest ning süüdistamisest. «Mind sõitis vaatama ja minuga jumalaga jätma vend Otto, jättes maha oma põllud lõikuse ajal, oma luhad, põleva metsa ja noore naise, kes nuttis oma esimese poja surma pärast,» jutustab A. Rosen.

Kokkusaamine toimus Peeter-Pauli kindluse komandandi majas, platsadju-tandi juuresolekul. «Vend varjas minu eest oma muret,» jutustas A. Rosen hiljem, «ta tundis ainult minule kaasa, ja tervelt tunniajase vestluse kestel ei lausunud ta vastupidiselt oma harjumusele ühtki teravat sõna, ei teinud kor-dagi nalja.»

Paljudel sunnitööle saadetuil oli Eestis sõpru, omakseid, tuttavaid. Loomu-likult tunti siin vangide kibeda saatuse vastu sügavat huvi. Seda tunnistavad Tallinnas viibiva Vjazemski kirjad. Sellest kõneleb ka Jazõkovi ulatuslik kirja-vahetus. 1826. aasta lõpuks oli Tartu üliõpilastel rea Siberisse saadetud dekab-ristide kirjade koopiaid. «See on huvitav nii poliitilises kui ka psühholoogilises suhtes,» märkis Jazõkov.

Purustatud dekabristide liikumisest osavõtjad vaevlesid kauges Siberis, sunni-tööl Nertšinski kaevanduses, niisketes kindluse kasemattides... Kuid «nende mõju,» kirjutas Herzen, «ei lakanud... hoolimata Nikolai valitsemisaja ränku-sest». Ka dekabristide sidemed Eestiga ei katkenud.

Wilhelm Küchelbecker mõtles neil rasketel päevadel lakkamatult oma kodu-kohale. Kuigi ta oli sunnitööle mõistetud, ei saadetud teda siiski Ida-Siberi kaevandusse. Ta rändas «kõrgeima armul» mööda kindluste kasematte. Augus-tis 1826 viidi ta Schlüsselburgi, kust ta kolmeteistkümne kuu pärast range järele-valve all Dünaburgi (Daugavpils) saadeti, kuid 1831. a kevadel toodi ta seos-es Poola ülestõusuga Tallinna.

Küchelbecker, kes pärast vangistust oli kaotanud kõik lootused jälle Eestis viibida, võis nüüd oma kodumaad vaadata läbi Toompea lossi trellide. Siin, väikeses, pimedas kambris, hakkas ta päevikut pidama, märkides sellesse oma mõtled ja tunded. «... T(allinna) päevikus on kõik mahedam, elavam, värs-kem kui praeguses,» märkis Küchelbecker hiljem, juba Sveaborgis (Suomen-linnas) viibides, «isegi nukrus on seal kuidagi poeetiline. Siis polnud mu hing veel jõudnud kestvast vangistusest k i v i n e d a...»

Tallinna-päeviku vihikuid, neid Küchelbeckeri viimase Eestis-viibimise väärtuslikke tunnistajaid, pole kahjuks seni veel üles leitud. Napid arhiivandmed aga lubavad taastada ainult väheseid üksikasju. «Kohe pärast Küchelbeckeri ületoomist Tallinna,» teatab üks dekabristide liikumise uurijaid, «kerkis sealse juhtkonna ette küsimus: kuidas teda hoida — kas üksikkongis või koos teiste «riigiroimaritega», kas rakendada ta tööle, panna talle selga vangiriided ja pügada pea paljaks? Küchelbecker nõudis üksikkongi, töödest vabastamist, erariideid, õigust lugeda, kirjutada ja omastega kirjavahetust pidada, samuti ka omal arvel süüa, viidates sellele, et talle Dünaburgis seda kõike lubati. Kuna Tallinna ülemusel polnud selles suhtes mingisuguseid eeskirju, päriti järele kõrgematest instantsidest Peterburis. Seal satuti omakorda segadusse ja ha-kati selgitama, mis alusel Küchelbeckerile Dünaburgis vanglarežiimi pehmendati. Pika ametliku kirjavahetuse järel selgus, et seda oli tehtud tsaari loal. Alles 8. juunil 1831 teatas peastaabi valvekindral kindral Oppermanile, kelle juhti-misel olid kõik Venemaa kindlused, et Nikolai I on käskinud Küchelbeckerit uues kohas hoida «nüi nagu Dünaburgis.»»

Kuid Toompea lossi vangikong polnud Küchelbeckerile kuigi pikaajaline peatuskoht. Nikolai I käsul viidi vang oktoobrikuus 1831. a. laeva ja saadeti Sveaborgi vangiroodu. Kurvalt lahkus poeet nüüd juba alatiseks Eestimaalt.

Need kurvad tunded vajutasid märgatava pitseri tema päevikumärkmete. Need kajastusid ka värssides, mis Küchelbecker uues vangistuskohas kirjutas.

Kasemati ees, kus asus poeet, kasvas kähär, «võimsalt kaunis» vaher. See «pühade metsade kähär poeg» meenutas dekabristile paljut kallist ja püha. Küchelbecker pöördus tema poole südamlike värssidega:

... Здесь не с кем мне — поговорю с тобою
О милой сердцу стороне;
О времени, когда подобно птице,
Жилище вольной средь твоих ветвей,
Я песнь свободную певал деннице
И блеску западных лучей;

Тогда с берегов смиренной Авиноры,
В лесах моей Эстонии родной,
Впервые жадно в даль простёр я взоры,
Мятежной мучимый тоской.
Твои всходящие до неба братья
Видали, как завешанную тьмой
Страну я звал, манил в свои об'ятя, —
И покачали головой...²⁵

Sveaborgi kindluses avanes Wilhelm Küchelbeckeril võimalus kirjavahetuseks sunnitööl viibiva vennaga. Tuhandete verstade kaugusel, Siberi linnakeses Barguzinas luges Michael Küchelbecker tema luuletust, mis meenutas lapsepõlve ja kodu kauges Eestis:

... Я на бреге Авиноры,
Над зеркалом реки моей родной...
Здесь за струей когда-то наши взоры
Бежали, жадные, в туман дали седой;
Мы здесь, мой брат, рука с рукой
Бродили, счастливые дети,
Глядели, как рыбак закидывает сети,
Или как челн скользит над светлой глубиной.²⁶

«Kuid kui kaugel on need päevad!» hüüab poeet. «Need lilled on ammu ära õitsenud, juba ammu mullaga segunenud...» Vanglakong ja Siberi sunnitöö lahutasid vennad alatiseks neile mõlemale kallist maanurgast.

²⁵ ... Siin pole mul mitte kellegagi kõnelda — ma kõnelen siis sinuga /südamele kallist maast; / ajast, mil ma nagu lind, / kes vabalt elab sinu okstel, / laulsin laulu koidule / ja läänest paistvate kiirte helkimisele; / siis vaiksa Avinurme jõe kallastelt / oma kalli Eesti metsades / suunasin ma taltsutamatust igatsusest piinatuna / esmakordselt oma pilgud ahnelt kaugusse. / Sinu taevani tõusvad vennad /nägid, kuidas pimedusse mässitud /maad ma kutsusin ning meelitasin oma sülelusse, — /ja nad raputasid pead.

²⁶ ... Ma olen Avinurme jõe kaldal, /oma kalli jõe peegelpinna kohal... /Siin jälgisid kunagi meie pilgud ahnelt veevoolu /kuni halli kauguse hämusse kadumiseni; /siin, mu vend, käisime me, /õnnelikud lapsed, käsikäes /ja vaatasime, kuidas kalamees laskis vette võrkusid /või kuidas paat libises läbipaistva sügavuse kohal.

Euroopa-Venemaal teati vähe dekabristide elust sunnitööl. Tsaarivalitsus püüdis «riigiromareid» täielikult isoleerida. «Me ei tohtinud omastele kirjutada,» märkis Andreas Rosen, «mõnedest meie hulgast olid nende omaksed end täielikult lahti ütelnud ja nad unustanud; niisugune saatust oleks arvatavasti tabanud enamikku, kui meile poleks järgnenud naised (s. t. dekabristide naised — Narõškina, Muravjova, Trubetskaja jt. — A. L.), kui nad poleks meie sugulastega kirjavadetust pidanud ja poleks kirjavadetust elavana hoides elavana hoidnud ka meie mälestust tsiviliseeritud maailmas.»

Kuid hoolimata suurtest raskustest jõudsid teated pagendatute kohta siiski Venemaale. Need jõudsid ka Eestisse. Üheks väärtusliku informatsiooni allikaks oli Tartu astronoom Vassili Fjodorov. Viibides 1832. — 1837. aastal kuulsal Siberi-ekspeditsioonil, mille korraldas Tartu ülikool tihedas kontaktis Peterburi Teaduste Akadeemiaga, külastas see andekas teadlane ka Minussinski ringkonda. Siia Vene impeeriumi kaugesse kolkasse oli asumisele saadetud rühm dekabriste: A. Beljajev, P. Beljajev, Kirejev, Krasnokutski, Krivtsov, A. Krjukov, N. Krjukov, Mozgalevski, Tjutšev, Falenberg ja Frolov.

Astronoomilisi tähelepanekuid tehes ja kindlaks määrates paljude geograafiliste punktide täpset asukohta, külastas Fjodorov ka neid paiku, kus elasid asumisele saadetud «mässajad». Ühest niisugusest kohtamisest kirjutab P. Beljajev oma mälestustes. Suure soojusega kõneleb ta Tartu teadlasest. «See oli suurepärase ja meeldiv inimene, nagu neid harva kohata võib...» kirjutab Beljajev Fjodorovist. «Meie vennaga (kes muide oli käinud Eestis — A. L.) oleme sellesse oivalisse inimesse lihtsalt armunud ja lahkusime temast suure südamliku kahjutundega.»

Tartu astronoom viibis Minussinskis sama Beljajevi sõnade järgi «üks või kaks nädalat». Dekabristid «olid sageli tema juures vaatluste ajal, mida tehti iga poole tunni järel, ja vaatasid vabal ajal läbi tema suure teleskoobi». Detsembri-ülestõusust osavõtjad, kes väsimatult uurisid «pagendusemaad» — Siberit, osutasid Fjodorovile oma nõuannete ja tähtsate tähelepanekutega hinnalist abi. Kuid oma aastatepikkust rännakut kirjeldades ei tohtinud Tartu õpetlane seda isetut abi isegi mitte mainida, sest dekabristide nimede mainimine trüki-sõnas oli karmilt keelatud.

Peale Minussinski ringkonna külastas Fjodorov ka teisi «mässajate» pagenduspaiku. Sellest kõnelevad tema arvukad kirjad Siberist Tartu professorile W. Struwele. Eestisse tagasi jõudes jutustas noor teadlane loomulikult oma rohkearvulistele sõpradele tähelepanuväärsetest kohtumistest asumisel vaevlevate dekabristidega.

Tõele vastavaid andmeid paljude dekabristide raskest elust Siberis oli ka Tallinna elanikul Maria Vassiljevna Malinovskajal. Ta oli A. Roseniga lähedastes sugulussidemetes (tema õde oli A. Roseni naine) ja oli temaga katkematus kirjavadetuses. Arvatavasti käisid kirjad nende kangelaslike naiste kaudu, kes vabatahtlikult jagasid oma meeste saatust. Ühes kirjas palub M. Malinovskaja jutustada dekabristide elust sunnitööl. Rosen saatis talle 21. oktoobril 1832. a. Kurgaanist pika kirja.

Eestis oli Malinovskajal — Tsarskoje Seloo lütseumi esimese direktori tütre — üsna lai tutvusringkond. Seetõttu luges Siberi kolkast saabunud kirja väga palju inimesi. Sügava kaastundmisega dekabristidele korrati lauseid nende

«üksluisest elust» Tšitaas, kus «üks päev sarnanes teisele, üks aasta teisele, kus polnud uusi väliseid muljeid...». Vaevu allasurutud erutusega loeti ikka jälle unesti üksikasju sunnitööst, millele dekabristid olid mõistetud. «Suvel ja sügisel kuni külmade tulekuni tegime mullatöid...» kirjutab A. Rosen Tallinna. «Me ise kaevasime alusmüüri uuele vanglale, kaevasime kraavi palissaadi jaoks, rajasime tee peatänavaga jaoks ja kaks aastat järjest täitsime sügavat uurakut, mille olid uhtunud mägedelt voolav lumevesi ja vihm ja mis juba lõikas endale teed läbi asunduse... Labidas, kirka ja kirves olid meie tööriistad, liiva ja mulda aga vedasime käruga või tassisime kanderaamiga...»

Eestisse saabunud kiri jutustas Roseni naise julgest teost. See vapper naine jättis oma lapse Tallinna õe juurde ja järgnes mehele Siberisse. «Ononski Bori küla, mis asub 167 versta kaugusel Verhneudinskist, jääb mulle igaveseks meelde,» kirjutab A. Rosen. «Sellega on seotud minu elu parim mälestus: seal nägin ma oma head Annette'i pärast pikka lahusolu... Ootasin iga päev tema saabumist. Vähimagi rattamürina puhul meie jurtade lähedal asuval sillal kargasin silmapilk püsti ja pettusin sada korda. Ma ei andnud rahu oma headele kaaslastele, mõlemale Bestuževile ja Torsonile, kellega asusime ühes jurtas... Viimaks kella nelja ajal väljusin jurtast ja nägin kaugel kiiresti liikuvat postitõlda... Veok jõudis aina lähemale, ma märkasin daamikübarat ja rohelist loori, jooksin maanteele ja olingi oma võrratu Annette'i süleluses. Teie, kallid õde, suudate endale kujutleda minu õnne.»

Läbi tsaaritsensuuri tõkete Eestisse tungides avaldasid sellesarnased kirjad noorsoole tugevat revolutsioneerivat mõju. Tallinnas, Tartus ja teistes Baltimaade linnades kostis järjest sagedamini raevukaid häáli eesti talurahva ebanimliku rõhumise vastu, balti parunite metsiku omavoli vastu.

Kümme aastat ränka sunnitööd ei kustutanud dekabristide huvi Eestimaa vastu. Kui Tšitaa vangid korraldasid omapärase «akadeemia», siis ühe esimese loengu teemaks oli seal eesti orjastatud talurahva raske olukord. Seda kuulasid N. M. Muravjov, F. B. Wolf, P. S. Bobrištšev-Puškin, A. O. Kornilovitš, P. A. Muhhanov, A. I. Odojevski, K. P. Torson ja teised dekabristid. A. Rosenil tuli nagu ta kirjutab, «selgitada Balti kubermangude talupoegade isiklikku vabastamist pärisorjusest ilma maata, ilma igasuguse väljaostulepin-guta...».

9

Kotkad lendavad kokku!

Dekabrist G. Batenkov

Pärast kümneaastast Siberis viibimist lubati A. Rosenil reamehena astuda Kaukaasia üksikusse korpusse. 10. novembril 1837. a. saabus ta Tbilisi. Kuid Gruusiasse ei jäänud Rosen kauaks. «Palusin end tervislikel põhjustel teenistusest vabastada, et oma elupäevi kodumaal lõpetada,» jutustas haige dekabrist. Ta kirjutab Benkendorffile saadetud avalduses: «Mul oli õnn sündida Eestimaa...»

1839. aasta veebruaris pühitses Rosen juba oma erruminekut. Tal kästi «välja sõitmata elada kodumaal politsei valve all». Sügava rõõmuga saabus Rosen pärast pikka lahusolu, pärast paljusid aastaid sunnitööd ja asumist jälle Eestisse.

«Hilisõhtul saabusime Narva ja jäime ööbima...» märgib dekabrist, «Pärisime pererahvalt teateid endiste elanike kohta, keda ma tundsin... Oma heameeleks kuulsin, et üks minu endisi õpetajaid... veel elab. Hommikul kella seitsme paiku sõitsin enne õppetöö algust tema juurde... Tema juurest tõttasin koolimajja, kus leidsin eest oma endise pingi ja laua, millesse olid lõigatud tuttavad nimed...»

Olin juba kodumaal... Niipea kui olime sõitnud üle Mustjõe, peatusime, tulime tõllast välja, vihm oli lakanud, pilved kadunud, päike ilmus välja, naine ja lapsed sülelesid mind rõõmupisaratega... Mu noorem poeg deklameeris ema korraldusel tõsiselt ja tähtsalt Žukovski värse: «Oo püha kodumaa!»

Kodumaa on tõesti püha, ja missugune õnn, missugune rõõm on pärast pagendust siia tagasi tulla.

Kõik mõlemal pool maanteed oli mulle tuttav, kõik taevast kuni maani oli omane...

Vaivara mäed pärast Siberi ja Kaukasuse omi ei paistnud mulle suured, kuid siiski kaunid; Balti ehk Varjaagi meri paistis Vaivara, Päite, Konju... juures mitmesugustes sinise, halli ja valge värvi helkides.»

Teel kohtas A. Rosen eesti talupoegi — neidsamu orjastatud, viletsuses ja näljas virelevaid talupoegi, kelle raskest olukorrast ta oli oma sunnitöökaaslastele nii sageli ja üksikasjaliselt rääkinud. «Rõõmustasin kohtumise üle töötavate eestlastega,» märgib Rosen oma mälestustes. Nädala pärast kõndis ta juba Tallinna tänavail. «Ruttasin ära kasutama reisija õigust,» ütleb ta, «sest minu errulaskmise käskkirjas üteldi, et ma pean välja sõitmata oma elukoha piirides elama.»

Paljude aastate kestel ei lahkunud A. Rosen Eestist, jäädes oma elu lõpuni ustavaks oma nooruseaja ideedele. Eestis võttis ta vastu oma sõpru — dekabriste M. M. Narõškinit ja M. A. Nazimovit, kellega ta oli «jaganud Siberis vangla-, pagendus- ja asumiselu ja Kaukaasias sõdurielu katsumusi». Siin kohtas ta 1853. aastal kodumaale, Narva tagasi tulnud Lõunaihingu liiget W. Tiesenhausenit. «Oma vanadusele vaatamata talus ta haruldaselt vapralt kõiki raskusi ja tassis lõbusalt minuga esimest liivakanderaami Tšitaas, kus me kroonutööl täitsime Kuradihauda,» kirjutab Rosen.

1853. aastal algas Krimmi sõda, mis puudutas ka Eestit. Rosen kirjeldab oma mälestustes Balti mere blokeerimist Inglise ja Prantsuse laevastiku poolt ja Eesti ranniku barbaarset tulistamist vaenlase laevadelt. Ta jutustab inglise laeva ebaõnnestunud rünnakust Narva sadamale, kui vaenlase bombardiirid «ei suutnud tabada patareid, vaid külvasid kogu ranniku kuulidega üle»; Narva elaniku julgusest, kes «sõduri leidlikkusega nõu andis ja aitas pöörata kaks suurtükki kaugeneva fregati suunas ja seda nii osavalt tabas, et see kohe admiralii juurde tagasi pöördus».

1856. aasta kevadel asus dekabrist Rosen Ukrainasse. Kuid ka seal säilitas ta sidemed Eestiga. Rosen jälgis teraselt eesti talurahva rahunut. Kamenka küllasse, kuhu ta oli elama asunud, saabus teateid ülestõusudest Vaivara ümbruses, ülestõusust Mahtras, julmast arveteõiendamisest Anija ja Kurisoo talupoegadega... Rosen teadis ka seda, et eesti talupojad, otsides väljapääsu raskest olukorrast, põgenesid hulgaliselt teistesse Venemaa kubermangudesse. Kõik see sundis teda 1869. aasta jaanuaris kirjutama «Eesti mõisniku isikliku arva-

muse ühiskondlikus küsimuses». Selles püüdis ta analüüsida «Eestimaa kubermangu talupoegade rahutuste ja ümberasumiste põhjusi». Rosen pidas vajalikuks «kõigile seisustele kubermangus anda südametunnistuse vabadus» ja saavutada kehtiva kohtupidamise muutmine. «Peatahelepanu tuleb pöörata elanikkonna enamikule, talupoegadele . . . » kirjutas ta.

Omistades suurt tähtsust eesti rahva haridusele, soovitas Rosen koole asutada, milles võiksid õppida talurahva lapsed. Ta astus välja paljude «aadli kui vana rüütelkonnaaegse erilise kasti privileegide» vastu. Kuid Rosen ei näinud siiski eesti talurahva vabastamise tõelisi teid, pooldades maa väljaostmist mõisnikelt.

Tsaari poolt 1856. aastal kinnitatud Eestimaa kubermangu talurahvaseadus, samuti kui sellele eelnenud «vabastusaktid» jätsid talurahva täielikku sõltuvusse mõisnikust. Eestis oli endiselt mõisnike taevas, pappide paradisi, võoraste kullaauk ja talupoegade põrgu. Sama mõtet rõhutas korduvalt ka dekabrist N. Turgenev. Ta kirjutas Herzeni «Kolokolis» nõrdimusega sellest, et Eestimaa mõisnikud «nägid pärisorjas asja, mitte inimest». Turgenev võrdles balti paruneid ameerika plantaatoritega ja eesti põlluharijate olukorda nende õudsete tingimustega, milles tänapäevani elavad miljonid neegrid Ühendriikides.

Turgenev kinnitas ameerika plantaatorite ja balti mõisnike huvide ühtsust rõhutades: «Ameerika plantaatorid otsivad oma meeletuses orjuse õigustamist piiblist ja on, järjest rohkem takerdudes selletaolistesse väljendustesse ja toetuna oma vaimulikkonna sinodaalsetest otsustest, jõudnud lõpuks niisugusele koletislikule ja mõistmatule järeldusele, et mitte uskuda orjusse tähendavat mitte uskuda jumalasse ja et orjuse vastu vaidlejad olevat jumalasalgajad!»

Turgenev, kes juba noorpõlves oli Eestit külastanud, tundis vanaduspäevadeni sügavat huvi Eesti elu vastu, mõisnike poolt orjastatud talupoegade olukorra vastu. Ta kirjutas 1858. aastal ühes «Russki Zagranitšnoi Sbornik'u» köites, et eesti talurahva kurikuulus vabastamine pole neile üldse kergendust toonud. Järgmisel aastal astus ta välja Baltimaadel kehtestatud seaduse vastu, mis annab «mõisnikule õiguse talupoegadele ihunuhtlust jagada. Anda kellelegi õigus omavoliliselt peksta vaba inimest,» kirjutas Turgenev, «see on niisuguses vastuolus kõige lihtsama õigluse algetega, et see ei vajagi edasist ümberlukkamist.»

Analüüsid 1859. aastal arvukaid vene talurahva «vabastamise» projekte, nentis Turgenev kahetsusega nende sugulust Balti «talurahvareformidega». «Võimatu on kahe silma vahele jätta,» kirjutas ta, «et paljugi piinlikku ja ebaäärrikat neis ettepanekutes ja projektides, eriti see mõisnikule õiguse andmine karistada vabu talupoegi, on laenatud Balti kubermangude institutsioonidest. Meie arvates on võimatu valida ebaõnnestunumat, hukatuslikumat eeskuju kui need institutsioonid . . . Nende koostamisest võtsid mõisnikud ise kõige rohkem osa.» Turgenev rõhutas, et «uue korra sisseseadmisel» (s. t. talurahva «vabastamisel») Baltimaadel allutati kõik balti paruni «jõhkrale, pimedale isiklikule kasuile, isiklikule huvile».

Peale A. Roseni, N. Turgenevi, M. Narõškini ja M. Nazimovi püüsid 30—60-ndail aastail Eestiga sidemed veel paljudel dekabristidel. 1839. aastal, lühikest aega enne oma surma, viibis Tallinnas Lõunaühingu liige N. J. Bulgarin. Haapsalus elas ja suri Hüvanguliidu liige F. Kalm.

1839. aastal asus Tallinna elama Lõunaühingu liige Vassili Sergejevitš Norov, kes oli kaks aastat piinelnud Peeter-Pauli ja Sveaborgi kindluse kase-
mattides, sunnitööl Bobruiski kindluses ja teeninud reamehena Kaukaasias. «Saabusin siia 23. juunil hea tervise juures...» teatas Norov omastele. «Tallinnas võtsid mind kõik väga hästi vastu... Minu aadress on: Tallinnas, Narva tänaval, Kadrioru lähedal, kaupmees Epinatjevi majas...» Samas kirjas palub Norov endale «t o r m i puhuks» valmistada pelgupaiga isa pärusmõisas, mõeldes ilmselt «tormi» all võimalikku Eestis elamise keeldu.

Norov elas Tallinnas a. 1839—1840, parandades vanglas ruineeritud ter-
vist. «Tea, armas õde,» kirjutas ta neil päevil, «et mind armastatakse siin peaaegu samuti, nagu sina mind armastasid, kui meid lahutasid Elbrus ja Kazbek. Viimaks ometi olen Euroopa-Venemaal leidnud nurgakese, kus mind rohkem tuntakse kui teie metsikutes soodes... Vestleme siin Navarinist, auri-
kutest, raudteedest...»

Kuid Norovil oli lubatud Tallinnas elada ainult suvekuudel. Esimeste sügis-
tuultega lahkus dekabrist Eestist. Ja jälle sattus ta «alguacilide» valve alla, nagu Norov nimetas salapolitsei agente, kes teda lakkamatult jälgisid.

Alles 1843. aastal lubati Norovil lõplikult Eestisse elama jääda. Meile on säilinud ainult kaks tema kirja, mis annavad mõningaid üksikasju selle dekab-
risti elust Tallinnas. «Suvel tuleb siin meresuplus mulle suuresti kasuks ja ki-
hutab norutunde minema,» jutustab ta detsembris 1851. a., «talvel on korra-
lik ooper ja saksa trupp, kuid sakslastele ma sümpatiseerin vähe... Aina õue-
daamid, tiib- ja kindraladjutantid, tähed, šifrid²⁷, meelitused, igavus, lobise-
mine õukonna üle.»

Norovi üksluist elu Tallinnas elustas kokkusaamine 1812. aasta Isamaasõjast
osavõtjatega. Kui südantroomustav oli näha neid, kes olid võidelnud Taru-
tino juures, Krasnõi, Lützeni, Bautzeni, Kulmi all! Kõnelused nende meestega
olid dekabristile vist küll ainsaks rõomustavaks sündmuseks. «Need mälestused
on mulle kallimad kui salongi- ja õukonnalobisemine,» kirjutas ta õele.

1853. aasta lõpul haigestus Norov raskesti. Kuid ka siis lükkas tsaar kate-
gooriliselt tagasi omaste palve, et neil lubataks sõita haige, üksiku vanakese
juurde. Vassili Sergejevitš Norov suri 10. detsembril. Viimsete minutiteni
ümbritsesid dekabristi tema Tallinna sõbrad.

10

Me parandame muutmatu seaduse järgi uuele põlvkonnale juhendumiseks idee ja see idee kasvab ning peabki kasvama, ja seda ei suuda lämmatada mingid takistused... seepärast on meie tulevik hele.

Dekabrist V. Rajevski

1861. aastal toodi Peterburist Tartusse kulunud eksemplar ajakirja «Pol-
jarnaja Zvezda». Selle Herzeni poolt väljaantava vaba vene ajakirja lehe-
külgedel olid jäädvustatud Pesteli kangekaelsed ja karmid näojooned, Rõle-

²⁷ Šifr — aadliinstituutide abiturientide kõrgeim tunnustus — märk tsaarina nimetähedega tsaari-Venemaal.

jevi kõrge otsaesine, Muravjov-Apostoli selge profiil, Bestužev-Rjumini unistav pilk, Kahhovski vaimustatud nägu...

Kui Tartu üliõpilase Vjatseslav Manasseini tillukesesse kambrisse kogunesid tema sõbrad, tõi peremees «Poljarnaja Zvezda» peidupaigast välja ja luges summutatud häälel kirglikke ridu tsarismi ahelais piinlevast Venemaast ja Vabadusest, mille eest koos vene rahvaga võitles ka eesti rõhutatud rahvas.

Kümned aastad lahutasid noormehi 1825. a. süngest detsembrihommikust. Kuid pronksmedal hukatud revolutsionääride nägudega ja poeetide-võitlejate leegitsevad värsid kandsid neid kaugetesse päevadesse, kui dekabristid — vene vabaduse kuulutajad astusid relvaga käes isevalitsuse ja pärisorjuse ikke vastu.

«Poljarnaja Zvezda'd» lugesid salaja Tartu kõige progressiivsemad üliõpilased. Ajakiri käis käest kätte ka Tallinnas eesrindliku intelligenti hulgas. Isegi Eestimaa kaugemates nurkades kordasid inimesed lootusrikkalt Herzeni ajakirjas avaldatud Rõlejevi kirglikke värsiridu:

Нет, неспособен я в об'ятях сладострастья,
В постыдной праздности влачить свой век младой
И изнывать кипящею душой
Под тяжким игом самовластья.²⁸

«Kuid nende töö ei olnud asjata,» ütles dekabristide kohta palju aastaid hiljem Vladimir Iljitš Lenin. Ta andis neile aukoha Venemaa ajaloos: «Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsionäärid-raznoštšinetsid, alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku, revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal. Järgmine hakkab kasvama meie silmade all.²⁹

Dekabristid olid rahvahulkadest kaugel, ka nende programmilised nõudmised olid piiratud. Kuid nad panid aluse oma kodumaa revolutsioonilisele vabastamisele isevalitsusest ja feodalistlikust despootiast. Pühendades oma elu võitlusele vabaduse eest, astusid need kangelased esimesena välja ka eesti talurahva eksploateerimise vastu, balti parunite hirmsa omavoli vastu.

Ülestõus Senati väljakul suruti maha, kuid suur võitlus polnud asjatu. Me tunneme dekabrist Odojevski vastust Puškinile oma seltsimeeste nimel:

Наш скорбный труд не пропадет;
Из искры возгорится пламя.³⁰

Tema sõnad — «sädemest tõuseb leek» — võttis V. I. Lenin ajalehe «Iskra» epigraafiks. «Ja tõepoolest, Lenini süüdatud «Sädemest» («Iskrast»)

²⁸ Ei, mulle pole sobiv saata oma noorust mööda /kiresülestes, häbiväärses jõudeolekus, / ma ei saa oma rahutu hingega väsida / isevalitsuse raske ikke all. («Dekabristid. Luule, dramaturgia, proosa, publitsistika, kirjandukriitika», M.-L. 1951, lk. 27.)

²⁹ V. I. Lenin, Teosed, 18. k., Tallinn 1953, lk. 14—15.

³⁰ Meie murerohke töö ei ole olnud asjatu; /sädemest tõuseb leek.

tõusis hiljem suure revolutsioonilise tulekahju leek,» üteldakse UK(b)P ajaloo lühikursuses, «mis põletas maani maha aadlike-mõisnike tsaari-monarhia ning kodanluse võimu.»

Tänu Kommunistlikule Parteile, Leninile ja Stalinile on meie võimsas sotsialistlikus riigis nii orjaperemehed, kodanlus kui ka isevalitsus ammu minevikku vajunud. Suure vene rahva abiga saabus 1940. aastal kaua-oodatud vabadus ka paljukannatanud Eestile. Põldudel, kust paljude aastakümnete eest dekabristid läbi sõitsid, küpsevad nüüd kolhooside rikkalikud saagid. Vanas Tartus, mille tänavatel on säilinud Aleksander Bestuževi ja Wilhelm Küchelbeckeri sammude jäljed, õpivad nüüd Saaremaa kalurite, Kohtla-Järve kaevurite pojad ja tütreid. Poetide-dekabristide loomingus ülistatud tormise Narva jõe kaldale kasvab stalinliku viisaastaku plaani järgi võimas hüdroelektrijaam. Tallinnas, samas linnas, kus kasemattides vaevlesid vabadusvõitlejad, kerkivad suurepäraseid hooned töötavale rahvale, rajatakse õitsvaid väljakuid, luuakse uusi kõrgemaid õppeasutusi. Ja kõikjal, igas vabariigi servas kasvab ning laieneb sotsialistlik tööstus, tugevneb kolhoosikord, eesti sisult sotsialistlik, vormilt rahvuslik kultuur tõuseb seninägematute kõrguste poole.

Neil rahva õnneaastail, kommunismi loomise ajastul mõtlevad Nõukogude Eesti töötajad tänuga nendele, kelle kurb ja suur võitlus äratas terved põlvkonnad uuele elule. Nad austavad dekabristide, esimeste pärisorjuse ja isevalitsuse vastu võitlejate nimesid, kes etendasid väljapaistvat osa vene ja eesti rahva sajanditepikkuse sõpruse tugevdamisel.

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

Huvitav algupärane raamat

Hiljuti ilmus Eesti Riikliku Kirjastuse väljaandel Paul Rummo uus värsiraamat „Volga—Don“¹.

Teose alapealkirjaks on: „Kirjad esimeselt kommunismi suurehituselt“, ja kuigi raamat on määratud otseselt kooliealiste laste keskmisele ja vanemale astmele, pakub ta kindlasti huvi ka täiskasvanud lugejale.

Viibides loomingulisel komandeerin-gul V. I. Lenini nimelise Volga—Doni laevatava kanali ehitustöödel on autor kogunud rohkesti muljeid ja elamusi ning püüdnud neid valada värsivormi. See taotlus on kõigiti tervitatav ja tuleks ainult vaadata, kuivõrd autoril on õnnestunud viia oma mõtteid ja elamusi lugejani, kellele teos on määratud.

„Volga—Don“ ei kujuta endast poemi. See on pigem tsükl luuletusi Volga—Donist, mis süžeeliselt on seotud üheks tervikuks peategelase Juhana Haava kuju kaudu. Tundub, et see võte on antud juhul rakendatud täiesti õnnestunult. Raamatut lugedes saame tõepoolest tervikliku ettekujutuse; samuti on osatud tegelikkust kujutada enamasti hästi ja leidlikult neljateistkümneaastase nooruki silmadega nähtuna. Ainult paaris kohas on autori mõõdutunne pisut vääranud.

Vaatamata mõningaile väiksemaile puudustele, millest on juttu allpool, on „Volga—Don“ kahtlemata huvitav ja õnnestunud teos. Raamatus on väga palju uut ja huvitavat noorele — ja mitte ainult noorele — lugejale. Seejuures on rõõmustav lihtsus ja siirus, millega on antud paljud pildid Juku sõidust Volgal

ja viibimisest suurehitusel. Nii näiteks kirjeldab P. Rummo staniitsa ümberkolimist uude asupaika, kujutab paigast veetavaid elumaju ja leiab niisuguse väga toreda detaili:

Uhes majas, Juku märkab —
magab imik, põial suus.

Kui see väikemees kord ärkab,
— kodukoht siis hoopis uus!

Taalised värsked ja leidlikud detailid elustavad värsjutustust ja peab märkima, et P. Rummo uues raamatus neid pole vähe.

Paistab silma ka poeetilisus, millega autor on suutnud anda rea pilte ümberkujundatavast stepist. Siinjuures ei saa jätta nimetamata, et loodusepildid on selles suhtes õnnestunud kui suurehituse ja sellel pulbitseva töö pildid. Õeldu ei ole küll maksev üldise reeglina, kuid esineb mitmes üksikus luuletuses, näiteks lõikudes „Taltsutatud Don“ ja „Tuhandeid tulesid sädelev tee“.

Päriselt ei saa nõustuda ka sellega, et küllalt suur osa raamatust mahust on antud kirjade vormis. Need kirjad on küll huvitavad ja paiguti hästi ning teravmeelselt kirjutatud, kuid jäävad siiski ainult kirjadeks, kusjuures autor muutub justkui ümberjutustajaks. Ei saa kahelda selles, et noorele lugejale oleks rohkem meeldinud lugeda Juku enda nähtud-kuuldut, kangelase isiklikke muljeid ja elamusi, kui Juku isa kirju.

„Volga—Don“ jätab lugejale ereda mulje. Autor on suutnud viia lugeja uudesse maailma, anda talle põgusa ülevaate grandioossest ehitusest. Huvitavaalt ja lastepäraselt on P. Rummo osanud kujutada paljusid võimsaid masinaid ja nende tööd — on osanud kuju-

¹ P. R u m m o: „Volga—Don“. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, 48 lk. Hind rbl. 2.65.

tada nii, et see kindlasti äratav tuhandete tehnikahuviliste noorte tähelepanu. Selles on „Volga—Doni“ autori tõsine kordaminek.

Luuletaja keel on peale üksikute väiksemate viperuste üldiselt ladus ja lihtne. See teeb teose kergelt loetavaks, mis omab eriti suurt tähtsust noorte lugejate puhul, kellele teos on mõeldud.

Tahaks eriti esile tõsta poeetilisesest küljest enam meeldejäävaid stroofe luuletuses „Tuhandeid tulesid sädelev tee“, nagu:

Kaablevad kured — ei aru saa,
kuhu nüüd lennata tuleks:
Linnutee ülal ja teine maas, —
kõikjal on tuled ja tuled.

Luuletus on juba saanud tuttavaks laulutekstina; esialgselt polnud see mõeldud noortele lugejatele, kuid on antud kogus omal kohal, sest tõeliselt hea luule on lõpuni arusaadav ka noortele.

„Volga—Doni“ lugedes tunnenduhkust meie suure Kodumaa ja tema kangelaslike poegade üle, kes alistavad ürgset loodust, sundides teda kaasa aitama kommunistliku ühiskonna ülesehitamise grandioosete plaanide täideviimiseks. Seepärast on „Volga—Don“ teos, mis kasvatab meie noortes väärtuslikke omadusi, aitab kaasa nende kujunemisele homseiks suurehituste loojaiks, oma sotsialistliku Kodumaa tuliseiks patriootideks, kes lahendavad julgelt ja kindlalt ka suurimaid ja vastutusrikkaimaid ülesandeid, mis on ette nähtud meie hiiglaslikes plaanides.

Põhiliselt õnnestunud ja vajaliku teose puhul tuleb siiski peatuda ka mõningail puudustel, mis raamatus veel esinevad, nõrgestades tema väärtust kunstiküpse kirjandusliku teosena.

Nagu juba eelpool tähendatud, kipuvad loodusepildid mõnes kohas emotsionaalselt varjutama ehitajaid ja nende suurt tööd. Sellest tekib mulje, et ehitajaid ja nende tööd on kujutatud kuivalt, ilma vajaliku poeetilise pingeta. Masinate tohtu hulk kipub matma inimest — kõige selle, mis Kodumaa ääretuil avarustel sünnib, loojat ja peremeest. Inimese osa teostatavais hiigeltöis kipub paraku jääma deklaratiivseks.

Suurehituse mõõdete ja ulatuse paremaks lahtimõtestamiseks noore lugeja jaoks oleks kahtlemata olnud soovitatav sisse tuua rohkem võrdlusi tuntud nähtuste ja asjadega. Väga hästi on näiteks iseloomustatud Tsimljanski hüdroosõlme tammi:

Tammil nõnda palju pikkust,
nagu Narvast Jõesuhu.

See võrdlus on orgaaniliselt seotud Narva nooruki Juku mõttemaailmaga ja annab pealegi konkreetse pildi abil selge ettekujutuse tammi suurusest igale noorele lugejale. Samuti on hea ja kujukas järgmine lõik Juku isa kirjust Jukule:

Kujutle veel selle lisaks,
et Sul läheks äkki korda
saada pikemaks kui isa
nõnda umbes kümme korda, —
kanalil siis sügavust
Sinu tarbeks jätkuks just:
võiksid kuiva tukaga
piki põhja kõndida.

Ei saa olla kahtlust, et lugejal tekib kohe selge ettekujutus kanali sügavusest. Selliseid võrdlusi oleks tahtnud kohata palju rohkem, kuna see oleks teinud suurehituse mõõted märksa tajutavamaks, sidudes neid noorte poolt tegelikkusest saadud kogemustega.

Kahjuks jääb mõneski kohas konkreetsusest just nimelt selles mõttes puudu.

Ei saa nõustuda ka sellega, et autor näeb paljusid pinnasetöötlemise masinaid väga sarnaselt: Volga aurik joo b naftat, mudapump kanali trassil s o ö b a h n e l t liivakõrni, sammuv ekskavaator h a m m u s t a b näljaselt pinnast ja otsib uusi söödamaid. Selline ühekülgne võrdlusjoon oleks pidanud autorile endalegi silma torkama raamatu lõplikul viimistlemisel.

Mõnest väiksemast ebakõlast. Kohatu tundub olevat avaluuletuse „Steppi tuli peremees“ tõsises ja üldistavas stroofis järgmine lõik:

Ammu mõteldi: küll oleks vahva,
jõelt jõe laev minna kui saaks!

See „küll oleks vahva“ on laenatud ilmselt halvast koolipoisilikust žargoonist. Luuletuses, kus pole üldse veel tegemist Juku Haava ega tema mõtetega, ei saa sellise väljendiga kuidagi leppida.

Luuletuses „Sõit Volgal“ esineb aga kogu raamatu kõige suurem ebakõla. Juku kirjast emale loeme:

Tead Sa, emm, mis teeb me laev,
kui tal käes on januvaev?

Keset jõge tanker
seisab ankrus.

Meie laev teeb lahti suu
vileks:

„Tahan juua juuuu!“

See peab olema katkend kirjast, mille on kirjutanud äsja seitsmenda klassi lõpetanud poiss?! Pigem näib see olevat stroof suurekaustalisest pildiraamatust eelkooliealistele. Selline naiivitsemine ei kutsu keskmise ja vanema astme lugeja juures esile midagi peale üleoleva muige ja rikub üldmuljet kogu luuletusest, ehkki tsiteeritud stroofile järgneb samas teine, mis on sootuks parem, tõsisem ja poeetilisem.

Tarbetult naiivselt ja mudilaslikult on kirjeldatud ka vanalt kohalt uuele vee-tavaid elumaju: „...ribu-rada /järel palju maju reas,/ igal uhke nägu peas...“ jne. See pole enam hea ja muhe huumor, millist raamatus on õnneks tublisti, vaid pseudohuumor, tehtud naiivsus.

„Volga—Don“ on määratud peamiselt koolinoortele. Sellepärast oleks hea, kui tema üldiselt ladus ning rahvalik keel oleks vaba sellistest noortele vähetuntud ja raskepärastest sõnadest nagu: „kilgendab“, „ulab“, „taltuma“ jms.

Kõik ülaltoodud puudused ei oma määravat sisulist iseloomu (peale paari esmaltmainitu) ja oleksid olnud kergesti kõrvaldatavad redigeerimise käigus. See oleks tulnud kasu raamatule, samuti aga ka noorele lugejale.

„Volga—Don“ ilmus rikkalikult illustreeritult. Peab märkima, et V. Lember-Bogatkina on teose illustreerimisega üldiselt hästi toime tulnud. Pildid on ilmekad ja tehniliselt hästi teostatud. Noorsooraamatu juures on see eriti tähtis. Samuti on illustratsioonid tihedalt

seotud raamatu sisuga ning aitavad seda lahti mõtestada.

Ainult illustratsioonil, mis kuulub lk. 32 juurde, esinevad mõned sisulised vead. Uks traktor ei vea siiski maja paigast ära; ka luuletaja toonitab tekstis, et tegemist on kahe-kolme traktoriga, kunstnik aga ignoreerib seda ja nii kihutavad majad tuhatnelja (seda tõendavad lopsakad tolmupilved ja maja kõrval suure hooga jooksev poiss), igaühel üksainus traktor ees. Samuti puuduvad majakatusel istuvad ja telefoni- traate tõstvad mehed, mis on luuletajal õnnestunud detail, kunstnikul aga jäänud kahe silma vahele.

Pisut ähmane ning tuhmivõitu on ka raamatu kaanepilt; sellelt ootaks suuremat ilmekust. Üldiselt võib aga illust- ratsioonidega rahule jääda.

Kokkuvõttes peab märkima, et P. Rummo on oma uue teosega andnud hinnatava panuse meie algupärasesse noorsookirjandusse. Teemalt väga hea ja ka teostuselt üsna õnnestunud raamat on teretulnud lisa iga noore raamatusõbra isiklikku raamatukokku.

P. Rummo raamat on esimene iseseisev teos, mis on ilmunud isiklikult suurehitusel viibinud eesti kirjaniku sulest. See on väga tervitatav nähtus, kuid saavutatuga rahulduda ei ole mingit põhjust. V. I. Lenini nimeline Volga—Doni laevatav kanal on esimene kommunismi suurehitus ja tema ehitamine on teatud määral juba meie suurte tööde eilseks päevaks. Seepärast ootavad lugejad kannatamatusega uusi raamatuid uutest suurtöödest ja nende inimestest. Nende teoste loomine on meie kirjanike aukohus, mida tuleb aktiivselt ja energiliselt täita. Eriti tuleks panna rõhku suurehituste inimeste kujutamisele, sest nagu P. Rummo raamat näitab, on see meie kirjanduses praegu veel nõrgaks kohaks.

„Volga—Doni“ kogemused viitavad ka sellele, et ilmuvaid teoseid tuleb hoolikalt viimistleda. Nagu juba eelpool öeldud, oleks „Volga—Don“ märgatavalt võitnud üksikute ebakõalist, raamatu terviklikkust rikkuvate lõikude välja- redigeerimisega, mida poleks olnud kugi raske teostada.

Oleks aeg pöörata rohkem tähelepanu

ka meie vabariigis viienda viisaastaku plaani raames teostatavaile küllaltki suureulatuslikele töödele. Sisuliselt on ju needki suurehitused, kuigi nad oma mõõdetelt jäävad kaugele maha Volga hiiglastest. Ei saa unustada, et kommunismi ehitatakse kogu meie maal, mitte aga ainult üksikuis paikades, kus ehitustööde ulatus on kõige suurem.

Tahaks loota, et Paul Rummo uus värsi-raamat „Volga—Don“ leiab palju häid ja püsivaid sõpru meie noorte lugejate seas, sest see raamat on kirjutatud nõukogude kirjaniku poolt, kelle siirast kaasaelamist kirjeldatavaga on tunda igas luuletuses, mis on avaldatud selles raamatus.

V. Beekman

Rbl. 5.—

